

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Δημόσιας Διοίκησης

ΠΜΣ Πολιτική Επιστήμη & Κοινωνιολογία

Κατεύθυνση: Πολιτική Ανάλυση και Πολιτική Θεωρία

«Το ΑΚΕΛ στην παρανομία 1955-59. Αθέατες όψεις μιας
γνωστής ιστορίας»

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Αρέστεια Παπαδημητρίου

Επιβλέπων: Χρήστος Λυριντζής

2^ο Μέλος Τριμελούς: Ηλίας Νικολακόπουλος

3^ο Μέλος Τριμελούς: Δήμητρα Λαμπροπούλου

Αθήνα 2021

Στη γυναίκα που μου έδωσε όνομα και ψυχή,
τη γιαγιά μου, Αρεστού

Περιεχόμενα

Πρόλογος	4
Εισαγωγή	5
Κεφάλαιο 1: Πώς φτάσαμε στις εκρήξεις της 1 ^{ης} Απριλίου	15
Το πέρας της Διασκεπτικής και η αλλαγή πορείας του ΑΚΕΛ	16
Το ενωτικό δημοψήφισμα	20
Η ένοπλη πάλη, η παρανομία και οι θέσεις του ΑΚΕΛ	23
Η εσωτερική κρίση του ΑΚΕΛ και η εκλογική αποτυχία	28
Από την διεθνοποίηση στον ένοπλο αγώνα	31
Κεφάλαιο 2: Το ΑΚΕΛ σε σύγχυση, η ΕΟΚΑ, η παρανομία, η ανασυγκρότηση του κόμματος (1955-1956)	40
Η έναρξη του αγώνα της ΕΟΚΑ, οι τραμπούκοι και οι βαρελόττοι	41
Η σύνθεση των αγωνιστών της ΕΟΚΑ	45
Η διαδρομή έως την απαγόρευση του ΑΚΕΛ	47
Το ΑΚΕΛ εκτός νόμου	49
Η ανασυγκρότηση του παράνομου κόμματος	53
Κεφάλαιο 3: Η όξυνση των σχέσεων, ο τριμέτωπος αγώνας της ΕΟΚΑ, οι επιθέσεις κατά κομμουνιστών (1956-1958)	60
Η πολιτική του ΑΚΕΛ, τα ψήγματα της σύγκρουσης	62
Αναθεώρηση της στάσης του ΑΚΕΛ, η τελική ευθεία της σύγκρουσης	67
Εκεχειρία, ο πρόδρομος της βίας	71
Κεφάλαιο 4: Το αιματηρό 1958	78
Διαμόρφωση πολιτικής συγκυρίας	82
Οργάνωση και τακτική επιθέσεων στην επαρχία Αμμοχώστου	86
Η όξυνση των ενδοκοινοτικών επιθέσεων, ο «αιματοβαμμένος» Ιανουάριος	89
Η απόπειρα μετατροπής του ένοπλου αγώνα σε πολιτικό	93
«Άουτο ντα φε», η δολοφονία του Σάββα Μένουικου	99
Ο δρόμος προς το σχέδιο Μακμίλαν και η ανεξαρτησία	103
Κεφάλαιο 5: Προς την ανεξαρτησία της Κύπρου και τη νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ	106
Η διαδρομή από το ευκαίο στο εφικτό: οι Συμφωνίες Ζυρίχης - Λονδίνου	108
Ένα κράτος υπό διαμόρφωση. Το αίτημα της νομιμοποίησης	111
Το παράνομο συνέδριο και οι νέοι συσχετισμοί δυνάμεων	117
Οδεύοντας προς τη νομιμοποίηση, ανακηρύσσοντας τη Κυπριακή Δημοκρατία	122
Συμπεράσματα	126
Πρωτογενείς Πηγές	132
Βιβλιογραφία	137

Πρόλογος

Η ολοκλήρωση μιας διπλωματικής εργασίας αποτελεί μια δύσκολη διαδικασία για πολλούς λόγους αλλά κυρίως γιατί καλείσαι να αντιμετωπίσεις διαρκώς νέες προκλήσεις και νέα δεδομένα, ενώ ταυτόχρονα πρέπει να αντιμετωπίσεις τον ίδιο σου τον εαυτό. Γράφοντας εν μέσω μιας παγκόσμιας πανδημίας οι δυσκολίες διογκώνονται. Οι ζωτικοί για την έρευνα χώροι κλείνουν και επικρατεί ένα γενικευμένο καθεστώς αβεβαιότητας.

Εντός αυτής της συνθήκης, όσοι βρισκόμασταν στο στάδιο εκπόνησης της διπλωματικής εργασίας κληθήκαμε να προσαρμοστούμε και να την ολοκληρώσουμε. Επρόκειτο για ένα εγχείρημα δύσκολο που περιπλέχθηκε ακόμη περισσότερο ανάμεσα σε νούμερα κρουσμάτων και κατ' οίκων περιορισμών. Σε αυτόν τον περίπλοκο χρόνο, αντιμετωπίζοντας ένα περίπλοκο εγχείρημα, είχα πραγματικά την τύχη να περιτριγυρίζομαι από εξαιρετικούς ανθρώπους που στάθηκαν δίπλα μου σε όλη αυτή τη διαδικασία.

Κατ' αρχάς θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Χρήστο Λυριντζή, που αποδέχτηκε να αναλάβει τη θέση του επιβλέποντα καθηγητή, προσφέροντάς μου τις γνώσεις του και τη βοήθειά του. Επιπλέον, αυτή η εργασία δε θα μπορούσε να υπάρξει χωρίς τον κ. Ηλία Νικολακόπουλο. Από την πρώτη στιγμή, σαν από μηχανής θεός, στάθηκε δίπλα μου δίνοντας ώθηση στις σκέψεις μου και στις ιδέες μου με έναν μοναδικό τρόπο και με μια πραγματική ευγένεια. Από τη μεριά της η κ. Δήμητρα Λαμπροπούλου, λειτούργησε ως η ήρεμη δύναμη που καθένας χρειάζεται. Ειλικρινά την ευχαριστώ που μου άνοιξε νέα παράθυρα στη γνώση και μου έδειξε νέους δρόμους. Σημαντική ήταν και η συμβολή των κ. Πέτρου Παπαπολυβίου και κ. Γιάννου Κατσουρίδη. Ο καθένας, με το δικό του τρόπο, φώτισε διαφορετικές πτυχές της παρούσας εργασίας και συνέβαλε δυναμικά στην ολοκλήρωση της. Ευχαριστώ τον καθένα ξεχωριστά για τις σημειώσεις, τις παρατηρήσεις και τη συνεχή βοήθειά τους.

Τέλος, έκπληκτη αντιλήφθηκα ότι σε αυτή την κατά κανόνα μοναχική διαδικασία, βρέθηκαν άτομα να με βοηθήσουν, να με ακούσουν και σε πολλές περιπτώσεις να με ανεχτούν όταν ακροβατούσα ανάμεσα στην αμφιβολία και τον ενθουσιασμό. Σας ευχαριστώ πολύ. Ιδιαίτερα, όμως, τον Ορφέα που στάθηκε δίπλα μου από την γένεση έως την ολοκλήρωση αυτής της διαδικασίας και τον ευχαριστώ για κάθε στιγμή. Από αυτό το σημείο δεν θα μπορούσε να λείπει η οικογένεια μου. Ο πατέρας μου, Γρηγόρης, που με έμαθε να ψάχνω και να μην σταματάω. Η μητέρα μου, Ελένη, που πάντα ήταν εκεί. Ο αδερφός μου Νικόλας που ακόμα κι αν δεν καταλάβαινε τι κάνω με άκουγε με υπομονή. Σας ευχαριστώ για όλα.

Εισαγωγή

«Γιατί πρέπει να πούμε ενόσω παραμένουν ανεξιχνίαστα πολλά εγκλήματα και ατιμώρητοι οι δράστες, ο κίνδυνος επανάληψης τους, και μάλιστα υπό χειρότερη μορφή, καθίσταται πολύ μεγάλος», υποστηρίζει ο Εζεκίας Παπαϊωάννου, από τα έδρανα της Κυπριακής Βουλής στις 7 Ιανουαρίου 1982, αναφερόμενος στις ενδοκοινοτικές ταραχές του 1958.¹ Περίπου σαράντα χρόνια μετά, δεν έχουν γίνει πολλά βήματα προς ολοκλήρωση του αιτήματος του τότε, Γενικού Γραμματέα του ΑΚΕΛ. Θα περίμενε κανείς ότι σε μια συγκυρία που «η ιστορία έχει αντικατασταθεί από τη μνήμη, τη διεκδίκηση της συμπερίληψης ή/και της δικαίωσης για τα δεινά του παρελθόντος», δε θα υπήρχε καμία αφανής στιγμή της σύγχρονης κυπριακής ιστορίας.² Ιδιαίτερα όταν πρόκειται για μια εμβληματική στιγμή, όπως είναι ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας της ΕΟΚΑ. Εντούτοις, υπάρχουν ποικίλες αθέατες όψεις, μία εκ των οποίων αποτελεί και το θέμα της παρούσας έρευνας. Σε καμία περίπτωση δεν υπονοείται ότι δεν έχει μελετηθεί, αλλά μπορεί να υποστηριχθεί ότι στο δημόσιο πεδίο και στην ιστοριογραφία εμφανίζεται αποσπασματικά, ή έστω ότι δεν έχει αναλυθεί συνολικά. Επομένως, η παρούσα διπλωματική εργασία καλείται να αναζητήσει ένα «άγνωστο» παρελθόν εντός μιας γνώριμης ιστορίας.

Η μελέτη της παρανομίας του ΑΚΕΛ, αντιμετωπίστηκε ποικιλοτρόπως από το σύνολο των ανθρώπων που συνέβαλαν στη παρούσα μελέτη. Από τους περισσότερους, το θέμα χαρακτηρίστηκε ιδιαίτερα «κλειστό», με φανερή την έλλειψη πηγών, παρά το ενδιαφέρον που παρουσιάζει. Άλλοτε αντιμετωπίστηκε με ενθουσιασμό, συνοδευόμενο από ενθάρρυνση ως προς την ανάγκη ανάδειξής του. Η ανάγκη αυτή αφορά όχι μόνο την αναζήτηση απαντήσεων, αλλά και τη συγκρότηση του ίδιου του θέματος. Εστιάζει στο συγκεκριμένο και θέτει νέα ερωτήματα επ' αυτού. Πρόκειται για μια περιπτωσιολογική μελέτη, της οποίας τα κεντρικά σημεία αφορούν επιγραμματικά την ανάδειξη του ρόλου του κόμματος σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, τα δίκτυα που δημιούργησε, την αναδιοργάνωσή του κατά τη περίοδο της παρανομίας και η νομιμοποίησή του σε ένα ανεξάρτητο, πλέον, κράτος. Το κεντρικό ερώτημα αφορά το πώς δρούσε το κόμμα σε μια συνθήκη παράλληλου διωγμού από τους Βρετανούς και την ΕΟΚΑ, ενώ ταυτόχρονα χρειαζόταν να ανταποκριθεί στα πολιτικά και οργανωτικά του καθήκοντα.

¹Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων, Δ' Βουλευτική Σύνοδος - Σύνοδος Α' (02/10/1991 - 15/07/1982), Συνεδρίαση 7 Οκτωβρίου 1982, σελ.960

²Εφη Αβδελά, «"Μνημονικοί νόμοι" και ιστορικοί: η ευρωπαϊκή εμπειρία», *Μνήμων*, Τόμος 35, Αριθμός 35, 2016, σελ.343-357, σελ.343

Η μελέτη εστιάζει στη δράση του ΑΚΕΛ και οριοθετείται γύρω από αυτήν. Ενδεχομένως λοιπόν να απουσιάζει μια εις βάθος ανάλυση σχετικά με άλλες πτυχές της τετραετίας του αγώνα. Η βιβλιογραφία για τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα και τις πολιτικές της περιόδου είναι εκτενής. Θεωρήθηκε σκόπιμο λοιπόν να αναδειχθεί ως επί το πλείστον το συγκεκριμένο θέμα που αφορά το ΑΚΕΛ. Στην ίδια λογική, επιλέχθηκε να μην εστιάσει η μελέτη στο διεθνές πλαίσιο, παρά μόνο όπου αυτό ήταν αναγκαίο. Μια εκτενής ανάλυση της διεθνούς πολιτικής και της στάσης που κράτησαν χώρες όπως η Ελλάδα, η Βρετανία, αλλά και η Σοβιετική Ένωση, θα υπερέβαινε τους στόχους της παρούσας εργασίας.

Ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας και η διεθνής του διάσταση λοιπόν περιγράφεται και αναλύεται, στο βαθμό που αυτό κρίνεται απαραίτητο για να γίνουν κατανοητές η επιλογές του αριστερού κόμματος. Η ανάδειξη των ερωτημάτων θα επιδιωχθεί παράλληλα με την ανάγνωση και τη μελέτη των ευρύτερων γεγονότων που συνέβαλαν στην αναδιαμόρφωση του κόμματος εντός του πλαισίου παρανομίας. Τα αρχικά ερωτήματα αφορούν την περίοδο πριν τεθεί το κόμμα εκτός νόμου και το ευρύτερο ιστορικό και κοινωνικό της πλαίσιο. Ένα βασικό ζήτημα που προκύπτει είναι η επεξεργασία της πιθανότητα διεξαγωγής ένοπλου αγώνα από το ΑΚΕΛ μετά την υιοθέτηση του συνθήματος «Ένωση και μόνον Ένωση».

Η περιοδολόγηση της παρανομίας 1955-1959 ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό την αντίστοιχη ροή με την υπάρχουσα βιβλιογραφία για τον αγώνα της ΕΟΚΑ. Αρχίζοντας με τον πρώτο χρόνο δράσης της οργάνωσης 1955-1956, το ΑΚΕΛ κηρύσσεται εκτός νόμου το Δεκέμβριο του 1955. Η περίοδος αυτή εξετάζεται σε δύο άξονες. Ο πρώτος είναι η αντίδραση του ΑΚΕΛ απέναντι στον αγώνα της ΕΟΚΑ, η οποία παραμένει έως και σήμερα -ιδιαίτερα στο δημόσιο λόγο- κεντρική αιτιολόγηση της «προδοσίας» του. Δεύτερος άξονας διερεύνησης συνιστά η αναδιοργάνωσή του ΑΚΕΛ κατά το πέρασμα από την νομιμότητα στη παρανομία. Επιδιώκεται, στο βαθμό που το υλικό το επιτρέπει, να καταγραφούν οι προσπάθειες ανασυγκρότησης και οργάνωσης του κόμματος.

Ακολούθως, θα γίνει αναφορά στη δεύτερη φάση του αγώνα έως το 1958. Ως προς αυτήν την περίοδο, αναδεικνύονται δύο κεντρικά ζητήματα: Αφενός, η πολιτική που ακολουθεί το πλέον παράνομο ΑΚΕΛ έναντι του αγώνα της ΕΟΚΑ και της νέας πολιτικής κατάστασης που διαμορφώνεται στο νησί. Αφετέρου, οι μεταβολές στη στάση του ΑΚΕΛ, οι παράγοντες που οδήγησαν σε αυτές, αλλά και οι επιπτώσεις τους στο κόμμα. Το τέταρτο κεφάλαιο επικεντρώνεται σε μια από τις πιο κομβικές στιγμές του αγώνα, ιδιαίτερα για το ΑΚΕΛ. Το έτος 1958 χαρακτηρίζεται εν πολλοίς από τις ενδοκοινοτικές και διακοινοτικές συγκρούσεις, κατά τους πλέον «αιματοβαμμένους» μήνες στο σύνολο της τετραετίας του

αγώνα. Τα ερωτήματα του κεφαλαίου δεν αφορούν τόσο τα αίτια των δολοφονιών ή τα επιχειρήματα των αντιμαχόμενων πλευρών. Σκοπός είναι να τεθούν ερωτήματα αναφορικά με τα γεγονότα, ιδιαίτερα στο ενδοκοινοτικό επίπεδο. Εστιάζοντας στη διαμόρφωση των πολιτικών συνθηκών που πυροδοτούν την έξαρση της βίας, τίθεται ως κεντρική θεματική ο τρόπος με τον οποίο νοηματοδοτείται η βία. Εν κατακλείδι, θα μελετηθεί η στάση του ΑΚΕΛ σχετικά με το ζήτημα της ανεξαρτησίας και των συμφωνιών, καθώς και οι παράγοντες που επηρέασαν τη μετάβαση από το πρόταγμα της Ένωσης στις διαδικασίες ίδρυσης νέου κράτους. Τέλος, προκύπτει το αίτημα νομιμοποίησης του κόμματος, μέσω μιας καταγραφής του πώς αυτή επηρεάζεται από εξωτερικούς και εσωτερικούς παράγοντες, αλλά και το πώς αντιδρά το ίδιο το κόμμα στη συνεχή παρανομία του. Η προοπτική του νέου κράτους δημιουργεί νέες, μεταβαλλόμενες ισορροπίες στην κεντρική πολιτική σκηνή.

Για να τεθούν τα ερωτήματα στο παρελθόν, χρειάζεται μια σύντομη αναφορά στη σημασία που έχει για το παρόν ο «Αγώνας» της ΕΟΚΑ, όπως έχει καθιερωθεί να αναφέρεται η τετραετία 1955-59. Έχουν ήδη γίνει και θα ξαναγίνουν αναφορές για το πόσο κομβική είναι αυτή η περίοδος. Ο λόγος της διαρκούς επισήμανσης είναι ότι η θέση της περιόδου στην ιστορία της Κύπρου είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το πώς βλέπουμε το ΑΚΕΛ εντός της και πώς αντιμετωπίζουμε τα ερωτήματα που έχουν ήδη τεθεί για αυτό. Ενδιαφέρον στοιχείο της περιόδου είναι ότι στο παρόν διακρίνουμε μια πολλαπλότητα της μνήμης και τη συγκρότηση διάφορων μνημονικών κοινοτήτων γύρω από αυτήν, σε διαφορετικούς χρόνους.

Ένα παράδειγμα είναι ότι ο Σύνδεσμος Αγωνιστών ΕΟΚΑ 1955-1959 ξεκίνησε την οργάνωση και τη παρουσία του από τις αρχές της ίδρυσης του Κυπριακού κράτους. Αντίθετα, ο Σύνδεσμος Συγγενών δολοφονηθέντων για τα Πολιτικά τους Φρονήματα στην περίοδο 1955-59 εμφανίζεται τρεις δεκαετίες μετά. Ο ιστορικός Αντώνης Λιάκος σημειώνει αναφορικά με το ζήτημα της μνήμης:

«Η καλλιέργεια της μνήμης ή της λήθης είναι προφανώς ένα ζήτημα ηθικό, πολιτικό και, βέβαια, ιστορικό. [...] Η μνήμη θεωρείται πυρήνας ταυτότητας και συνοχής. [...] Η ιστορία υπηρέτησε το εθνικό κράτος στην ανάδυσή του, τις άρχουσες ελίτ και την ομογενοποίηση των κοινωνιών. Σ' αυτή τη διαδικασία λειτούργησε επιλεκτικά. Ορισμένες περιόδους και ορισμένες εμπειρίες αναδείχθηκαν. Άλλες αποσιωπήθηκαν ή απλώς δεν ανασύρθηκαν από τη σιωπή και

*την καταφρόνηση. Την ιστορία την γράφουν οι νικητές. Αλλά και οι ηττημένοι εκδικούνται. Σ' αυτή την εκδίκηση οφείλεται και η ανάδειξη της μνήμης».*³

Χωρίς να παραγνωρίζεται το ζήτημα της συγκρότησης της μνήμης, σε αρκετά σημεία επιδιώκεται μια σύνδεση ανάμεσα στην αντιμετώπιση των περιόδων της παρανομίας του κόμματος σε συνάρτηση με τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα, στα χρόνια που επακολούθησαν. Η διαδικασία αυτή εξυπηρετεί την κατανόηση του πώς επικράτησαν αυτές οι στιγμές στο δημόσιο πεδίο.

Η ανάλυση του θέματος θα βασιστεί σε ένα συνδυασμό πρωτογενών και δευτερογενών πηγών. Η έλλειψη οργανωμένου αρχειακού υλικού από το ίδιο το ΑΚΕΛ περιορίζει τα πεδία αναζήτησης και αναγκάζει τον ερευνητή να στραφεί σε εξωτερικούς παράγοντες εύρεσης υλικού αλλά και στην παράλληλη παρακολούθηση της δευτερογενούς βιβλιογραφίας. Το Κρατικό Αρχείο Κύπρου, παρέχει τη δυνατότητα εντοπισμού των κειμένων που έκδιδε το κόμμα. Αν και δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε εάν αποτελεί το σύνολο των κειμένων που κυκλοφόρησε στην τετραετία, η παρουσίαση των θέσεων του στον δημόσιο χώρο συμβάλουν ενεργά στην παρούσα εργασία. Στο συγκεκριμένο αρχείο συμπεριλαμβάνονται και οι προκηρύξεις της ΕΟΚΑ. Σε αυτές, υπάρχουν συχνά αναφορές για τις θέσεις και τις δράσεις του κόμματος. Η ανάλυση τους προσφέρει μια συγκριτική οπτική σύγκρισης πάνω στα διάφορα πολιτικά διακυβεύματα της περιόδου, καθώς και στις εντάσεις που δημιουργήθηκαν.

Στην περίπτωση του Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών Ελλάδος, έχουν μελετηθεί ταξινομημένα αρχεία με τις αλληλογραφίες και τις αναφορές προξένων σχετικά με το ΑΚΕΛ, καθώς και τον κομμουνισμό στη Κύπρο.⁴ Ενδιαφέρον σημείο σε αυτό το πρωτογενές υλικό, είναι το πώς ένας φαινομενικά «εξωτερικός» παράγοντας παρατηρεί τις κινήσεις του κόμματος σε ένα ευρύτερο πλαίσιο «κομμουνιστικής απειλής» που διαπερνά την περίοδο. Ο ρόλος του ελληνικού προξενείου, και των εκάστοτε προξένων είναι καίριος για την ελληνική πολιτική πάνω στο κυπριακό ζήτημα.

Ακόμη ένα έλλειμμα που παρουσιάζεται στις πρωτογενείς πηγές, αφορά την απουσία της συστηματικής καταγραφής μαρτυριών από μέλη του ΑΚΕΛ, είτε σε μορφή προφορικών μαρτυριών, είτε σε μορφή απομνημονευμάτων.⁵ Στις περισσότερες περιπτώσεις γραπτών

³Αντώνης Λιάκος, *Πως το παρελθόν γίνεται ιστορία*;, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2007, σελ.277-278

⁴Ένα μεγάλο μέρος του αρχείου παραμένει αταξινόμητο και μη προσβάσιμο στον ερευνητή.

⁵Αντίθετα, οι αγωνιστές της ΕΟΚΑ συστηματικά καταγράφουν συστηματικά μαρτυρίες των γεγονότων, συγκροτώντας αφηγήσεις και μνημονικές κοινότητες. Ενδεικτικά βλ. Χαράλαμπος Αλεξάνδρου, «Διατήρηση

μαρτυριών, υπάρχει μια εναλλαγή ανάμεσα στη καταγραφή γεγονότων στα οποία οι αφηγητές δεν ήταν αυτόπτες μάρτυρες και την προσωπική τους βιωμένη εμπειρία. Στο υπό έρευνα υλικό εντάχθηκαν κυρίως οι γραπτές μαρτυρίες και τα απομνημονεύματα αμφότερων των εμπλεκομένων. Η σημασία των προσωπικών μαρτυριών, όπως την περιγράφει η Δήμητρα Λαμπροπούλου, αφορά το γεγονός ότι:

«[...] μπορεί να αποκαλύψει τα ενδεχόμενα που είχαν ανοίξει στο παρελθόν, αλλά εξαφανίστηκαν στη συνέχεια, κάτω από το βάρος της τελικής έκβασης. Εμφανίζει, με άλλα λόγια, την ικανότητα να αντιστέκεται στην ομοιογενή, επίπεδη, με το ρίσκο να γίνει τελεολογική, δυννητικότητα του παρελθόντος. Πιο σημαντικό, εντούτοις, είναι ότι η συμπύκνωση στην ατομική περίπτωση, που εννοεί η μαρτυρία, σε αντίθεση με ό,τι συχνά υποστηρίζεται, μπορεί να χρησιμεύσει σε κάτι ολότελα διαφορετικό από τη διάλυση της συνοχής του ιστορικού λόγου [...].»⁶

Επιπρόσθετα, η μαρτυρία «αποτελεί αναζήτηση μιας νέας σημασιοδότησης, εγγράφεται στο πεδίο της διυποκειμενικότητας και απευθύνεται πάντα σε έναν άλλον, είτε είναι άτομο είτε συλλογική οντότητα».⁷ Αξίζει δε να αναφερθεί ότι, όσον αφορά τα μέλη και τα στελέχη του αριστερού κόμματος, οι μαρτυρίες τους εμφανίζονται αρκετές δεκαετίες μετά τη λήξη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Αποτελούν μια προσπάθεια διεκδίκησης της παρουσίας τους εντός της περιόδου του αγώνα, με τις περισσότερες περιπτώσεις να εστιάζουν σε συγκεκριμένα γεγονότα.

Αν ανατρέξει κανείς στο κυπριακό παρελθόν της περιόδου 1955 – 1959, ενδέχεται να παρασυρθεί σε ένα πλέγμα μνήμης και λήθης. Η κομβική αυτή στιγμή φανερώνεται υπό το φως της θυσίας, του ηρωισμού, του συνόλου, του «εμείς». Σε κάθε σπίτι, οδό, δρόμο, πάρκο, πλατεία και κτίριο εμφανίζεται ένα κομμάτι του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Πρόκειται για ένα θεμελιώδες γεγονός που συνέβαλε στην αλλαγή της ιστορικής ροής, που καθόρισε την πολιτική και διαμόρφωσε μια νέα κοινωνία, καθώς και ένα νέο κράτος, μια νέα Δημοκρατία. Εντός της κυρίαρχης μνήμης υπάρχουν πολλές όψεις του αγώνα που παραμένουν αθέατες, ή ίσως στερεοτυπικά προβεβλημένες.

της ιστορικής μνήμης του αγώνα της ΕΟΚΑ. Η περίπτωση των απομνημονευμάτων», πηγή: Academia.edu, shorturl.at/bcBLX (τ.π. 05.05.2020)

⁶ Δήμητρα Λαμπροπούλου, «Η προσωπική μαρτυρία στην ιστορία: πράξη, τεκμήριο, επιστημολογικό εργαλείο», στο Στρατής Μπουρνάζος (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου, 1821 και Απομνημονεύματα. Ιστορική χρήση και ιστοριογραφική γνώση*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2020, σελ.262-276, σελ.274

⁷ Γεράσιμος Στεφανάτος, «Η αναγκαιότητα της μαρτυρίας», στο Στρατής Μπουρνάζος (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου, 1821 και Απομνημονεύματα. Ιστορική χρήση και ιστοριογραφική γνώση*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2020, σελ.243-252, σελ.245

Η περίοδος παρανομίας του ΑΚΕΛ αποτελεί για τη δημόσια ιστορία της Κύπρου μια από αυτές τις αθέατες όψεις που είτε εξαφανίζονται κατά τη διάρκεια της αφήγησης, είτε αναφέρονται επιγραμματικά, είτε απλά προσπερνιούνται ως ένα μελανό σημείο, μια προδοσία. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η αιτία αυτής της ανάγνωσης είναι διττή. Αφενός, αποτελεί ένα μεγάλο έλλειμα το γεγονός ότι το ίδιο το κόμμα ακόμη και σήμερα, εξήντα πέντε χρόνια μετά, δεν προέβη σε μια συνολική καταγραφή της περιόδου. Από το κόμμα δίνεται ιδιαίτερη έμφαση σε συγκεκριμένες στιγμές της περιόδου του εθνικοαπελευθερωτικού, ενώ άλλες μένουν στην αφάνεια. Αφετέρου, η επίσημη ιστοριογραφία δεν επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το ρόλο της αριστεράς, ενδεχομένως μη θέλοντας να επηρεάσει ένα ήδη διαμορφωμένο ηγεμονικό αφήγημα ή θεωρώντας τα γεγονότα που σχετίζονται με αυτήν την περίοδο δεδομένα.

Αυτό το πέπλο μυστηρίου τα τελευταία χρόνια έχει αρχίσει να κεντρίζει το ενδιαφέρον πολλών ερευνητών από διαφορετικά πεδία και από διαφορετικές οπτικές. Η υπάρχουσα βιβλιογραφία θα μπορούσε να χωριστεί σε δύο κατηγορίες, στις θεωρητικές και στις συγκριτικές μελέτες. Σε επίπεδο θεωρίας υπάρχουν αρκετές μελέτες, για τον ιδεολογικό χαρακτήρα του κόμματος σε σχέση με το εθνικό ζήτημα. Οι πλείστες μελέτες που θα αναφερθούν στο παρόν βιβλιογραφικό δοκίμιο αφορούν το συγκριτικό επίπεδο. Εκεί εμφανίζεται το ΑΚΕΛ σε αντιδιαστολή με κάτι άλλο, τον εθνικισμό, την ΕΟΚΑ και τους Τουρκοκύπριους. Πριν όμως αναφερθώ σε αυτές τις έρευνες, αξίζει μια σύντομη αναφορά στις μελέτες για την περίοδο πριν το 1955-1959. Η δεκαετία του 1940 και το πρώτο μισό του 1950 έχουν απασχολήσει ιδιαίτερα την κυπριακή ιστοριογραφία και πολιτική και σε αυτές εντοπίζονται ποικίλες έρευνες για την κυπριακή αριστερά.⁸ Ενδεικτικά θα αναφέρω την συστηματική μελέτη του Γιάννου Κατσουρίδη «*The History of the Communist Party in Cyprus: Colonialism, Class and the Cypriot Left*», η οποία καταγράφει την ιστορική εξέλιξη και ανάπτυξη του ΑΚΕΛ από Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου.⁹

Εκκινώντας από πολυεπίπεδες καταγραφές της περιόδου, ο Χάιντς Ρίχτερ πέρα από την καταγραφή των γεγονότων, προσφέρει μια αποτύπωση των κινήσεων του ΑΚΕΛ, πλήρως ενταγμένο στην κοινωνική και πολιτική δράση της εποχής, ενώ παράλληλα συνομιλεί έντονα με τη διεθνή βιβλιογραφία.¹⁰ Η επιβλητική καταγραφή του François Crouzet, εστιάζει στην αλληλεπίδραση του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα με την αποικιακή

⁸Ως κυπριακή αριστερά νοείται το σύνολο των κύπριων κατοίκων / ιθαγενών που τάχθηκαν με αυτή ανεξαρτήτου εθνότητας, θρησκείας ή όποιου άλλου διαχωρισμού.

⁹Yiannos Katsourides, *The History of the Communist Party in Cyprus: Colonialism, Class and the Cypriot Left*, Bloomsbury Publishing, London 2014

¹⁰Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2011

κυβέρνηση, αναλύοντας παράλληλα τον εθνικισμό σε Ελλάδα και Τουρκία.¹¹ Στο βιβλίο «*Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση*», ο Σπύρος Σακελλαρόπουλος, επιλέγει μια παράλληλη καταγραφή και ανάλυση των γεγονότων, εντάσσοντας την περίοδο αυτή σε ένα συνεχές.¹² Επιδιώκει επιπλέον και μια αποσαφήνιση των σχημάτων που δημιουργούνται. Παρά ταύτα, υπάρχει μια πλειάδα μελετητών που κατέγραψαν με εξαιρετική συνέπεια διαφορετικές πτυχές της περιόδου. Επιγραμματικά αναφέρω τους Πέτρο Παπαπολυβίου, Ευάνθη Χατζηβασιλείου, Σία Αναγνωστοπούλου, Ρολάνδο Κατσιαούνη. Η συμβολή τους τόσο σε επίπεδο οργάνωσης υλικού και αρχειακής έρευνας, όσο και στο ζήτημα της ανάλυσης έδωσε νέες προοπτικές στην ανάγνωση της περιόδου. Επιπλέον, με ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη γεωγραφική θέση της Κύπρου καθώς και εντός του πλαισίου της αποαποικιοποίησης, η τετραετία απασχόλησε και τη διεθνή βιβλιογραφία.

Ανατρέχοντας στις εκδόσεις της τότε περιόδου, με καταγραφές των γεγονότων ξεχωρίζουν δύο αντιτιθέμενες. Η περιγραφή της κυπριακής κοινωνίας στα «*Πικρολέμονα*» του Lawrence Durrell, επέφερε μια σειρά αντιδράσεων και ανταπαντήσεων. Τα «*Πικρολέμονα*», παρά τις διαφωνίες που εκφράστηκαν, προσφέρουν την οπτική του «αποικιοκράτη» έναντι των «αποικιοκρατούμενων», σε πραγματικό χρόνο.¹³ Το «*Ημερολόγιο του Γρίβα*», που εκδόθηκε το 1957 από τις Βρετανικές Αρχές, έχει πολυσήμαντη αξία για τον μελετητή. Εν γένει τα συγγράμματα του Γεώργιου Γρίβα – Διγενή είναι κομβικής σημασίας για την ανάλυση της περιόδου. Από τη μία παρουσιάζουν την οπτική ενός πρωταγωνιστή των εξελίξεων και από την άλλη επιτρέπουν την παρακολούθηση των γεγονότων σε ένα χρονικό συνεχές δίχως κενά, χάρη στη συστηματικότητα της γραφής. Σημαντικό ρόλο παίζουν επίσης τα απομνημονεύματα αγωνιστών της ΕΟΚΑ, με τα πλείστα να προσδιορίζονται γεωγραφικά. Η περίοδος του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα συνήθως παρουσιάζεται ως ένα ενιαίο σύνολο γεγονότων. Οι καταγραφές απομνημονευμάτων μας επιτρέπουν να δούμε τις κοινωνικές δομές και δράσεις σε ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό όριο. Κεντρική στιγμή για τη συστηματοποίηση

¹¹François Crouzet, *Η κυπριακή διένεξη 1946-1959, Δίτομο*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2011

¹²Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση*, Εκδόσεις Τόπος, Αθήνα 2017

¹³Σε απάντηση του βιβλίου ο υποπρόξενος Ρόδης Ρούφος έδωσε το μυθιστόρημα «*Χάλκινη εποχή*» και ο ποιητής Κώστας Μόντης το βιβλίο «*Κλειστές πόρτες*». Ενδεικτικά βλ. Lawrence Durrell, *Πικρολέμονα*, μτφρ. Λώρενς Χουρμούζιος, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1980, Κώστας Μόντης, *Κλειστές πόρτες*, Έκδοση Εθνικού Συμβουλίου Νεολαίας Κύπρου, Λευκωσία 1964, Ρούφος Ρόδης, *Η χάλκινη εποχή. Το μυθιστόρημα του κυπριακού αγώνα*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1999

και παραγωγή υλικού για τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα αποτέλεσε η αναγνώριση του αγώνα της ΕΟΚΑ το 1987 και η ίδρυση του Συμβουλίου Ιστορικής Μνήμης του Αγώνα της ΕΟΚΑ 1955-59 κατά τη δεκαετία του 1990.¹⁴ Με αυτές τις δύο αλληλένδετες, πράξεις ανοίγει μια νέα περίοδος στην ιστοριογραφία, εντός του πλαισίου αναγνώρισης και συγκρότησης δημόσιας ιστορίας.

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, επιβάλλεται η αναφορά σε κάποια έργα σχετικά με την περίοδο, στα οποία διατυπώνονται διαφορετικές θέσεις, από διαφορετικές αφετηρίες, σχετικά με την παρανομία του ΑΚΕΛ. Η Εθνική Φοιτητική Ένωση Κυπρίων (ΕΦΕΚ) επανεκδίδει το 1969 το βιβλίο «*ΕΟΚΑ. Η κομμουνιστική ηγεσία έναντι του κυπριακού αγώνα*». Πρόκειται για μια καταγραφή των κινήσεων του ΑΚΕΛ μέσα από επιστολές, έγγραφα και προσωπικές μαρτυρίες με κεντρικό στόχο την απόδειξη της «προδοτικής» θέσης του κόμματος έναντι στον αγώνα. Ο Σπύρος Παπαγεωργίου, αγωνιστής της ΕΟΚΑ, επιδιώκει μέσα από το βιβλίο του «*ΑΚΕΛ το άλλο ΚΚΕ*», σε ιδιαίτερα αιχμηρό ύφος, μια κριτική της «αδράνειας» και «προδοσίας» του κόμματος. Σε καμία περίπτωση σκοπός της αυτής της διπλωματικής δεν είναι -και δεν πρέπει να είναι- να αναλύσει και να δώσει απάντηση στο ερώτημα περί προδοσίας. Η αξία των παραπάνω εκδόσεων αφορά την ανάγνωση δύο διαφορετικών οπτικών που αντιπαρατίθενται, καθώς και την άντληση πηγών από αρχεία που αξιοποιούν.

Επί του συγκεκριμένου θέματος έχουν υπάρξει διάφορες απόπειρες καταγραφής και από κομματικά μέλη του ΑΚΕΛ, πρώην και νυν. Σε αρκετές περιπτώσεις αποτελούν ιστορικές μελέτες, διανθισμένες με αφηγήσεις υπό τη μορφή απομνημονευμάτων. Στη συγκεκριμένη περίπτωση όμως, οι συγγραφείς αναφέρονται σε γεγονότα που έχουν ζήσει στρέφοντας στο κείμενο στη βιωμένη εμπειρία, ενώ παραθέτουν ιστορικά γεγονότα σε άλλο χρόνο, συγκροτώντας έτσι δύο παράλληλες αφηγήσεις. Το πλεονέκτημα των καταγραφών αυτών, οι οποίες ισορροπούν ανάμεσα στην βιωμένη εμπειρία και τη γνώση, είναι η παροχή νέων πληροφοριών που δεν εντοπίζονται σε άλλες μελέτες, αμιγώς ιστορικές και πολιτικές. Αφετέρου, η οπτική που αποδίδεται από πρώην μέλη δημιουργεί ένα διάλογο, στον οποίον τίθενται ως επί το πλείστον υπό αμφισβήτηση η τακτική και η πολιτική που ακολούθησε το κόμμα.¹⁵

¹⁴Η ΕΟΚΑ αναγνωρίστηκε με το νόμο Ν. 48/87 «Ο περί Αναγνώρισεως του Απελευθερωτικού Αγώνα του Κυπριακού Λαού 1955-1959 και της Εθνικής Οργάνωσης Κυπρίων Αγωνιστών (Ε.Ο.Κ.Α.), Ε.Ε., Αρ. 2220/03.04.87

¹⁵Ενδεικτικά αναφέρω: Κώστας Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία, ενδογενείς αντιπαραθέσεις, Β' Τόμος*, Εκδόσεις Αλφάδι, Λευκωσία 2008 και Μιχάλης Πουμπουρής, *Μέρες δοκιμασίας*, Λευκωσία 1993

Επιπρόσθετη κατηγορία στην υπάρχουσα βιβλιογραφία αποτελούν οι έρευνες που θέτουν το ΑΚΕΛ σε αντιδιαστολή ή σε σύγκριση με μια άλλη οργάνωση ή θεωρητικό σχήμα. Αυτού του τύπου μελέτες δίνουν σημαντικά εργαλεία και ανοίγουν ένα νέο διάλογο με την παρούσα θεματική. Το βιβλίο του Μάριου Θρασυβούλου, δεν εστιάζει στην περιγραφή των γεγονότων επιδιώκει την ανάδειξη και την ανάλυση όσων αποτέλεσαν καθοριστικά για την εξέλιξη του θέματος.¹⁶ Στρέφεται προς τον εθνικισμό, δίνοντας μεγάλη σημασία στην ευθύνη της αριστεράς για την ανάπτυξη του. Μια εκτενής προσέγγιση του θέματος που αναδεικνύει μέσα από τη σχέση αριστεράς και εθνικισμού μια νέα οπτική για το ρόλο του ΑΚΕΛ κατά τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Ο «*Διμέτωπος Αγώνας*» αποτελεί μια έρευνα ανάμεσα στα δύο κυρίαρχα σχήματα της ελληνοκυπριακής αριστεράς κατά τη περίοδο 1955-1959. Η ΕΟΚΑ και το ΑΚΕΛ αναλύονται υπό το πρίσμα της διαμάχης τους. Με το βιβλίο να έχει ένα συνεχή διάλογο ανάμεσα στις αντιπαραθέσεις αυτών των τάσεων. Ανεκτίμητη πηγή του βιβλίου συνιστούν οι προφορικές μαρτυρίες μέσα από ραδιοφωνικές εκπομπές που πραγματοποίησε ο συγγραφέας.¹⁷ Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί ένα παράδοξο. Παρά την ύπαρξη των εκδόσεων από μέλη του ΑΚΕΛ, καθώς και τις παραπάνω ραδιοφωνικές συνεντεύξεις, είναι ελάχιστες οι προφορικές μαρτυρίες μελών του κόμματος, τουλάχιστον οι δημοσιευμένες και γνωστές. Σε πολλές περιπτώσεις τα μέλη αρνούνται καθολικά να μιλήσουν για την περίοδο και σε άλλες απλά αναπαράγουν την υπάρχουσα γνώση.

Ιδιαίτερα σημαντική συμβολή για την κατανόηση της τελευταίας περιόδου της παρανομίας του ΑΚΕΛ, καθώς και την κατανόηση της διαδρομής έως την νομιμοποίηση του αποτελεί το άρθρο του Ευάνθη Χατζηβασιλείου, «*Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ: μία κρίσιμη πτυχή της μεταζυριχικής πολιτικής σκηνής στην Κύπρο, με βάση βρετανικές πηγές*». Αναλύοντας την πορεία προς την νομιμοποίηση, ο Ε. Χατζηβασιλείου αναδεικνύει τις πολλαπλές διάστασεις που πήρε το ζήτημα τόσο για την ίδια την Κύπρο, όσο και για τους εξωτερικούς παράγοντες.¹⁸ Μια ακόμη έρευνα που εστιάζει αποκλειστικά στο αριστερό κόμμα αποτελεί το βιβλίο του T. W. Adams «*AKEL: The Communist Party of Cyprus*».

¹⁶Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Αθήνα 2016

¹⁷Μιχάλης Μιχαήλ, «*Διμέτωπος ο Αγών*». *ΕΟΚΑ και Αριστερά την περίοδο 1955-1959*, Εκδόσεις Ετεροτοπία, Λεμεσός 2016

¹⁸Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «*Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ: μία κρίσιμη πτυχή της μεταζυριχικής πολιτικής σκηνής στην Κύπρο, με βάση βρετανικές πηγές*», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, Τόμος 27*, Λευκωσία 2001, σελ.339-365

Πρόκειται για το πρώτο λεπτομερές έργο στα αγγλικά που επικεντρώνεται στο Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου, στο οποίο μάλιστα ασκεί έντονη κριτική.¹⁹

Τέλος, ένα κρίσιμο και συχνά παραμελημένο από τη βιβλιογραφία ζήτημα, ιδιαίτερα την ελληνόφωνη, είναι οι σχέσεις Τουρκοκυπρίων με το ΑΚΕΛ. Ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει στο έργο του Niyazi Kizilyürek που αναλύει ενδελεχώς αυτές τις σχέσεις, φανερώνοντας το ρόλο τους, τη θέση τους και τη συμβολή τους στα ιστορικά γεγονότα. Ελάχιστες μελέτες στρέφουν με επιμονή το βλέμμα προς τη «μειονότητα», διατηρώντας παράλληλα νηφαλιότητα στην ανάλυση των «δύσκολων» περιόδων. Το βιβλίο δεν συνομιλεί απλά με τη διεθνή βιβλιογραφία, συνομιλεί με την ίδια την πλευρά των Τουρκοκυπρίων, καθώς και της Τουρκίας. Αναδεικνύοντας μια νέα οπτική ανάλυσης των εντάσεων και των στρατηγικών εντός του ΑΚΕΛ.²⁰ Σημαντική επίσης συμβολή για την κατανόηση της Τουρκοκυπριακής κοινότητας αποτελεί το βιβλίο του Σώτου Κτωρή, «*Τουρκοκύπριοι. Από το περιθώριο στο συνεταιρισμό (1923-1960)*».²¹

¹⁹ T. W. Adams, *AKEL: The Communist Party of Cyprus*, Hoover Institution Press, Stanford 1971

²⁰ Niyazi Kizilyurek, *Μια ιστορία βίας και μνησικακίας. Η γένεση και η εξέλιξη της εθνοτικής διένεξης στην Κύπρο, Δίτομο*, μτφρ. Μιχάλης Θεοδώρου, Εκδόσεις Ετεροτοπία, Λεμεσός 2019

²¹ Σώτος Κτωρή, *Τουρκοκύπριοι. Από το περιθώριο στο συνεταιρισμό (1923-1960)*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2013

Κεφάλαιο 1: Πώς φτάσαμε στις εκρήξεις της 1^{ης} Απριλίου

Με αφορμή τον εορτασμό της 1^{ης} Απριλίου το 2016 και ένα άρθρο του ιστορικού Πέτρου Παπαπολυβίου στην εφημερίδα *Φιλελεύθερος*, ανασύρθηκε ένα παλιό ερώτημα σχετικά με το ενδεχόμενο ένοπλης οργάνωσης του Ανορθωτικού Κόμματος Εργαζόμενου Λαού (ΑΚΕΛ) κατά την περίοδο του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Όπως αναφέρει το άρθρο: «Στον χώρο της Αριστεράς, ένα ερώτημα που δεν έχει φωτιστεί ακόμη από την ιστορική έρευνα είναι κατά πόσο το ΑΚΕΛ ως επαναστατικό κομμουνιστικό κόμμα ήταν διατεθειμένο ή επιδίωξε να αποκτήσει τα μέσα να αγωνιστεί με κάθε τρόπο για την Ένωση με την Ελλάδα, ακόμη και με τα όπλα». Ο Πέτρος Παπαπολυβίου αναζητεί την απάντηση σε ένα έγγραφο αλληλογραφίας του Εζεκία Παπαϊωάννου με το πολιτικό γραφείο του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος (ΚΚΕ).²² Το έγγραφο αναδεικνύει ότι το κόμμα επεξεργαζόταν την πιθανότητα ένοπλου αγώνα έναντι των Βρετανών και κατείχε κάποιο, μικρό σε αριθμό, οπλισμό. Τρεις μέρες μετά την κυκλοφορία του άρθρου, ο Γιαννάκης Κολοκασίδης, μέλος της Κ.Ε. του ΑΚΕΛ, απαντά στον ιστορικό μέσα από την εφημερίδα *Χαραυγή*. Υποστηρίζει ότι το κόμμα «θα προχωρούσε σε παρόμοιες ενέργειες όχι γενικά στα πλαίσια του αντιιμπεριαλιστικού και αντιαποικιακού αγώνα αλλά στην περίπτωση ενός ευρύτερου πολέμου στον οποίο θα εμπλεκόταν και η Κύπρος ως μια μεγάλη αεροπορική και στρατιωτική βάση του βρετανικού ιμπεριαλισμού».²³

Το ακόλουθο κεφάλαιο επιδιώκει να μετατοπίσει το ερευνητικό ενδιαφέρον σε ένα κομμάτι της κυπριακής ιστορίας που δεν έχει μελετηθεί ιδιαίτερα. Εστιάζει στην περίοδο πριν από την έναρξη της τετραετίας του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα της Εθνικής Οργάνωσης Κυπρίων Αγωνιστών (ΕΟΚΑ), με κύριο αίτημα την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, και επικεντρώνεται στο ΑΚΕΛ.²⁴ Η σύνδεση που επιχειρείται με το 1955-59 αφορά τις δράσεις και τη στάση της κυπριακής αριστεράς πέντε χρόνια πριν τεθεί εκτός νόμου. Σημαντικοί στόχοι και ερωτήματα του κεφαλαίου αποτελούν η συνοπτική καταγραφή του πρώτου μισού της δεκαετίας, η ανίχνευση της ενδεχόμενης προετοιμασίας

²²Πέτρος Παπαπολυβίου, «Σκέψεις για ένοπλο αγώνα στην Κύπρο πριν από την ίδρυση της ΕΟΚΑ και μια πρόταση του Εζεκία Παπαϊωάννου (1951)», *Περί Ιστορίας και ιδία περί της νήσου Κύπρου*, 01.04.2016, <https://papapolyviou.com/2016/04/01/skepsis-gia-enoplo-agona-stin-ki-pro-prin-apo-tin-idrissi-tis-eoka/> (τ.π. 14.10.2020)

²³Γιαννάκης Κολοκασίδης, «Τα "σχέδια" του ΑΚΕΛ για ένοπλο αγώνα», *Εφημερίδα Χαραυγή*, 04.04.2016, http://applications.ucy.ac.cy/dailypress/dailypress.manage_documents2.download?p_file=42180 (τ.π. 16.10.2020)

²⁴Στη βιβλιογραφία για την περίοδο 1955-1959 επικρατεί η χρήση του όρου «Αγώνας» που αναφέρεται αποκλειστικά στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα της ΕΟΚΑ για Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα και με αυτήν του την έννοια χρησιμοποιείται και στην παρούσα εργασία.

του κόμματος για την πιθανότητα παρανομίας, οι πολιτικές του επιρροές και θέσεις, καθώς και οι δράσεις του αναφορικά με το αίτημα της Ένωσης. Η συγκεκριμένη περίοδος εμφανίζει ένα ιδιαίτερα σημαντικό σημείο για την μελέτη της κυπριακής πολιτικής. Κατά τη περίοδο 1945-1955, αποκρυσταλλώνονται τα ιδεολογικά χαρακτηριστικά και οι οργανωτικές δομές των διαφορετικών δυνάμεων που κυριαρχούν στην Κυπριακή πολιτική κατά τα επόμενα χρόνια.²⁵

Η οργάνωση του κεφαλαίου σε ενότητες προκύπτει από τις πολιτικές που ακολουθήθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Αρχικά θα μελετηθούν συνοπτικά τα χρόνια που ακολούθησαν μετά τη λήξη της Διασκεπτικής Συνέλευσης το 1947. Η Διασκεπτική αποτελεί ορόσημο για την κυπριακή αριστερά, καθώς και για τις μετέπειτα θέσεις της. Επιπρόσθετα, πέρα από τη Διασκεπτική Συνέλευση, σημαντικό σημείο αποτελεί και ο ελληνικός εμφύλιος, ο οποίος δεν αφήνει ανεπηρέαστη την κυπριακή κοινωνία και πολιτική. Στη συνέχεια, στρεφόμαστε στο ενωτικό δημοψήφισμα του 1950 και στην περίοδο διεθνοποίησης του κυπριακού ζητήματος. Με την ενδεχόμενη επιδίωξη συνεργασίας των δύο κυριάρχων ρευμάτων της κυπριακής πολιτικής. Τέλος, μεταβαίνουμε στα τελευταία χρόνια πριν από την έναρξη του αγώνα και στην αντιμετώπιση ενός τέτοιου ενδεχομένου ως επικίνδυνου.

Το πέρας της Διασκεπτικής και η αλλαγή πορείας του ΑΚΕΛ

Το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1940 βρίσκει το ΑΚΕΛ να εφαρμόζει μια νέα τακτική, με επίκεντρο την «εθνική ενότητα με κάθε αστικό στοιχείο που θέλει Ένωση με την Ελλάδα». Στο πλαίσιο αυτής της τακτικής δημιουργήθηκε ο Εθνικός Απελευθερωτικός Συνασπισμός (ΕΑΣ), με σκοπό να ελέγχεται περισσότερο από «πατριωτικά αστικά στοιχεία», απορρίπτοντας όμως την χρήση βίας. Μέσα από μια σειρά κινητοποιήσεων σε ανταποικιακά και εργατικά ζητήματα, επεδίωκε να αναγνωριστεί ως ισότιμο μέρος στην πολιτική σκηνή του νησιού.²⁶ Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το κυπριακό ζήτημα, ο ελληνικός εμφύλιος, αλλά και οι μαζικές απεργιακές κινητοποιήσεις του 1948 ήταν οι βασικοί παράγοντες που καθόρισαν τη δημόσια ζωή και την πολιτική σύγκρουση στις αρχές της δεκαετίας του 1950.

²⁵Αλέξης Αλέκου, *Οι πολιτικές εξελίξεις στην Κύπρο, 1945-1955*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, Αθήνα 2012, <http://hdl.handle.net/10442/hedi/38916> (τ.π. 25.11.2020), σελ.231

²⁶Κώστας Παλούκης, *Η στάση της κυπριακής αριστεράς απέναντι στο κυπριακό ζήτημα από τη δεκαετία του '20 έως σήμερα*, Εργασία στα πλαίσια σεμιναρίου για την Κύπρο, Διδάσκων Χατζηιωσήφ Χρήστος, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, 2001, πηγή: Scribd, shorturl.at/lorH2 (τ.π. 26.11.2020), σελ.39

Η Διασκεπτική στο τέλος της δεκαετίας αποτέλεσε καταλυτικό παράγοντα για τις σχέσεις των δύο πόλων που είχαν δημιουργηθεί στο νησί, καθώς και για την πολιτική απομόνωση του αριστερού κόμματος.²⁷ Παρόλο που ποτέ δεν υπήρχε ιδιαίτερη πρόθεση για συνεργασία, η Διασκεπτική αποτέλεσε την καλύτερη αφορμή για ένα νέο αφήγημα εναντίον της αριστεράς. Το ΑΚΕΛ από τη μεριά του άλλαξε την πολιτική του και στράφηκε στο σύνθημα «*Αυτοδιάθεση – Ένωση*», με την Αυτοδιάθεση να τίθεται ως μεταβατικό στάδιο προς την Ένωση. Η στάση αυτή μπορεί να ιδωθεί ως απάντηση στη δεξιά καθώς και ως μια προσπάθεια να αποκτήσει η αριστερά ηγεμονικό ρόλο στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα.²⁸ Το ναυάγιο της Διασκεπτικής έφερε το ΑΚΕΛ αντιμέτωπο με ένα τρομερό πόλεμο από τη δεξιά, η οποία το κατηγορούσε για συνεργασία με τους Βρετανούς. Επιπλέον, το έθεσε μπροστά σε ένα σκληρό δίλημμα σχετικά με τη θέση του για το Κυπριακό.²⁹

Με το πέρας της Διασκεπτικής το 1948, το ΑΚΕΛ στράφηκε ξανά στο αίτημα της Ένωσης εγκαταλείποντας την προηγούμενη του θέση περί αυτοδιάθεσης. Στην απόφαση αυτή συνέβαλε καθοριστικά, όπως θα αναδειχθεί και στη συνέχεια, ο Νίκος Ζαχαριάδης, ηγέτης του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας. Επιπρόσθετα, το ΑΚΕΛ επεδίωξε την ενίσχυση των κοινωνικών του αγώνων μέσα από διάφορων ειδών κινητοποιήσεις. Στο εσωτερικό του αναπτύχθηκαν αντιπαραθέσεις σχετικά με την συμμετοχή του στην Διασκεπτική. Με κεντρική επιδίωξη την επαναφορά των εσωτερικών ισορροπιών στο κόμμα αλλά και την έμπρακτη ενίσχυση του εμφυλίου στην Ελλάδα, αντιπροσωπεία του ΑΚΕΛ συνάντησε τον Νίκο Ζαχαριάδη.

Η αντιπροσωπεία επιθυμούσε να λάβει την άποψη του Ζαχαριάδη γύρω από το ζήτημα της συμμετοχής του ΑΚΕΛ στην Διασκεπτική. Ο ηγέτης του ΚΚΕ ήταν κατηγορηματικά αντίθετος όχι μόνο ως προς την συμμετοχή του κυπριακού κόμματος στην Διασκεπτική, αλλά και ως προς την διαπραγμάτευσή του με τους Άγγλους αποικιοκράτες, ιδιαίτερα τη στιγμή που οι Έλληνες κομμουνιστές πολεμούσαν εναντίον τους.³⁰ Διάφορες πηγές αναφέρουν ότι ο Ζαχαριάδης προέτρεψε το ΑΚΕΛ να στραφεί προς την ένοπλη πάλη, με

²⁷ Αναλυτικά για τη διασκεπτική συνέλευση και το ρόλο της βλ. Ρολάνδος Κατσιαδούνης, *Η διασκεπτική 1946-1948: με ανασκόπηση της περιόδου 1878-1945*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 2000

²⁸ Κώστας Παλούκης, *Η στάση της κυπριακής αριστεράς απέναντι στο κυπριακό ζήτημα από τη δεκαετία του '20 έως σήμερα, Εργασία στα πλαίσια σεμιναρίου για την Κύπρο, ο.π., σελ.44*

²⁹ Στο ίδιο, σελ.45

³⁰ Σούλα Ζαβού, *Τα πολιτικά κόμματα της Κύπρου στον 20ό αιώνα*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2002, σελ.140

σκοπό να ανατρέψει με βία την αποικιοκρατική κυβέρνηση.³¹ Επιπλέον, παρέμεινε σταθερός στην άποψή του για τον αγώνα με σκοπό την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, εκτιμώντας ότι σε λίγο καιρό ο ΔΣΕ θα βρισκόταν στην Αθήνα. Σε αυτό το πλαίσιο, προέτρυνε το ΑΚΕΛ να επεξεργαστεί το ενδεχόμενο του αντάρτικου πόλεμου.³²

Η άποψη του Νίκου Ζαχαριάδη, όπως αναφέρει ο τότε Γενικός Γραμματέας της Παγκύπριας Εργατικής Ομοσπονδίας (ΠΕΟ) Ανδρέας Ζιαρτίδης, υπήρξε καθοριστική για την στροφή του ΑΚΕΛ προς την Ένωση. Παράλληλα, μετά την συνάντηση καθαιρέθηκε ο Γενικός Γραμματέας Φίφης Ιωάννου λόγω της εισήγησης του για συμμετοχή στην Διασκεπτική και εκλέχθηκε ο Εζεκίας Παπαϊωάννου ως νέος Γενικός Γραμματέας του κόμματος.³³ Ο Ε. Παπαϊωάννου υπήρξε θερμός υποστηρικτής του αιτήματος της Ένωσης. Ακόμη και όταν το ΚΚΕ υποχώρησε η κυπριακή αριστερά δεν πτοήθηκε. Αξίζει να σημειωθεί ότι μετά την ήττα του ΚΚΕ ο Έλληνας πρόξενος διέψευσε τις φήμες που ήθελαν το ΑΚΕΛ να εγκαταλείπει το ενωτικό αίτημα.³⁴

Η πολιτική σκηνή της Κύπρου στο τέλος της δεκαετίας, διαμορφώθηκε από ένα δίπολο: Από τη μία βρισκόταν το ΑΚΕΛ που εκπροσωπούσε την αριστερά και από την άλλη η Εθναρχία, εκπροσωπώντας τη δεξιά. Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος ενέτεινε την ένταση και την οξύτητα της αντιπαράθεσής τους.³⁵ Οι ενέργειες και των δύο παρατάξεων συνέτειναν στην δημιουργία αυτού του κλίματος. Σε συνδυασμό με την υιοθέτηση του αντικομμουνισμού ως επίσημη πολιτική της Εθναρχίας και την επίσημη εμφάνιση της οργάνωσης «Χ» στη Κύπρο.³⁶ Η επιρροή του ελληνικού εμφυλίου αποτυπώνεται εντονότερα το 1948 όταν η κυπριακή δεξιά μετά την εκλογική της νίκη στις Δημοτικές Εκλογές, αφορμώμενη από την κατάσταση στην Ελλάδα επιδίωξε την συστηματική πολιτική απομόνωση της αριστεράς.³⁷ Η θετική στάση του αριστερού κόμματος προς το ΔΣΕ ενίσχυε τον αντικομμουνιστικό λόγο της Εθναρχίας. Αποκορύφωμα ήταν η σύσταση της Εθναρχίας προς τους Βρετανούς να θέσουν εκτός νόμου το ΑΚΕΛ και να κλείσουν σε

³¹ Παύλος Μ. Διγκλής, *ΑΚΕΛ: Με τόλμη και παρρησία: Προσωπικές Μαρτυρίες*, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 2010, σελ.114

³² Σπύρος Σακελλαρόπουλος, «ΑΚΕΛ – ΚΚΕ στις δεκαετίες '40- '50 : Μια δύσκολη σχέση στο πλαίσιο του αιτήματος της Ένωσης», 15.11.2013, <http://spyrossakellaropoulos.com/keimenaDetails.php?nid=91>. (τ.π. 15.05.2020)

³³ Σούλα Ζαβού, *Τα πολιτικά κόμματα της Κύπρου στον 20ό αιώνα, ο.π.*, σελ.148

³⁴ Βασίλης Ι. Πρωτοπαπιάς, *Εκλογική ιστορία της Κύπρου: Πολιτευτές, κόμματα και εκλογές στην Αγγλοκρατία 1878-1960*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2012, σελ.485

³⁵ Σούλα Ζαβού, *Τα πολιτικά κόμματα της Κύπρου στον 20ό αιώνα, ο.π.*, σελ.139

³⁶ Αλέξης Αλέκου, *Οι πολιτικές εξελίξεις στην Κύπρο, 1945-1955, ο.π.*, σελ.135

³⁷ Βασίλης Ι. Πρωτοπαπιάς, *Εκλογική ιστορία της Κύπρου: Πολιτευτές, κόμματα και εκλογές στην Αγγλοκρατία 1878-1960*, Εκδόσεις Θεμέλιο, ο.π., σελ.478

στρατόπεδα συγκέντρωσης τους κομμουνιστές «ως δημοκρατικόν μέσον της ασφάλειας των πολλών δια του περιορισμού των ολίγων επικίνδυνων».³⁸

Εκείνη τη στιγμή κορυφώνεται η ιδεολογική και ταξική σύγκρουση που είχε αναπτυχθεί τα προηγούμενα χρόνια στο νησί. Το 1948 αποτέλεσε χρονιά ορόσημο για το εργατικό κίνημα, με συνολικά τρεις μεγάλες απεργίες, που κράτησαν 266 μέρες, με τη συμμετοχή 4,300 εργατών.³⁹ Κομβικό στοιχείο στις απεργίες του 1948 αποτελεί η έντονη παρουσία Τουρκοκυπρίων καθώς και η συμβολή των γυναικών για την πραγματοποίησή τους. Οι κινητοποιήσεις του 1948 ήταν οι τελευταίες που έδωσαν οι Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι μαζί, με κοινό σημείο το ΑΚΕΛ. Η στροφή του κόμματος στο αίτημα της Ένωσης, απομάκρυνε τους Τουρκοκύπριους και «ελληνοποίησε» το ΑΚΕΛ.⁴⁰

Η αντιμετώπιση των Τουρκοκύπριων ως «μειονότητα» είχε σοβαρές επιπτώσεις στις σχέσεις των δύο κοινοτήτων. Αυτή η στάση του ΑΚΕΛ εντείνεται μετά το 1948 και την σκληρή υιοθέτηση του αιτήματος της Ένωσης. Το κόμμα θεωρούσε ότι οι Τουρκοκύπριοι θα έπρεπε να σεβαστούν τους πόθους της πλειοψηφίας. Το ΑΚΕΛ ήταν πράγματι πιο ευαισθητοποιημένο από την Εθναρχία ως προς τα δικαιώματα των Τουρκοκύπριων. Επί της ουσίας όμως δε διαφοροποιούταν από τη δεξιά ως προς το αίτημα της Ένωσης. Η Ένωση με την Ελλάδα παρουσιαζόταν ως δημοκρατική επιταγή, καθώς οι Ελληνοκύπριοι αποτελούσαν την πλειοψηφία.⁴¹ Το αίτημα της Ένωσης βέβαια νοηματοδοτήθηκε διαφορετικά από το ΑΚΕΛ και διαφορετικά από την Εθναρχία. Για την αριστερά, ο αγώνας για Ένωση ήταν «αντιαποικιακός – αντιμπεριαλιστικός, με κομμουνιστικά ιδεώδη». Στον πυρήνα όμως αυτού του ιδεολογικού πλαισίου, υπήρχε ένας συντηρητισμός που κρατούσε το κόμμα «δέσμιο σε οπισθοδρομικές λογικές».⁴²

Οι προϋπάρχουσες ιδεολογικές διαφορές αποκρυσταλλώθηκαν ενισχυόμενες από τις ταξικές αντιθέσεις και τις συνταγματικές προτάσεις των Βρετανών. Η κινητοποίηση του αριστερού μηχανισμού, ιδιαίτερα με τις απεργίες επέφερε σημαντικά πολιτικά και συνδικαλιστικά πλεονεκτήματα. Στον αντίποδα, η δεξιά υιοθέτησε τον αντικομμουνισμό ως

³⁸Εφημερίδα *Εφημερίς*, 3 Απριλίου 1948 βλ. Αλέξης Αλέκου, «Όψεις του ελληνικού εμφυλίου στη Κύπρο 1946-1949», στο Πρακτικά Συνεδρίου, *Οι κρίσιμες δεκαετίες 1940 και 1950: Διακοινοτικές και Ενδοκοινοτικές Σχέσεις στην Κύπρο*, Ινστιτούτο Ερευνών Προμηθέας, Λευκωσία 2017, σελ.71-96, σελ.83

³⁹Αλέξης Αλέκου, *Οι πολιτικές εξελίξεις στην Κύπρο, 1945-1955*, ο.π., σελ.122

⁴⁰Κώστας Παλούκης, *Η στάση της κυπριακής αριστεράς απέναντι στο κυπριακό ζήτημα από τη δεκαετία του '20 έως σήμερα*, ο.π., σελ.49

⁴¹Niyazi Kizilyurek, *Μια ιστορία βίας και μνησικακίας. Η γένεση και η εξέλιξη της εθνοτικής διένεξης στην Κύπρο, Α' Τόμος*, μτφρ. Μιχάλης Θεοδώρου, Εκδόσεις Ετεροτοπία, Λεμεσός 2019, σελ.83-84

⁴²Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*, ο.π., σελ.217-218

επίσημη ιδεολογία, αποκτώντας πρόσβαση στην εργατική τάξη.⁴³ Αναμφίβολα, η συμμετοχή στη Διασκεπτική αποτέλεσε μεγάλη πολιτική ήττα της αριστεράς από την οποία ωφελήθηκε η Εθναρχία. Ακόμη και μετά την παραδοχή του λάθους κατά τη διάρκεια του ΣΤ' Συνεδρίου του ΑΚΕΛ το 1949, η προπαγάνδα και η ουσιαστική έλλειψη εξήγησης του «λάθους» έφεραν το κόμμα σε ιδιαίτερα δύσκολη θέση.⁴⁴ Οι δυσκολίες ενισχύθηκαν από την εσωτερική κρίση του 1949, κατά την οποία διατυπώθηκαν έντονες διαφωνίες σχετικά με τη συμμετοχή στη Διασκεπτική και τη θέση υπέρ της Ένωσης. Οι συνέπειες της κρίσης αυτής διατηρήθηκαν για αρκετά χρόνια. Το ΣΤ' Συνέδριο τόνιζε με απόφασή του την ανάγκη για καταπολέμηση κάθε συνταγματικού σχεδίου λύσης από πλευράς του ιμπεριαλισμού. Επιπρόσθετα, ασχολήθηκε με το ζήτημα των «μειονοτήτων», θεωρώντας ότι οι Τουρκοκύπριοι δρούσαν ως υποχείρια των ηγετών τους.⁴⁵

Το ενωτικό δημοψήφισμα

Οι αρχές τις δεκαετίας του 1950 χαρακτηρίζονται από την συνέχιση της προσπάθειας πολιτικής απομόνωσης της αριστεράς. Η ελληνοκυπριακή αστική τάξη, αφορμώμενη από την χαλάρωση της αποικιακής πολιτικής, ξεκίνησε να εντείνει την πολιτική της δύναμης εις βάρος της τουρκοκυπριακής κοινότητας και της εργατικής τάξης. Το ΑΚΕΛ μαζί με τον ΕΑΣ προσπαθούσαν να κερδίσουν το χαμένο έδαφος, επιδιώκοντας συνεργασία με την Εθναρχία για τη δημιουργία κοινού μετώπου.⁴⁶

Με την αλλαγή στάσης του ΑΚΕΛ υπέρ της Ένωσης, ξεκίνησε η προσπάθεια οργάνωσης δημοψηφίσματος ώστε να αποτυπωθεί το κυρίαρχο πολιτικό κλίμα. Με απώτερο στόχο να αποκτήσει την πρωτοβουλία των κινήσεων, η κυπριακή αριστερά κάλεσε μέσω του Εθνικού Απελευθερωτικού Συνασπισμού (ΕΑΣ) την Εθναρχία σε συστράτευση. Σκοπός αυτής της κίνησης ήταν η αποστολή κοινού υπομνήματος στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, η συγκρότηση κοινής «πρεσβείας» και η οργάνωση κοινών δράσεων. Από τα μέσα του 1949 το ΑΚΕΛ και ο ΕΑΣ, μέσω των δημάρχων και των λαϊκών οργανώσεών τους προώθησαν την αποστολή κοινού υπομνήματος και αντιπροσωπείας στον ΟΗΕ. Παράλληλα προτείναν την οργάνωση κοινού συλλαλητηρίου. Το ΑΚΕΛ

⁴³Αλέκου Αλέξης, *Οι πολιτικές εξελίξεις στην Κύπρο, 1945-1955, ο.π.*, σελ. 150-151

⁴⁴Κώστας Παλούκης, *Η στάση της κυπριακής αριστεράς απέναντι στο κυπριακό ζήτημα από τη δεκαετία του '20 έως σήμερα, ο.π.*, σελ.46

⁴⁵Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς, ο.π.*, σελ.215-216

⁴⁶Κώστας Παλούκης, *Η στάση της κυπριακής αριστεράς απέναντι στο κυπριακό ζήτημα από τη δεκαετία του '20 έως σήμερα, ο.π.*, σελ.51

καθόρισε την 4^η Δεκεμβρίου 1949 ως ημέρα έναρξης της εκστρατείας συλλογής υπογραφών για τη στήριξη του υπομνήματος.⁴⁷

Εκτός από την συνεργασία που επεδίωκε ο ΕΑΣ, το ΑΚΕΛ φαίνεται να αναγνώριζε την Εθναρχία ως ηγετικό φορέα του αιτήματος της Ένωσης. Ο Εζεκίας Παπαϊωάννου αναφέρει σε επιστολή του προς το ΚΚΕ ότι δεν πίστευαν πως η ηγεσία της δεξιάς και η Εθναρχία θα αποδέχονταν τις προτάσεις του ΑΚΕΛ. Απώτερος σκοπός της αριστεράς ήταν η χρήση της εθναρχικής άρνησης για να τους «ξεσκεπάσουν μπροστά στο λαό και ειδικά τις μάζες που επηρεάζουν». ⁴⁸ Η πρόβλεψή του ΑΚΕΛ ήταν σωστή όσον αφορά τη στάση της Εθναρχίας, η οποία η ξεκαθάρισε ότι δεν μπορεί να υπάρξει καμία συνεργασία.⁴⁹

Από πλευράς της Εθναρχίας, οι κινήσεις του ΑΚΕΛ δημιούργησαν ένα κλίμα πίεσης και στην προσπάθεια να εδραιώσει την πρωτοκαθεδρία της ανακοίνωσε τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος. Συνέχισε να κρατάει αρνητική της στάση απέναντι σε κάθε προοπτική συνεργασίας με την αριστερά. Η απόφαση για διεξαγωγή δημοψηφίσματος από τη Εθναρχία ήταν απόρροια της πίεσης που ασκούσε η αριστερά μέσω της αποστολής υπομνημάτων σε όλα τα κράτη – μέλη του ΟΗΕ. Κομβική στιγμή για την εξέλιξη της πολιτικής της Εθναρχίας ήταν ο θάνατος του Μακάριου Β', τον Ιούνιο του 1950, και η εκλογή του Μακάριου Γ', τον Οκτώβριο του 1950. Η εκλογή αυτή αποτέλεσε τη σημαντικότερη μεταβολή της περιόδου 1950-1954. Ήταν η αρχή μιας περιόδου κατά την οποία η Εθναρχία ανέπτυξε σημαντική διεθνή δράση και επιβλήθηκε απόλυτα σε εθνικό επίπεδο, περιθωριοποιώντας το ΑΚΕΛ.⁵⁰

Με την ανάδειξη του Μακάριου Γ', η Εκκλησία ισχυροποιήθηκε. Η πολιτική του διαφοροποιήθηκε από την άκαμπτη γραμμή των υπόλοιπων ιερωμένων. Την διαφοροποίηση επισήμανε και ο Έλληνας πρόξενος, Αλέξης Λιάτης: «[...]σωφρονέστερος και πολιτικώτερος, δεν έχει φθάσει εις τα άκρα της άτεγκτου αντικομμουνιστικής αδιαλλαξίας, τα οποία πολλάκις είχε υπερβή ο Άγιος Κυρηναίος».⁵¹ Ο Μακάριος δρούσε περισσότερο ως πολιτικός, απ' όσο δρούσε ως ιερωμένος. Γνώριζε ότι για να πετύχει τους στόχους του έπρεπε να αποφύγει τη σύγκρουση δεξιάς – αριστεράς. Ιδιαίτερα στα επόμενα χρόνια,

⁴⁷ Στο ίδιο, σελ.51

⁴⁸ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ.371, Φ 20/21/59, «Μια σύντομη έκθεση της κατάστασης από το Γενάρη του 1949 ίσαμε σήμερα», Εζεκίας Παπαϊωάννου προς ΚΚΕ, Δεκέμβριος 1949

⁴⁹ Βασίλης Ι. Πρωτοπαπιάς, *Εκλογική ιστορία της Κύπρου: Πολιτευτές, κόμματα και εκλογές στην Αγγλοκρατία 1878-1960*, Εκδόσεις Θεμέλιο, ο.π., σελ.486

⁵⁰ Κώστας Παλούκης, *Η στάση της κυπριακής αριστεράς απέναντι στο κυπριακό ζήτημα από τη δεκαετία του '20 έως σήμερα*, ο.π., σελ.51

⁵¹ Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*, ο.π., σελ.184

επιδίωκε να φέρει το ΑΚΕΛ «κοντά» του, για να έχει αξιώσεις ηγέτη όλων των Ελληνοκυπρίων, κερδίζοντας παράλληλα και τις δυνάμεις της αριστεράς σε διεθνές επίπεδο.⁵² Το ΑΚΕΛ ήταν μάλλον το μοναδικό εμπόδιο που θα μπορούσε να συναντήσει ο Μακάριος, αλλά δεν έπαιξε αυτό το ρόλο. Ο νέος «Εθνάρχης» επιβλήθηκε, καλύπτοντας το πολιτικό κενό που είχε δημιουργηθεί.⁵³

Από πλευράς του το ΑΚΕΛ, επέλεξε να αποφύγει μια ευθεία σύγκρουση με την Εθναρχία και να αποδεχθεί τον κεντρικό ρόλο της. Απέρριψε έτσι κάθε ανατρεπτική και ριζοσπαστική προδιάθεση, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη μιας παθητικής στάσης της κυπριακής αριστεράς. Η ρητορική που υιοθετήθηκε δεν αφορούσε τόσο τις δράσεις απέναντι στο ζήτημα της Ένωσης, όσο στο ότι η Εθναρχία εξέφραζε μόνο τα συμφέροντα της αστικής δεξιάς.⁵⁴ Παρά τις αντιθέσεις, ο ΕΑΣ διέκοψε κάθε ενέργεια και στήριξε το δημοψήφισμα της Εθναρχίας, καταγγέλλοντάς την παράλληλα για αντικομμουνισμό.⁵⁵ Η παράλληλη πορεία αιτημάτων του ΑΚΕΛ, το οποίο υποστήριζε ότι μέσω του ενωτικού αγώνα πραγματοποιείται και αντιιμπεριαλιστικός αγώνας, ήταν κενή. Ο αντιιμπεριαλιστικός αγώνας έφτασε να ταυτίζεται με τον απελευθερωτικό αγώνα μιας πλειοψηφικής κοινότητας η οποία αγνοούσε τις ανάγκες των μειονοτήτων. Σε μια περίοδο που η σύγκρουση «καπιταλισμού – κομμουνισμού» είχε μεγάλες διαστάσεις διεθνώς, στην Κύπρο βρέθηκε ένα κοινό σημείο: η Ένωση με την Ελλάδα.⁵⁶ Το Ενωτικό Δημοψήφισμα πραγματοποιήθηκε στις 15 Ιανουαρίου 1950, συγκεντρώνοντας 215.108 ψήφους από τους 224.757 Ελληνοκύπριους που είχαν δικαίωμα ψήφου. Οι τόμοι με τις υπογραφές ταξίδεψαν με την ειδική επιτροπή στο Λονδίνο, με ενδιάμεση στάση την Αθήνα. Τελικά όμως δε δέχθηκαν να τους παραλάβουν ούτε ο Έλληνας Πρωθυπουργός Ν. Πλαστήρας, ούτε η βρετανική κυβέρνηση.⁵⁷

Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος λειτούργησε ως εφιαλτήριο για την διεθνοποίηση του κυπριακού πόθου. Ο Μακάριος ενέτεινε την προσπάθεια για προβολή του κυπριακού προβλήματος στο εξωτερικό, κυρίως στην Ελλάδα. Εδραιώθηκε έτσι ως ο μοναδικός εκφραστής του Κυπριακού λαού. Η παρουσία του και η προσπάθειά του για προώθηση των

⁵²Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2011 σελ.63

⁵³Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς, ο.π.*, σελ.189

⁵⁴Κώστας Παλούκης, *Η στάση της κυπριακής αριστεράς απέναντι στο κυπριακό ζήτημα από τη δεκαετία του '20 έως σήμερα, ο.π.*, σελ.52

⁵⁵Αλέξης Αλέκου, *Οι πολιτικές εξελίξεις στην Κύπρο, 1945-1955, ο.π.*, σελ.175-177

⁵⁶Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς, ο.π.*, σελ.219

⁵⁷Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση, ο.π.*, σελ.287-288

εθνικών στόχων τού απέδιδαν σημαντικό κύρος και αποδοχή στην Ελληνική κοινωνία.⁵⁸ Το ΑΚΕΛ, αποκλεισμένο από την «Εθνική Πρεσβεία», επέλεξε να συγκροτήσει την «Λαϊκή Πρεσβεία».

Στο άκουσμα της ανακοίνωσης συγκρότησης ξεχωριστής πρεσβείας από το αριστερό κόμμα, το εκφραστικό όργανο του Γραφείου Εθναρχίας αντέδρασε:

*«Είναι εν τούτοις βέβαιον, ότι και διά του νέου των τούτου αντεθνικού διαβήματος προτίθενται να επηρεάσουν δυσμενώς και να καταβαρυνώσουν το Ένωτικόν μας ζήτημα.[...] Το καλύτερον που έχουν να κάμουν οι Κύπριοι κομμουνιστές είναι να παύσουν να περιπλέκουν περισσότερο τα πράγματα και να αφήσουν – όπως έκαναν προ τριών μηνών – την ρύθμισιν του ζητήματος αυτού εις χείρας της φύσει και θέσει ηγέτιδος του Κυπριακού λαού, της Εθναρχίας».*⁵⁹

Παρόλο που οι δύο πρεσβείες δεν πέτυχαν τους στόχους τους, ο Μακάριος εξήγαγε πολλά συμπεράσματα από αυτή την αποτυχία.⁶⁰ Αντιλαμβανόταν, ότι χωρίς τη πλατιά διεθνή υποστήριξη στον ΟΗΕ, δε θα μπορούσε να υλοποιηθεί το ζήτημα της Ένωσης. Η απροθυμία της Ελληνικής Κυβέρνησης να διακινδυνεύσει τις σχέσεις της με τη Μεγάλη Βρετανία, θα άλλαζε μόνο εάν επηρεαζόταν η ελληνική κοινή γνώμη, πιέζοντας με τη σειρά της την κυβέρνηση.⁶¹

Η ένοπλη πάλη, η παρανομία και οι θέσεις του ΑΚΕΛ

Η προγραφή του αριστερού κόμματος ήταν μια συζήτηση που είχε ξεκινήσει ήδη από τη δεκαετία του 1940. Τόσο η δεξιά, όσο και οι Βρετανικές Αρχές, θεωρούσαν επικίνδυνη την ανάπτυξη και την εμπλοκή του κόμματος στα πολιτικά πράγματα της Κύπρου.⁶² Η πιθανότητα να τεθεί το κόμμα εκτός νόμου και το να στραφεί σε ένοπλη δράση, δεν αποτελούν απαραίτητα αλληλένδετα ζητήματα αλλά δεν μπορούν και να διαχωριστούν εντελώς.

⁵⁸Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς, ο.π.*, σελ.189

⁵⁹Στο ίδιο, σελ.190

⁶⁰Για την αναλυτική διαδρομή των δύο πρεσβειών Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.43-54

⁶¹Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.63

⁶²Ενδεικτικά για τις απόπειρες προγραφής βλ. Βασίλης Ι. Πρωτοπαπάς, *Εκλογική Ιστορία της Κύπρου: πολιτευτές, κόμματα και εκλογές στην Αγγλοκρατία (1878-1960)*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, Αθήνα 2011, <https://www.didaktorika.gr/eadd/readonline?handle=10442/31045>, (τ.π. 05.01.2021), σελ.464-465 και σελ.514

Την δράση του ΑΚΕΛ παρακολουθούσε έντονα ο Έλληνας πρόξενος στη Κύπρο. Οι αναφορές για τις κινήσεις των μελών και το ενδεχόμενο της ένοπλης δράσης τους αποτελούσαν σημαντικό μέρος της αλληλογραφίας του με την Ελλάδα. Ο πρόξενος Ανδρέας Παππάς, ερμήνευε την βρετανική ανοχή ως εξής:

*«[...] εις την βρετανικήν επιθυμίαν ενισχύσεως των αντιπάλων της εθνικόφρονος κυπριακής παρατάξεως κομμουνιστών, ούς οι βρετανοί εθεώρουν μέχρι πρότινος ακίνδυνους μεν, από απόψεως βρετανικής ασφάλειας, χρήσιμους δε από απόψεως διασπάσεως της συνοχής του ελληνικού πληθυσμού της Μεγαλονήσου. Ήδη φαίνεται ότι οι Βρετανοί ήρχισαν ανησυχούντες δια την εν τη Νήσω κομμουνιστικήν κίνησιν και ότι αντιμετωπίζουσι την λήψιν μέτρων περιορισμού της.[...] η κυπριακή Ασφάλεια κατέσχεσε τελευταίως κιβώτιον πλήρες προπαγανδιστικών κομμουνιστικών εντύπων[...] Το πειστήριο τούτο πρόκειται να χρησιμοποιήθη δια την λήψιν μέτρων εναντίον ωρισμένων Κυπρίων κομμουνιστών[...] Τούτο θα αποτελέση την απαρχήν λήψεως μέτρων περιορισμού της εν τη Μεγαλονήσω κομμουνιστικής κινήσεως εντός ορίων [...] αφ' ετέρου δε, θα δώση εις την διεθνή κοινήν γνώμην την εντύπωσιν ότι σκοπός των ως άνω νόμων ήτο η εξουδετέρωσις των κομμουνιστών και ούχι η διώξις των κύπριων εθνικοφρόνων».*⁶³

Το συγκεκριμένο απόσπασμα της αναφοράς του πρόξενου επιβεβαιώνει το γεγονός ότι οι Βρετανοί επεδείκνυαν σημαντική ανοχή για τη δράση του κόμματος. Ευελπιστούσαν το ΑΚΕΛ να δράσει διασπαστικά στην κυπριακή κοινωνία ως προς τον αγώνα υπέρ της Ένωσης.

Καθώς το αριστερό κόμμα εδραίωνε το δικό του αφήγημα περί Ένωσης και επεδίωκε συστηματικά τη συνεργασία με την Εθναρχία, άρχιζε να αποτελεί σοβαρή απειλή για την αποικιακή κυβέρνηση. Η «κομμουνιστική απειλή» λειτουργούσε ως πρόφαση για την ενδεχόμενη απαγόρευση του. Κατά την εκτίμηση του κυβερνήτη Wright, η απαγόρευση του ΑΚΕΛ θα διευκόλυνε την αποικιακή κυβέρνηση να εισάγει το δικό της Σύνταγμα. Μέσα από την απαγόρευση ενός μαζικού κόμματος, η δεξιά θα επαναπροσδιόριζε τις θέσεις της ως μια ύστατη προσπάθεια να παραμείνει εντός της νομιμότητας. Το Υπουργείο Αποικιών από την άλλη δεν ασπαζόταν αυτά τα επιχειρήματα και θεωρούσε πως μόνο αν συνέτρεχαν πραγματικοί λόγοι ασφάλειας θα μπορούσε να δικαιολογηθεί μια τέτοια πράξη όπως η απαγόρευση του ΑΚΕΛ.⁶⁴

⁶³ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1951, Αριθμός Φακέλου 71, Αριθμός Υποφακέλου 8, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Σοβιετική προπαγάνδα εν Μ.Ανατολή», Λευκωσία, 7 Μαρτίου 1951, Γενικός Πρόξενος Α. Ι. Παππάς

⁶⁴Βασίλης Ι. Πρωτοπαπάς, *Εκλογική Ιστορία της Κύπρου: πολιτευτές, κόμματα και εκλογές στην Αγγλοκρατία (1878-1960)*, Διδακτορική Διατριβή, ο.π., σελ.592

Οι συζητήσεις για την παρανομία και την οργάνωση ένοπλης δράσης εντός του ΑΚΕΛ γίνονται εντονότερες μετά τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος. Το κόμμα έχοντας επιβεβαιώσει, όπως παρουσιάζεται και πιο πάνω, ότι δεν υπάρχουν περιθώρια συνεργασίας, εκκινεί μια εσωτερική προσπάθεια αναδιοργάνωσης. Πέρα από την άκαμπτη στάση της Εθναρχίας για συνεργασία, το αριστερό κόμμα γνώριζε τις συζητήσεις για την απαγόρευσή του, καθώς αντιλαμβανόταν ότι το «ψυχροπολεμικό» κλίμα δε θα το άφηνε ανεπηρέαστο. Το έγγραφο που στάλθηκε προς το ΚΚΕ το 1951, με τίτλο «*Ζητήματα οργανωτικής προετοιμασίας*», φανερώνει ότι ο φόβος του ΑΚΕΛ ήταν ένας ακόμη παγκόσμιος πόλεμος. Το κόμμα προσανατολιζόταν στην οργάνωση σαμποτάζ, καταγράφοντας παράλληλα τα διαθέσιμα μέσα για την πραγματοποίηση «*μικρής κλίμακας*» ανταρτοπόλεμου, με απώτερο σκοπό την συμβολή στον αντιιμπεριαλιστικό αγώνα. Στο συγκεκριμένο έγγραφο αναλύεται επίσης η νέα πολιτική γραμμή του κυπριακού κόμματος που συνδέεται με την «*διεθνιστική αλληλεγγύη*».⁶⁵ Το ελληνικό προξενείο φαίνεται να λάμβανε σοβαρά υπ' όψιν τις φήμες για ενδεχόμενο Τρίτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι πληροφορίες του ελληνικού προξενείου προέρχονταν συνήθως από μέλη του κόμματος και όπως δείχνουν τα έγγραφα τις αντλούσαν κυρίως από καθημερινές συζητήσεις. Σύμφωνα με πληροφορίες προερχόμενες από μέλος του ΑΚΕΛ:

*«[...] η εμπιστοσύνη των οπαδών του κόμματος του φθάνει εις το να πιστεύουν, ότι η Κύπρος εν περιπτώσει πολέμου θα καταληφθή, λόγω της στρατηγικής της θέσεως υπό Ρώσων αλεξιπτωτιστών. Εις την Ρωσσίαν, [...] έχουν μεταβή οι Π. Παυλής και Β. Βασιλείου, προς εκπαίδευσιν, προοριζόμενοι να αποτελέσουν ηγετικά στελέχη του Κ.Κ. εν ευθέτω χρόνω».*⁶⁶

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Ε. Παπαϊωάννου παρουσιάζει στο ΚΚΕ το πλάνο για τη λειτουργία του ΑΚΕΛ σε συνθήκες παρανομίας. Αναφέρει ότι το κυπριακό κόμμα προνοεί για τη δημιουργία παράλληλης παράνομης κεντρικής καθοδήγησης, η οποία θα αποτελείται από μυστικά μέλη του κόμματος και την λειτουργία μικρών πυρήνων σε Παγκύπρια βάση. Ο Βασίλης Πρωτοπαπάς, για τα μυστικά μέλη, υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει κάποια σαφής αναφορά για το τι εννοούσε ο Ε. Παπαϊωάννου. Εκ των υστέρων, διαφαίνεται ότι αναφερόταν σε μέλη τα οποία δεν ήταν εγγεγραμμένα στο κόμμα και δεν είχαν συνδεθεί δημόσια με αυτό κατά την διάρκεια της συγκεκριμένης περιόδου. Για

⁶⁵ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ.371, Φ=20/21/3, «Ζητήματα οργανωτικής προετοιμασίας», 19 Ιουλίου 1951

⁶⁶ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1951, Αριθμός Φακέλου 71, Αριθμός Υποφακέλου 8, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Δελτίο Πληροφοριών της 20.8.51» Αριθμός 10/3661/1

παράδειγμα ο Βάσος Λυσσαρίδης είχε διαγραφεί αλλά συνέχιζε να εμπλέκεται με τα εσωτερικά του κόμματος. Ενδεχομένως, να αναφέρεται σε γυναίκες οι οποίες είχαν σημαντικό ρόλο κατά την διάρκεια της παρανομίας τόσο σε επίπεδο διακίνησης του πολιτικού υλικού όσο και στην διεξαγωγή διαδηλώσεων και δράσεων. Γενικότερα, η ύπαρξη μυστικών «δεύτερων» συλλογικών οργάνων, τα οποία θα δραστηριοποιούνταν «σε περίπτωση σύλληψης των επώνυμων στελεχών αναφέρεται σε απόρρητες εκθέσεις της αποικιακής κυβέρνησης από τον Ιούλιο του 1949 αν και δεν επιβεβαιώνεται από κάποια γραπτή πρωτογενή πηγή της Αριστεράς».⁶⁷

Παράλληλα το αριστερό κόμμα διατηρούσε κρυφά νυχτερινά σχολεία για την εκπαίδευση νέων μελών. Η δραστηριότητα αυτή ενδέχεται να έχει άμεση σχέση με την ενίσχυση του κόμματος τόσο σε καθεστώς νομιμότητας, όσο και σε καθεστώς παρανομίας. Οι απόφοιτοι του νυχτερινού σχολείου «θεωρούνται εκ των καλλιτέρων μελών του Κόμματος με πλήρη γνώσιν των κομμουνιστικών θεωριών, ας εκ παραλλήλου προς τα συνήθη γυμνασιακά μαθήματα διδάσκονται εκτενώς κατά τη διάρκειαν της φοίτησεως των».⁶⁸ Τα νέα αυτά μέλη θα μπορούσαν να κινηθούν με μεγαλύτερη άνεση για τη συγκρότηση παράνομων δομών, ιδιαίτερα στο επίπεδο επικοινωνίας του κόμματος και τροφοδότησης των κρησφύγετων. Επιπλέον, ως εγγεγραμμένο μέλος νοείτο άτομο το οποίο είναι δεκαέξι χρονών και άνω. Συνεπώς δεν μπορούσε να υπάρχει καταγραφή για το πόσα μη εγγεγραμμένα ανήλικα μέλη υπάρχουν και δρούσαν υπέρ του κόμματος. Άλλωστε και στο παράδειγμα της ΕΟΚΑ λίγα χρόνια αργότερα, η νεολαία υπήρξε νευραλγικής σημασίας.

Σε τεχνικό επίπεδο, το ΑΚΕΛ αναφέρεται σε κρησφύγετα πλήρως εξοπλισμένα τα οποία θα στεγάσουν τα παράνομα μέλη, καθώς και πολυγράφους που θα συνθέτουν το έντυπο υλικό του κόμματος. Επιπλέον, ζητά από το ΚΚΕ να εκπαιδεύσει ορισμένους Κύπριους στη χρήση ασυρμάτων για την επικοινωνία μεταξύ των μελών, καθώς και στο σαμποτάζ, για την περίπτωση που η Κύπρος βρεθεί σε εμπόλεμη κατάσταση.⁶⁹ Ο εξοπλισμός που διαθέτει το κόμμα, παρουσιάζεται ως ελάχιστος. Αφορά μόλις 24 περίστροφα, 2-3 όπλα και ένα μυδραλιοβόλο. Έτσι το ΑΚΕΛ ζητά επιπλέον οικονομική βοήθεια για να μπορέσει να εξοπλιστεί. Στην πραγματικότητα τελικά, παρά τις προσπάθειες για εκπαίδευση

⁶⁷Βασίλης Ι. Πρωτοπαπιάς, *Εκλογική ιστορία της Κύπρου: Πολιτευτές, κόμματα και εκλογές στην Αγγλοκρατία 1878-1960*, Εκδόσεις Θεμέλιο, ο.π., σελ.506-507

⁶⁸ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1951, Αριθμός Φακέλου 71, Αριθμός Υποφακέλου 8, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Δελτίον Πληροφοριών της 22ας Αυγούστου 1951. Περί νυχτερινών Σχολείων λειτουργούντων φροντίδι του ΑΚΕΛ»

⁶⁹Αλέξης Αλέκου, *Οι πολιτικές εξελίξεις στην Κύπρο, 1945-1955*, ο.π., σελ.193-194

αγωνιστών, το ΚΚΕ ξεκαθάρισε ότι δεν μπορούσε πέρα από συμβολική συμπαράσταση να προσφέρει έμπρακτη βοήθεια.⁷⁰

Οι πληροφορίες που μεταφέρονται από το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας προς το προξενείο της Λευκωσίας, δείχνουν μια διαφορετική ερμηνεία για τη συγκέντρωση οπλισμού από το ΑΚΕΛ και τα αίτιά της. Απόρρητο έγγραφο σχετικά με τη δράση του αριστερού κόμματος αναφέρει ότι:

«[...] προτίθενται συντόμως αναλάβουν ένοπλον αντίστασιν κατά βρεταννικής διοικήσεως εις ην ελπίζουν παρασύρουν και εθνικόφρονας. Παρακαλούμεν ανακοινώσητε ανωτέρω εις Αρχιεπίσκοπον συνιστώντες αυτό ασκήση πάσαν επιρροήν του προς αποτροπήν βιαιοτήτων αίτινες πλην άλλων οδυνηρών συνεπειών θα είχαν αποτέλεσμα παρασχεθή εις κοινήν γνώμην εντύπωσις ότι οι Έλληνες επιδιώκουν επωφεληθούν σημερινών δυσχερειών Αγγλίας [...] Γεγονός άλλωστε ότι πρόκειται περί κομμουνιστικής πρωτοβουλίας αποδεικνύει ότι ασφαλώς υποκρύπτεται όπισθεν αυτής ανθελληνική πρωτοβουλία. Είπατε εις Αρχιεπίσκοπον ότι αντιλαμβανόμεθα πλήρως δυσχέρειαν θέσεων του και αδυναμίαν του συγκρατήση επ' άπειρον δικαίαν αγανάκτησιν[...]».

Η ανησυχία του υπουργείου δε φαίνεται να εστιάζει τόσο στο γεγονός ότι το κομμουνιστικό κόμμα πιθανόν να ετοιμάζει ένοπλη δράση αλλά στο ότι σε αυτή ενδέχεται να παρασύρει τους «εθνικόφρονες». Οι δηλώσεις του υπουργείου, επιδιώκουν μέσα από τη πιθανή δράση των κομμουνιστών να κατευνάσουν τον ίδιο τον Μακάριο, να δείξουν ότι κατανοούν τη «δίκαιη αγανάκτηση». Στο ελληνικό μετεμφυλιακό κλίμα, είναι ανεπίτρεπτο να οδηγήσει ακόμα και η «δίκαιη αγανάκτηση» σε ανοχή της κομμουνιστικής ένοπλης δράσης, πόσω μάλλον να επηρεαστεί από αυτήν. Ένα μεγάλο μέρος της αναφοράς αφορά την κρίση στη Μέση Ανατολή και το «βαρύ σφάλμα» της στάσης της Μεγάλης Βρετανίας. Ο αρχιεπίσκοπος, λίγες μέρες αργότερα, επιβεβαίωσε τον Έλληνα πρόξενο «ότι εξακολουθεί να μην πιστεύη εις την δυνατότητα πραγματοποίησεως τοιαύτης ενόπλου εξεγέρσεως». Τον διαβεβαίωσε ότι η Εθναρχία είναι σε θέση να συγκρατήσει την εθνικόφρονα παράταξη και να την κρατήσει μακριά από τη σύμπραξη με τους κομμουνιστές, στην απίθανη περίπτωση πραγματοποίησεως κινημάτων βίας από τους τελευταίους κατά των Βρετανών.⁷¹

⁷⁰Βασίλης Ι. Πρωτοπαπιάς, *Εκλογική ιστορία της Κύπρου: Πολιτευτές, κόμματα και εκλογές στην Αγγλοκρατία 1878-1960*, Εκδόσεις Θεμέλιο, ο.π., σελ.515

⁷¹ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1951, Αριθμός Φακέλου 71, Αριθμός Υποφακέλου 8, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εξωτερικών, Διεύθυνσιν Β' Πολιτική. Εν Αθήναις τη 26 Οκτωβρίου 1951. Γενικός Προξενείον Λευκωσίας»

Αυτό που ανησυχούσε το Ελληνικό προξενείο, και κατ' επέκταση την Ελλάδα, ήταν η δυναμική παρουσία του κόμματος και η «απαθής» στάση της Βρετανικής Διοίκησης. Με αφορμή την εκδήλωση εορτασού της 28^{ης} Οκτωβρίου, «νεαρός κομμουνιστής απειειράθη να εκφωνήσει λόγον διηνηθισμένον με τα γνωστά μοτίβα της ερυθράς προπαγάνδας, παρητήθη δε της προσπάθειας του μόνον όταν του επεστήθη η προσοχή επι της παρουσίας μυστικών αστυνομικών και αφού προσφυώς έστρεψε τον λόγος εις σθεναράν έκκλησιν αλληλεγγύης υπέρ της Αιγύπτου». Παρόμοιες παρεμβάσεις πραγματοποιήθηκαν με διαφορετικές αφορμές σε σύντομο χρονικό διάστημα κάνοντας τον πρόξενο να ανησυχεί για την απήχηση που ενδέχεται να έχουν.⁷² Οι ανησυχίες που υπήρχαν για το αριστερό κόμμα στη Κύπρο αφορούσαν την πιθανότητα διάδοσης του κομμουνισμού και την στροφή του προς το ένοπλο.

Η εσωτερική κρίση του ΑΚΕΛ και η εκλογική αποτυχία

Από την ίδρυσή του το ΑΚΕΛ αντιμετώπιζε εσωτερικά προβλήματα, τα οποία οξύνονταν με την πάροδο του χρόνου. Η εσωκομματική κρίση εκδηλώθηκε κατά το Ζ' Συνέδριο το 1951, όταν ο Πλουτής Σέρβας και άλλα μέλη άσκησαν κριτική στα πεπραγμένα της απερχόμενης Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος.⁷³ Σε συνάντηση των δύο κομμάτων στην Πράγα, το ΑΚΕΛ δέχθηκε την κριτική του ΚΚΕ σχετικά με τις επιλογές και την πολιτική του, ιδιαίτερα όσον αφορά την αποχή του από τις εκλογικές διαδικασίες αλλά και το «περιοριστικό» σύνθημα της Ένωσης. Η πρόταση του ΚΚΕ ήταν να μην υπάρξει διαβούλευση με τους Βρετανούς για την παραχώρηση πολιτικών ελευθεριών, αλλά να συμμετάσχει το ΑΚΕΛ στους θεσμούς αντιπροσώπευσης. Ανώτερος σκοπός ήταν να χρησιμοποιηθεί η συμμετοχή του για την αμφισβήτηση της αποικιακής διοίκησης.⁷⁴

Στη διάρκεια του συνεδρίου, οι «αντιφρονούντες», με προεξάρχουσα φιγούρα τον Πλουτή Σέρβα, άσκησαν κριτική στην ηγεσία για λάθη αλλά και για παραβίαση της εσωκομματικής δημοκρατίας.⁷⁵ Επιπλέον, εξέφρασαν την άποψη ότι δε γίνεται να επιδιώκεται η Ένωση όσο στην Ελλάδα επικρατεί ο «μοναρχοφασισμός». Από την πλευρά του ο Ε. Παπαϊωάννου, αποφασισμένος να αποτρέψει την ανατροπή των ισορροπιών, χαρακτήρισε τους επικριτές του οπορτουνιστές με αντικομματική συμπεριφορά. Με την

⁷² ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1951, Αριθμός Φακέλου 72, Αριθμός Υποφακέλου 4, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Κομμουνιστικά εκδηλώσεις κατά εορτασμόν επετείου 28 Οκτωβρίου», 2 Νοεμβρίου 1951

⁷³ Βασίλης Ι. Πρωτοπαπιάς, *Εκλογική ιστορία της Κύπρου: Πολιτευτές, κόμματα και εκλογές στην Αγγλοκρατία 1878-1960*, Εκδόσεις Θεμέλιο, ο.π., σελ.507

⁷⁴ Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση*, ο.π., σελ.298-299

⁷⁵ Στο ίδιο, σελ.299

επικράτηση του Ε. Παπαϊωάννου, πλέον Γενικού Γραμματέα, ο Π. Σέρβας διαγράφηκε και ξεκίνησε η διαδικασία απομάκρυνσης ατόμων από την συντακτική ομάδα του *Νέου Δημοκράτη*.⁷⁶

Η εσωκομματική κρίση του ΑΚΕΛ κλιμακώθηκε τον Αύγουστο του 1952. Σκοπός του Παπαϊωάννου ήταν να ξεκαθαρίσει την κατάσταση με τους «οπορτουνιστές – φραξιονιστές», όπως τους αποκαλούσε, αναφερόμενος ιδιαίτερα στον Πλουτή Σέρβα και τον Αδάμ Αδάμαντος. Τον Μάιο του ίδιου χρόνου, το ΚΚΕ σε επιστολή του προς το κυπριακό κόμμα ανέφερε ότι ο Ε. Παπαϊωάννου χρησιμοποίησε διαστρεβλωτικά την αναφορά του Νίκου Ζαχαριάδη, στο προηγούμενο συνέδριο. Σε μια προσπάθεια να διατηρήσει τη στήριξη του ΚΚΕ, ο Ε. Παπαϊωάννου απάντησε μέσω απολογητικής επιστολής. Χαρακτηρίζοντας την αναφορά σε λάθος της εφημερίδας *Νέος Δημοκράτης*. Παράλληλα, ο Γενικός Γραμματέας του ΑΚΕΛ προγραμμάτιζε εσωκομματικές εκκαθαρίσεις.⁷⁷

Τα στελέχη που κινδύνευαν με διαγραφή είχαν τεθεί σε στενή παρακολούθηση από τον μηχανισμό της κομματικής επαγρύπνησης. Οι συνεχείς αρνητικές αναφορές τους απέναντι τόσο στο κόμμα, όσο και στον ίδιο τον Ε. Παπαϊωάννου, προδιαγράφανε την επικείμενη αποπομπή τους. Αποκορύφωμα δε, ήταν μια επιστολή που στάλθηκε στο ΚΚΕ από τον εκπρόσωπο του ΑΚΕΛ, Χριστοφή Οικονομίδη, που βρισκόταν στην Μόσχα για τη Διεθνή Οικονομική Διάσκεψη. Ο Χ. Οικονομίδης κατηγορούσε τον Ε. Παπαϊωάννου ότι ήταν πράκτορας. Η επιστολή διαβιβάστηκε αμέσως από το ΚΚΕ στον Ε. Παπαϊωάννου και αποτέλεσε το βασικό πειστήριο των «εκκαθαρίσεων» που ακολούθησαν. Η στάση του Ε. Παπαϊωάννου ειδικά απέναντι στον Π. Σέρβα ήταν αμείλικτη καθώς τον κατηγορήσε τον για μια σειρά ζητήματα του παρελθόντος, τα οποία έφταναν σε βάθος εικοσαετίας. Η απώλεια ενός μεγάλου αριθμού στελεχών αποδείχθηκε μεγάλο πλήγμα για το κόμμα. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα, επρόκειτο για σημαντικά στελέχη που επιδίωκαν τη διεύρυνση και απευθύνονταν σε ένα χώρο πέρα από το στενό ιδεολογικό της αριστεράς.⁷⁸

Την ίδια χρονιά κυκλοφόρησε το μίνιμουμ πρόγραμμα του ΑΚΕΛ για «τη συγκρότηση του ενιαίου απελευθερωτικού μετώπου πάλης».⁷⁹ Εκκινώντας με μια ιστορική καταγραφή

⁷⁶Βασίλης Ι. Πρωτοπαπιάς, *Εκλογική ιστορία της Κύπρου: Πολιτευτές, κόμματα και εκλογές στην Αγγλοκρατία 1878-1960*, Εκδόσεις Θεμέλιο, ο.π., σελ.508

⁷⁷Βασίλης Ι. Πρωτοπαπιάς, *Εκλογική ιστορία της Κύπρου: Πολιτευτές, κόμματα και εκλογές στην Αγγλοκρατία 1878-1960*, Εκδόσεις Θεμέλιο, ο.π., σελ.509-510

⁷⁸Στο ίδιο, σελ.510-513

⁷⁹χ.σ., *Τρία Κείμενα για την Κύπρο*, Εκδοτική ομάδα εργασία, Αθήνα, 1977, σελ.31

της «ελληνικότητας» του κυπριακού λαού και τις οικονομικές αντιξοότητες που βιώνει υπό την βρετανική αποικία, το πρόγραμμα υπερασπιζόταν το προαιώνιο και αναφαίρετο δικαίωμα για Ένωση με τον εθνικό κορμό. Επιπλέον, αφαιρέθηκε το σύνθημα «για ελεύθερη σοσιαλιστική Κύπρο σε ελεύθερη σοσιαλιστική Ελλάδα». Η αφαίρεση αυτή είχε στόχο να διευκολύνει τη συμμαχία του ΑΚΕΛ με την Εθναρχία, χωρίς η δεύτερη να ανησυχεί για την κομμουνιστική απειλή.⁸⁰ Παράλληλα όμως, το κείμενο χαρακτήριζε τον Μακάριο και την Εθναρχία ως «κυματοθραύστη και ευνουχιστή του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα του λαού».⁸¹ Παρά την σκληρή κριτική που ασκήθηκε στο σημαντικό αυτό κείμενο του 1952, στην πραγματικότητα το ΑΚΕΛ δεν κατείχε ούτε τις βάσεις για διαμόρφωση μιας δικιάς του εθνικής θεωρίας, ούτε συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα.⁸²

Την περίοδο που το κόμμα προσπαθούσε να ορθοποδήσει από τη μεγαλύτερη εσωκομματική κρίση του, ο Μακάριος κέρδιζε έδαφος στην πρωτοκαθεδρία του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Ξεκινούσε την εκστρατεία του με σκοπό τη διεθνοποίηση του κυπριακού ζητήματος.⁸³ Το ΑΚΕΛ, μέσα από την πολιτική των παλινδρομήσεων, συνέχισε από τη μία να επιδιώκει την διαπαραταξιακή συνεργασία και από την άλλη να επικρίνει την Εθναρχία. Παρά τις προσπάθειες του ΑΚΕΛ για συνεργασία, στις Δημοτικές Εκλογές του 1953 η δεξιά παρέμεινε αμετακίνητη και απέρριψε κάθε τέτοιο ενδεχόμενο.⁸⁴

Οι Δημοτικές Εκλογές του 1953, αποτύπωσαν την συρρίκνωση της κυπριακής αριστεράς στον βαθμό που δεν της επιτράπη να καθορίσει τις πολιτικές εξελίξεις. Η εκλογική της συρρίκνωση και η αδυναμία της να παίξει πρωταγωνιστικό ρόλο μπορούν να αποδοθούν σε μια σειρά αιτιών.⁸⁵ Αφενός, το ΑΚΕΛ επέτρεψε στην Εθναρχία να ηγείται του ενωτικού αγώνα, λόγω της αμφιταλαντευόμενης στάσης του σχετικά με το κυπριακό πρόβλημα και την Ένωση. Αφετέρου το γενικότερο ψυχροπολεμικό κλίμα καθιστούσε αδύνατη κάθε συνεργασία με τη δεξιά.⁸⁶

⁸⁰Κώστας Παλούκης, *Η στάση της κυπριακής αριστεράς απέναντι στο κυπριακό ζήτημα από τη δεκαετία του '20 έως σήμερα*, ο.π., σελ.53

⁸¹χ.σ., *Τρία Κείμενα για την Κύπρο*, ο.π., σελ.56

⁸²Κώστας Παλούκης, *Η στάση της κυπριακής αριστεράς απέναντι στο κυπριακό ζήτημα από τη δεκαετία του '20 έως σήμερα*, ο.π., σελ.57

⁸³Βασίλης Ι. Πρωτοπαπιάς, *Εκλογική ιστορία της Κύπρου: Πολιτευτές, κόμματα και εκλογές στην Αγγλοκρατία 1878-1960*, Εκδόσεις Θεμέλιο, ο.π., σελ.518-520

⁸⁴Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση*, ο.π., σελ.305

⁸⁵Βασίλης Ι. Πρωτοπαπιάς, *Εκλογική ιστορία της Κύπρου: Πολιτευτές, κόμματα και εκλογές στην Αγγλοκρατία 1878-1960*, Εκδόσεις Θεμέλιο, ο.π., σελ.534

⁸⁶Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση*, ο.π., σελ.307

Από την διεθνοποίηση στον ένοπλο αγώνα

Η προετοιμασία για τον ένοπλο αγώνα της ΕΟΚΑ ήταν σε προχωρημένο στάδιο το 1953. Μοναδική εκκρεμότητα ήταν η έγκριση του Μακαρίου.⁸⁷ Σημαντικό κομμάτι του πλάνου του Γρίβα ήταν η συγκρότηση ειδικών ομάδων που θα εκτελούσαν κάθε άτομο που θεωρείτο απειλή για τον αγώνα.⁸⁸ Το Φεβρουάριο του 1954 ο Μακάριος συναντήθηκε στην Αθήνα με τον Παπάγο και τον Στεφανόπουλο. Διαπίστωσε ότι ο Έλληνας Πρωθυπουργός είχε συνταχθεί με την πολιτική της διεθνοποίησης του Κυπριακού προβλήματος. Σύμφωνα με δηλώσεις του διπλωμάτη Κύρου, πρέσβη στον ΟΗΕ, η Ελληνική Κυβέρνηση συνέχιζε να προσπαθεί για τη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων. Σε περίπτωση όμως που δεν επετύγχανε αυτή η προσπάθεια η Ελληνική Κυβέρνηση θα έθετε το κυπριακό στην Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ.⁸⁹

Οι θετικές εξελίξεις, η πολιτική της Ελλάδας και οι δηλώσεις του Υπουργού Εξωτερικών δεν ικανοποιούσαν πλήρως την Εθναρχία. Με τις παλινδρομήσεις της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας αναφορικά με το Κυπριακό, η Εθναρχία πιθανόν να έχανε το γόητρο και τη συσπείρωση που είχε πετύχει. Ο Α. Παππάς επισημαίνει σε τηλεγράφημα του το ενδεχόμενο αυτό:

*«[...]αποφεύγεται η επιζήμια δια τον Αγώνα μείωσις του γοήτρου της Εθναρχίας. Εν περιπτώσει μη εκδηλώσεως, έστω και ήπιας, ως εγένετο, αντιδράσεως εκ μέρους του Εθνάρχους εις τας δηλώσεις θα ενισχύοντο σημαντικώς οι Κύπριοι κομμουνισταί και οι υπέρ του "Συντάγματος" επί τη προσδοκία παρατάσεως δι' αυτού εις την Μεγαλόνησο του βρετανικού καθεστώτος. Ενώπιον της κοινής γνώμης θα ενεφανίζετο ως βάσιμος η θέσις των κομμουνιστών ότι αυτοί και μόνοι ακολουθούσι τη γνησίαν αδιάλλακτον ενωτικήν γραμμήν, ενώ η Εθναρχία ρυμολκούμενη από την Ελληνικήν Κυβέρνησιν, επιδιώκει λύσεις, αίτινες εν τη πραγματικότητι δεν αποβλέπουσιν εις την απαλευθέρωσιν της Μεγαλονήσου θα ενισχύοντο δηλαδή οι κομμουνισταί εις το να εμφανισθώσιν, ως επιζήτουσιν, ως μονοπωλούντες τον Ενωτικόν Αγώνα».*⁹⁰

⁸⁷Για την προετοιμασία του αγώνα ενδεικτικά βλ. Ίδρυμα Απελευθερωτικού Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-1959, *Η Προετοιμασία του Αγώνα. Προετοιμασία και Έναρξη του Αγώνα: 1953 έως την Εξορία του Μακαρίου 9 Μαρτίου 1956*, (επιμ.) Φοίβος Πρωτόπαπας, Ακαδημία Ιστορικών Σπουδών, Λευκωσία 2014 και Μακάριος Δρουσιώτης, *ΕΟΚΑ: Η σκοτεινή όψη*, Εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα 1998 σελ.49-88

⁸⁸Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.140

⁸⁹Στο ίδιο, σελ.155

⁹⁰ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1954, Αριθμός Φακέλου 39, Αριθμός Υποφακέλου 2, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Διαμαρτυρία Εθναρχίας δια δηλώσεις Κυρίου Υπουργού Εξωτερικών», Λευκωσία 1 Μαΐου 1954

Οι ανησυχίες του Έλληνα πρόξενου ήταν βάσιμες, καθώς στην Κύπρο ο Μακάριος έπρεπε να αντιμετωπίσει τρεις διαφορετικές τάσεις. Από τη μία βρισκόταν η παράταξη της άκρας δεξιάς, δηλαδή ο κύκλος του μητροπολίτη Κυρηναίας. Από την άλλη βρίσκονταν όσοι ευελπιστούσαν σε ένα Σύνταγμα. Τέλος, ο Μακάριος είχε απέναντί του και τους κομμουνιστές του ΑΚΕΛ. Ο νέος κυβερνήτης Ρόμπερτ Αρμιτέιτζ, είχε συζητήσει την πιθανότητα εφαρμογής Συντάγματος με διάφορους μετριοπαθείς Κύπριους, με τον Μακάριο, με εκπροσώπους της άκρας δεξιάς, καθώς και με το ΑΚΕΛ. Παρά την αποτυχία της προσπάθειάς του, αποκόμισε την εντύπωση πως υπήρχαν αρκετές μετριοπαθείς προσωπικότητες που ήταν πρόθυμες να αποδεχτούν ένα Σύνταγμα.⁹¹ Όσον αφορά τους κομμουνιστές, οι αρχικές πληροφορίες κατέγραφαν την αποδυνάμωση του κόμματος μετά την ανάληψη του Κυπριακού ζητήματος από την Ελληνική Κυβέρνηση λόγω του ότι «πολλοί κύπριοι κομμουνιστάι ήρχισαν να εγκαταλείπουν τας ταξεις των, καθ' όσον επείσθησαν ότι μόνο η Ελληνική Κυβέρνησις και η Εθναρχία και ούχι η κομμουνιστική ηγεσία της Νήσου, είναι εις θέσιν να επιτύχουν την ένωσιν της Κύπρου μετά της Ελλάδος».⁹²

Η εικόνα αυτή άλλαξε ένα μήνα αργότερα σύμφωνα με έγγραφα της Κεντρικής Υπηρεσίας Πληροφοριών που αναφέρουν ότι οι Αγγλικές αρχές υποστηρίζουν τον κυπριακό κομμουνισμό. Επιπλέον, η διάδοση του κομμουνισμού τα τελευταία χρόνια ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα της αγγλικής πολιτικής που ευνοεί το ΑΚΕΛ με στόχο τη διάσπαση του αγώνα των Κυπρίων.⁹³ Οι κινήσεις του Μακαρίου, δρούσαν όντως ως εφαλτήριο για την συσπείρωση του κομμουνισμού γύρω από τον αγώνα της Ένωσης. Η ανάληψη πρωτοβουλίας από την Ελληνική Κυβέρνηση προκάλεσε και την αντίδραση του Ε. Παπαϊωάννου. Με αφορμή τις δηλώσεις Κύρου, σε δημοσιογραφική διάσκεψη στο Λονδίνο, χαρακτήρισε τις κινήσεις της Εθναρχίας ως προδοσία κατά του κυπριακού λαού.⁹⁴

Οι υπόνοιες περί συνεργασίας ΑΚΕΛ και Βρετανικών Αρχών, δεν προκύπτουν από το διαθέσιμο υλικό. Αυτό που όμως μπορεί να υποστηριχθεί είναι ότι η ανοχή των δεύτερων στόχευε στην αποδυνάμωση του Μακαρίου. Παρουσιάζει επίσης ενδιαφέρον η πληροφορία ότι οι Βρετανικές Αρχές επιχειρούσαν να διεισδύσουν στον κομματικό

⁹¹Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.153

⁹²ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1954, Αριθμός Φακέλου 35, Αριθμός Υποφακέλου 6, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Σημείωμα Πληροφοριών της 6.5.54»

⁹³ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1954, Αριθμός Φακέλου 39, Αριθμός Υποφακέλου 2, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Θέμα: Κομμουνισμός εν Κύπρω» 24 Ιουνίου 1954

⁹⁴ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1954, Αριθμός Φακέλου 39, Αριθμός Υποφακέλου 2, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Διαμαρτυρία Εθναρχίας δια δηλώσεις Κυρίου Υπουργού Εξωτερικών», Λευκωσία 1 Μαΐου 1954

μηχανισμό του ΑΚΕΛ. Σε σημείωμα πληροφοριών, το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας αναφέρεται στον Διευθυντή της εφημερίδας *Νέος Δημοκράτης*, ο οποίος είχε αποχωρήσει από το κόμμα το 1952: «[...]κατελήφθη υπό άλλου μέλους της Κ.Ε. καθ' ον χρόνον εταχυδρόμει φάκελλον αποστελλόμενον εις την εν Λονδίνω Κεντρικήν Αγγλικήν Υπηρεσίαν, περιέχοντα τας φωτογραφίας και πλήρης στοιχεία [...] δράσεως όλων των μελών της Κ.Ε. του ΑΚΕΛ. Ο ειρημένος είχε κινήσει τας υπόνοιαι της Κ.Ε. [...] Τα απλά μέλη του ΑΚΕΛ έχουσιν άγνοιαν των διατρεζάντων, από λόγους σκοπιμότητος τούτο παραμένει μυστικόν μεταξύ των στελεχών μόνο του Κόμματος». Η πληροφορία αυτή δεν επιβεβαιώθηκε από τον Έλληνα υποπρόξενο Ρόδη Ρούφο, αλλά όπως αναφέρεται είχε από καιρό διαδοθεί ότι το συγκεκριμένο μέλος ήταν πράκτορας των Βρετανών.⁹⁵

Την ίδια στιγμή, ενόψει της συζήτησης για το κυπριακό στον ΟΗΕ, η Βρετανική Διοίκηση εφάρμοσε αυστηρότερα μέτρα. Επέβαλλε σειρά απαγορεύσεων και τιμωρώντας ως αξιόποινη πράξη κάθε δράση που αποσκοπούσε στη μεταβολής της κυριαρχίας. Οι πρακτικές αυτές συνέβαλαν στην αύξηση της έκρυθμης κατάστασης, με αποτέλεσμα ο Παπάγος να προσφύγει στον ΟΗΕ.⁹⁶

Η επίσημη θέση του ΑΚΕΛ για την προσφυγή στον ΟΗΕ ήταν να τεθεί το κυπριακό σαν εθνική διεκδίκηση. Το κόμμα όμως δεν πίστευε ότι ο οργανισμός είναι σε θέση να λύσει αυτό το ζήτημα. Σκοπός του ΑΚΕΛ ήταν κυρίως να «ξεσκεπάσει» τον ιμπεριαλισμό και να κερδίσει περισσότερους υποστηρικτές και συμμάχους από το λαό. Ο στόχος του κόμματος, όπως καταγράφεται από την Ελλάδα, ήταν η ανάληψη της κηδεμονίας του ενωτικού αγώνα και η αύξηση της επιρροής του στο λαό. Αυτό θα το πετύχαινε κατηγορώντας την Εθναρχία και την Ελληνική Κυβέρνηση ότι ακολουθούν λανθασμένη πολιτική. Σύμφωνα με αναφορά του ελληνικού προξενείου, το ΑΚΕΛ αντιστεκόταν στην μεταφορά Αγγλικών βάσεων από το Σουέζ στη Κύπρο, επιχειρώντας να εκθέσει την Ελληνική Κυβέρνηση ως υποταγμένη στους Άγγλους. Οργάνωνε συλλαλητήρια και διαμαρτυρίες αγροτών των περιφερειών που απαλλοτριώνονταν για στρατιωτικούς σκοπούς. Στην αναφορά το ελληνικό προξενείο επισήμανε:

«Επισείει επίσης τον κίνδυνον ολοσχερούς καταστροφής της νήσου συνεπεία των εν αυτή βάσεων εν περιπτώσει πολέμου και τον άμεσόν κίνδυνον ακρίβειας της ζωής συνεπεία της

⁹⁵ ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1954, Αριθμός Φακέλου 35, Αριθμός Υποφακέλου 6, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Διευθυντής "Νέου Δημοκράτη" Χριστοδούλου Μιλτιάδης» Λευκωσία 20 Αυγούστου 1954

⁹⁶ Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση, ο.π., σελ.327*

*εγκαταστάσεως των στρατιωτικών και περιορισμού παραγωγής κατόπιν της καταλήψεως της καλλιεργήσιμου γης δια στρατιωτικούς σκοπούς».*⁹⁷

Παράλληλα με την προσφυγή στον ΟΗΕ, ο Εζεκίας Παπαϊωάννου έστειλε μήνυμα στον Πρωθυπουργό της Ελλάδος και στα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου και χαιρέτησε την προσπάθεια για εγγραφή του κυπριακού στην ημερήσια διάταξη του Οργανισμού. Επέκρινε όμως, τις δηλώσεις Στεφανόπουλου «περί ενδοοικογενειακής διαφοράς», τις δηλώσεις Παλαμά που ζητούσε από τους Βρετανούς λήψη μέτρων κατά των Κύπριων κομμουνιστών και τις δηλώσεις Κύρου σχετικά με την αποδοχή οποιασδήποτε απόφασης του ΟΗΕ. Σύμφωνα με τον Ε. Παπαϊωάννου, αυτές οι δηλώσεις πιστοποιούσαν τους κινδύνους που διατρέχει το αίτημα εξαιτίας των κακών χειρισμών. Καταλήγοντας, ανέφερε ότι ήταν απαίτηση του κυπριακού λαού η Ελληνική Κυβέρνηση να εγκαταλείψει κάθε διστακτικότητα, κάθε συμβιβαστική λύση και να προχωρήσει με όλα τα ακαταμάχητα επιχειρήματα στη διεκδίκηση λύσης. Η όποια λύση θα έπρεπε να μη συμπεριλαμβάνει όρους, αναβολές, συμβιβασμούς και να μην παραχωρεί βάσεις σε οποιαδήποτε ξένη δύναμη.⁹⁸

Παρόλο που υπήρχε συγκέντρωση πλειοψηφίας των χωρών – μελών του ΟΗΕ, οι ισχυρές δυτικές χώρες απέρριψαν την ελληνική προσφυγή. Οι ΗΠΑ σημείωσαν τον κίνδυνο να επωφεληθούν οι ανατολικές χώρες από αυτή τη διαμάχη. Στον ΟΗΕ, η συντριπτική πλειοψηφία τάχθηκε υπέρ της μη περαιτέρω συζήτησης του θέματος επί του παρόντος. Από τη μεριά της η Ελλάδα αποτίμησε ως θετικό το γεγονός ότι το ζήτημα προβλήθηκε για πρώτη φορά. Η στάση της αυτή επέφερε σφοδρές αντιδράσεις με τον Βασιλιά να απευθύνει διάγγελμα επισημαίνοντας τον κίνδυνο για απομόνωση της χώρας. Ο Μακάριος ανέφερε ότι οι Ελληνοκύπριοι δε θα μπορούσαν πλέον να στηρίζονται αποκλειστικά στον ΟΗΕ και πως ο αγώνας θα γινόταν εντονότερος. Η δήλωση του Αρχιεπισκόπου φανέρωνε τη στροφή του προς τον ένοπλο αγώνα.⁹⁹

Έπειτα από την ήττα της Ελλάδας στον ΟΗΕ, ξεκίνησαν να εμφανίζονται στον αθηναϊκό τύπο τα πρώτα δημοσιεύματα με αναφορές για τον ένοπλο αγώνα στη Κύπρο. Το ΑΚΕΛ καταδίκασε ως προβοκάτσια αυτή τη πιθανότητα. Μέσω του *Νέου Δημοκράτη* ξεκαθάρισε ότι ο αγώνας του κυπριακού λαού για αυτοδιάθεση ήταν μαζικός, ανοικτός και ειρηνικός,

⁹⁷ ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1954, Αριθμός Φακέλου 39, Αριθμός Υποφακέλου 2, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Πολιτική του ΑΚΕΛ επί του ενωτικού ζητήματος και επί του ζητήματος της μεταφοράς του αγγλικού στρατηγείου του Σουέζ εις Κύπρον»

⁹⁸ ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1954, Αριθμός Φακέλου 35, Αριθμός Υποφακέλου 6, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Επιστολή Γενικού Γραμματέως ΑΚΕΛ», Αθήνα 4.10.1954

⁹⁹ Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση*, ο.π., σελ.327-328

βασισμένος στο διεθνές δίκαιο.¹⁰⁰ Τον Ιούλιο του 1954 το ΑΚΕΛ είχε αποκλειστεί από την Παγκύπρια Εθνοσυνέλευση και ήταν φανερό πλέον ότι η Εθναρχία αξίωνε να έχει την απόλυτη ηγεσία του αγώνα. Παρόλα αυτά, το ΑΚΕΛ παρέμενε το μοναδικό κόμμα που θα μπορούσε να δράσει ως κυματοθραύστης στα σχέδια του Μακαρίου. Ένα από τα σημαντικότερα πλεονεκτήματά του ήταν η διείσδυσή του στον πληθυσμό μέσω των μετωπικών του οργανώσεων. Η Εθναρχία γνώριζε ότι έπρεπε να εμπεδωθεί η κυριαρχία της και το ΑΚΕΛ να κρατήσει μια παθητική στάση.¹⁰¹

Την ίδια περίοδο, η Εθναρχία συνέταξε αναφορά για τον Ίωνα Δραγούμη¹⁰², σχετικά με τη κομμουνιστική δράση στη Κύπρο. Η επιστολή αυτή σχολιάζει ότι παρά την αριθμητική του μείωση, το ΑΚΕΛ ανέπτυξε δράση στο ζήτημα της εθνικής αποκατάστασης. Συνδυάζοντας την αξίωση της Ένωσης με το αίτημα της ουδετεροποίησης της Κύπρου, ώστε να μην μείνουν δυτικές βάσεις άμυνας στο νησί. Αντίθετα, οι εθνικιστές άφηναν το ζήτημα των βάσεων να κανονιστεί από την Ελλάδα, «εν συνεννόηση με τους φίλους Άγγλους του κυριωτέρου επιχειρήματος των ως προς την στρατηγικήν σημασίαν της Κύπρου, με τον λογικόν συλλογισμόν, ότι, όπως η Ελλάς, ούτω και η Κύπρος θα είναι εις διάθεση του Δυτικού κόσμου προς οργάνωσιν της άμυνας του». Το Γραφείο της Εθναρχίας υποστήριζε ότι οι κύπριοι κομμουνιστές στερούνταν μαχητικότητας και πείρας και εν τούτοις όταν πραγματοποιείτο η Ένωση με την Ελλάδα θα καθίσταντο ακίνδυνοι.¹⁰³

Μετά το ναυάγιο του ΟΗΕ, η Εθναρχία και η Ελληνική Κυβέρνηση ανησυχούσαν ότι το ΑΚΕΛ ίσως στραφεί προς την συμφωνία Συντάγματος με τη Μεγάλη Βρετανία. Θεωρούσαν ότι σε περίπτωση επιβολής Συντάγματος οι Κύπριοι κομμουνιστές, παρά τη θέση τους για αδιάλλακτη ενωτική γραμμή, δεν θα δίσταζαν να συμμετέχουν σε εκλογές, εφ' όσον τους ευνοούσαν οι συνθήκες. Η επιμονή του ΑΚΕΛ για συνεργασία με την Εθναρχία, κατά τον Α. Παππά, απέβλεπε στην κατάληψη αποφασιστικής θέσης στην εθνική, κοινωνική και οικονομική ζωή της Κύπρου καθώς και στη διάβρωση εκ των έσω της εθνικόφρονας παράταξης. Το κομβικό ζήτημα για τον Έλληνα πρόξενο δεν ήταν η δημιουργία «κοινού μετώπου» ή σύμπραξης με την Μεγάλη Βρετανία για επιβολή

¹⁰⁰Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.262

¹⁰¹Στο ίδιο, σελ.260

¹⁰²Διευθυντής παρά τη Γενική Διεύθυνση Τύπου της Προεδρίας της Ελληνικής Κυβέρνησης

¹⁰³ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1954, Αριθμός Φακέλου 35, Αριθμός Υποφακέλου 6, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Κομμουνισμός εν Κύπρω», Λευκωσία 18 Οκτωβρίου 1954

Συντάγματος, αλλά αυτό να υλοποιηθεί με πρωτοβουλία της Εθναρχίας χωρίς τη συμμετοχή του ΑΚΕΛ.¹⁰⁴

Η προετοιμασία του αγώνα της ΕΟΚΑ συνεχιζόταν, με τον πρόξενο Ρόδη Ρούφο να φέρεται να έχει βοηθήσει σημαντικά τον Γρίβα στην πρώτη φάση της οργάνωσης, ως φίλος του Μακάριου.¹⁰⁵ Ο Ρ. Ρούφος συνέταξε έγγραφο με τίτλο «*Διεξαγωγή του εν Κύπρω Αγώνος*» στις 30 Αυγούστου 1954, στο οποίο ανέλυε πιθανούς τρόπους διεξαγωγής του αγώνα και αντιμετώπισης των κομμουνιστών. Σύμφωνα με το Ρ. Ρούφο, η μορφή διεξαγωγής του αγώνα επηρεάζεται από διάφορους παράγοντες. Τη διεθνή κοινή γνώμη, τις ΗΠΑ, τους άλλους Συμμάχους, καθώς και τους Βρετανούς ιθύνοντες που κρατούν την Κύπρο για λόγους στρατηγικούς, γοήτρου και εσωτερικούς. Ακολούθως, καταπιάνεται με τις απόψεις αναφορικά με την μορφή του αγώνα, με στόχο να αναδείξει ποια από αυτές είναι η καταλληλότερη.

Η άποψη της υποταγής και της συνέχειας των προσπαθειών δια της διπλωματικής οδού είναι η πρώτη μορφή που εξετάζεται. Ιδιαίτερα μετά την εφαρμογή των αυστηρών μέτρων, δεν υπάρχει κανέναν πεδίο ανοιχτού αγώνα στην Κύπρο. Επιπλέον, ο Ρ. Ρούφος θεωρεί ότι θα πρέπει να αποφευχθεί κάθε πρόκληση που θα οδηγούσε τους Άγγλους να επιτεθούν στην Εθναρχία, αποδυναμώνοντας την εθνική παράταξη. Μια τέτοια εξέλιξη θα ευνοούσε τους κομμουνιστές, που είναι «*άσσοι περί την οργάνωσιν και εκμετάλευσιν παρανόμων κινήματων, ο δε όλος αγών, εκτρεπόμενος της νομιμότητος θα έχανε το ηθικόν του μεγαλείον και την δύναμιν όπως συγκινήση την διεθνή κοινήν γνώμην*». Οι υποστηρικτές αυτής της αντίληψης θεωρούν ότι οι Κύπριοι είναι «*απόλεμοι*» και απρόθυμοι για θυσία και ότι οποιαδήποτε αγωνιστική προσπάθεια από την Ελλάδα θα την εξέθετε ανεπανόρθωτα. Ο Ρ. Ρούφος ασκεί κριτική στη θέση αυτή και την απορρίπτει, σχολιάζοντας ότι η γραμμή της «*πλήρους νομιμοφροσύνης*» θα μπορούσε να οδηγήσει στον ενταφιασμό της Κυπριακής υπόθεσης.

Ακολούθως εξετάζει την άποψη των βίαιων μέτρων, υπό τη μορφή είτε ανοικτής εξέγερσης είτε κρυφού αγώνα. Ο κρυφός αγώνας θεωρείται τεχνικά πραγματοποιήσιμος, αντίθετα με την ανοιχτή εξέγερση. Περιλαμβάνει ενέργειες δολιοφθοράς και δολοφονίες Βρετανών και συνεργατών τους. Στα επιμέρους προτερήματα του κλειστού αγώνα,

¹⁰⁴ ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1954, Αριθμός Φακέλου 39, Αριθμός Υποφακέλου 2, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Πολιτική εθνοκοφρών Κυπρίων» Λευκωσία 22 Νοεμβρίου 1954

¹⁰⁵ Ο σεβασμός του προς τον «*αρχιεπίσκοπο μπορεί να προερχόταν και από έναν ξεχασμένο δεσμό μεταξύ τους: ο Ρούφος μετείχε στο πρώτο φοιτητικό κλιμάκιο του Ιερού Λόχου του ΕΣΑΣ που έφυγε για το Βουνό επομένως, σύμφωνα με διασταυρωμένες διαθέσιμες μαρτυρίες, τον είχε ορκίσει ο Μακάριος! Το 1967 και έως το θάνατο του, το 1972, διακρίθηκε στην αντίσταση εναντίον της χούντας*», βλ. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού: Η δεκαετία του 1950*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2005, σελ.63-64

θεωρείται ότι η βίαιη αντίσταση των Κυπρίων θα επηρέαζε θετικά όσους ανησυχούν για την ασφάλεια της Μεσογείου, αρκεί να μην υπήρχε σύνδεση με τον κομμουνισμό. Από την άλλη, ένας τέτοιος αγώνας εγκυμονούσε κινδύνους για τη δεξιά. Θα μπορούσε να λειτουργήσει υπέρ των καλύτερα οργανωμένων κομμουνιστών ή και να στρέψει τους μετριοπαθείς Κύπριους προς τους Βρετανούς. Οι βασικοί παράγοντες επιτυχίας του εξαρτώνται από τον υλικοτεχνικό εξοπλισμό, τα πρόσωπα, την οργάνωση και της γενικές συνθήκες. Μια τρίτη άποψη που παρατίθεται είναι της μαχητικής αλλά άοπλης αντίστασης, ως μια μέση λύση ανάμεσα στις άλλες δύο.

Ένα βασικό σημείο σύγκλισης των τριών απόψεων είναι το πρόβλημα της «κομμουνιστικής εκμεταλλεύσεως». Ως επίδικο παρουσιάζεται η επιλογή μιας μορφής πάλης που δε θα λειτουργήσει υπέρ της αριστεράς. Η λύση της υποταγής κρίνεται «λίαν επικίνδυνη», λόγω του ότι θα μετατραπούν αυτόματα σε πρωτοπόρους του εθνικού αγώνα και αυτό θα είναι επιζήμιο εσωτερικά και διεθνώς. Η βίαιη ένοπλη πάλη αξιολογείται ως επικίνδυνη λόγω της σύγχυσης που θα δημιουργήσει. Δεδομένου ότι οι πράξεις των εθνικόφρονων μπορεί να αποδοθούν σε κομμουνιστές και το αντίθετο. Επιπλέον, αναφέρεται ότι είναι πιθανό οι κομμουνιστές να καταδώσουν τους εθνικόφρονες για ίδιον όφελος. Στην περίπτωση της μέσης λύσης, είχε φανεί ήδη από τα προηγούμενα χρόνια, ότι όσο ο αγώνας παραμένει νόμιμος, οι κομμουνιστές αδυνατούν να πετύχουν κάτι σημαντικό. Στις παράνομες εκδηλώσεις όμως, εάν οι κομμουνιστές ακολουθήσουν, υπάρχει ο φόβος να βρεθούν σε πλεονεκτική θέση, λόγω της οργανωτικής τους ετοιμότητας. Εάν δεν ακολουθήσουν αυτή την οδό, θα χάσουν το γόητρο αλλά ίσως επιτύχουν ανταλλάγματα από του Βρετανούς. Καταλήγοντας θεωρεί ότι η μέση λύση του νόμιμου αγώνα, όσον αφορά την αντιμετώπιση του κομμουνιστικού κινδύνου αποτελεί την ασφαλέστερη επιλογή. Αναλύοντας τις άοπλες αντιστασιακές εκδηλώσεις δημιουργεί ένα πλάνο δύο φάσεων. Στην πρώτη φάση, αναφέρεται σε δημόσιο στιγματισμό προδοτών, απεργίες κ.α. και παράλληλη δημιουργία κατάλληλης μυστικής οργάνωσης. Στη δεύτερη φάση εντάσσονται μαχητικές διαδηλώσεις, άοπλες επιθέσεις, χειροδικίες κατά προδοτών κ.α. Σημειώνει δε, ότι για την οργάνωση τέτοιων εκδηλώσεων θα μπορούσαν να συμβουλευτούν τους κομμουνιστές που είναι άριστοι διδάσκαλοι αυτών των μεθόδων. Υποστηρίζεται ότι οι ενέργειες αυτές θα πρέπει να οργανωθούν καλά τόσο σε τεχνικό, όσο

και σε ψυχολογικό επίπεδο, καθώς το εθνικό φρόνημα τονώνεται και διατηρείται συνεχώς με την παροχή «νέας τροφής» όπως υποδεικνύει το κομμουνιστικό πρότυπο.¹⁰⁶

Ο αγώνας της ΕΟΚΑ, υπό τη μορφή του σαμποτάζ και των δολιοφθορών, θα μπορούσε να ενταχθεί στην γραμμή της «μέσης λύσης». Η πρώτη απόπειρα για αποφυγή της εμπλοκής των κομμουνιστών πραγματοποιήθηκε ένα βράδυ στα γραφεία του ΑΚΕΛ.¹⁰⁷ Ο Ε. Παπαϊωάννου αναφέρεται σε έναν άγνωστο επισκέπτη από την Ελλάδα, που εμφανίστηκε μυστηριωδώς ζητώντας να μιλήσει στον Γενικό Γραμματέα. Παρόλο που δεν αποκάλυψε το όνομα του, η Κεντρική Επιτροπή του προγραμματίισε ραντεβού με τον Ε. Παπαϊωάννου. Ο άγνωστος άνδρας συστήθηκε ως αξιωματικός του ελληνικού στρατού, ισχυριζόμενος ότι παλαιότερα ανήκε στο ΚΚΕ. Με αφορμή της επίσκεψης του την ανακοίνωση στο κυπριακό αριστερό κόμμα ότι θα ξεκινούσε ένοπλος αγώνας για την Ένωση. Ανέφερε ότι το μόνο που ζητούσε από το ΑΚΕΛ ήταν να μην έχει ανάμειξη στον αγώνα, γιατί έτσι ήθελε η ηγεσία του. Η απάντηση του Γενικού Γραμματέα ήταν ότι χωρίς το ΑΚΕΛ δε θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί αντιιμπεριαλιστικός, απελευθερωτικός αγώνας. Προσθέτοντας ότι το κόμμα του ήταν ένα επαναστατικό κόμμα και ότι ο ένοπλος αγώνας δεν θα ήταν νικηφόρος γιατί θα ήταν άνισος. Από πλευράς του κόμματος θα συνεχιζόταν ο μαζικός λαϊκός αγώνας για την εθνική απελευθέρωση. Ακολούθως, ο Ε. Παπαϊωάννου ενημέρωσε τη Γραμματεία και το Πολιτικό Γραφείο του ΑΚΕΛ για τη συνομιλία. Καταλήγοντας στην άποψη ότι η κατάσταση είναι εξαιρετικά επικίνδυνη. Η επιλογή του Ε. Παπαϊωάννου να συμφωνήσει με την προτροπή του αγνώστου αξιωματικού, ήταν η απόλυτη σύγκλιση της με την γραμμή που ήδη είχε εφαρμόσει το κόμμα εκείνη την εποχή.¹⁰⁸

Το κόμμα διέβλεπε ότι ο προνομιακός του χώρος, όπου συσπείρωνε και κέρδιζε, ήταν οι μαζικές κινητοποιήσεις που αντανακλούσαν τα πολιτικά του προτάγματα. Ενδεικτικό της στάσης του αναφορικά με την ένοπλη πάλη ήταν ένα δημοσίευμα στην εφημερίδα *Δημοκράτης*, στις 20 Φεβρουαρίου 1955:

Το ΑΚΕΛ «...επαναλαμβάνει και ξεκαθαρίζει πιας όταν εμείς διακηρύττουμε ότι ο αγώνας του κυπριακού λαού είναι μαζικός, ανοικτός, ειρηνικός και δημοκρατικός το εννοούμε. Οι μαζικές λαϊκές συγκεντρώσεις, οι διαδηλώσεις, οι απεργίες, όταν γίνονται σε

¹⁰⁶ ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1954, Αριθμός Φακέλου 39, Αριθμός Υποφακέλου 2, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Διεξαγωγή του εν Κύπρω Αγώνος»

¹⁰⁷ Η ιστορία με την προέλευση του «μυστικού επισκέπτη» δημιουργεί διάφορες αντιφάσεις οι οποίες αναλύονται στο Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.261

¹⁰⁸ Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.260-261

*κατάλληλη ώρα, με τα κατάλληλα συνθήματα και αιτήματα, όταν προ παντός συγκεντρώνουν το λαό ενωμένο, είναι μορφές παλλαϊκού δημοκρατικού αγώνα».*¹⁰⁹

Η στάση του ΑΚΕΛ ήταν δικαιολογημένη, καθώς στήριζε την Ένωση με την Ελλάδα επί της αρχής, αλλά εάν πραγματοποιείτο υπό τις τρέχουσες συνθήκες το κόμμα θα βρισκόταν εκτός νόμου. Η Ένωση με την Ελλάδα κατά το ΑΚΕΛ θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο εάν επικρατούσαν δημοκρατικές συνθήκες και δεν υπήρχε περίπτωση απαγόρευσής του. Ωστόσο, η άποψη αυτή δε μπορούσε να διατυπωθεί δημόσια χωρίς πολιτικό κόστος για το κόμμα.¹¹⁰

Ο αποκλεισμός της αριστεράς από τον ανταρτοκρατικό αγώνα και ιδιαίτερα τον ένοπλο ήταν μια διαδικασία που ξεκίνησε δυναμικά μετά το δημοψήφισμα του 1950. Το ΑΚΕΛ επιδίωξε πολλές φορές τη συνεργασία, χωρίς καμία ανταπόκριση. Ο αποκλεισμός αυτός δεν αφορούσε μόνο την Κύπρο και τις τοπικές πολιτικές δυνάμεις. Εντάσσεται μέσα στο ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο του μεταπολεμικού κόσμου και του Ψυχρού Πολέμου. Κατά το Νίκο Κρανιδιώτη, στενό συνεργάτη και νομικό σύμβουλο του Μακάριου: *«Το γεγονός ότι είχε αποκλειστεί η αριστερά, δεν ήταν απλώς μια αδυναμία του αγώνα, αλλά και μια εμπλοκή μέσα στις διεθνείς αντιθέσεις τα Ανατολής και της Δύσης».*¹¹¹

¹⁰⁹ Αλέξης Αλέκου, *Οι πολιτικές εξελίξεις στην Κύπρο, 1945-1955, ο.π.*, σελ.218-219

¹¹⁰ Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.262

¹¹¹ Αλέξης Αλέκου, *Οι πολιτικές εξελίξεις στην Κύπρο, 1945-1955, ο.π.*, σελ.225-226

Κεφάλαιο 2: Το ΑΚΕΛ σε σύγκριση, η ΕΟΚΑ, η παρανομία, η ανασυγκρότηση του κόμματος (1955-1956)

Παρακάτω θα εξεταστούν οι εξελίξεις των πρώτων χρόνων δράσης της ΕΟΚΑ, 1955-1956. Το κεφάλαιο διαπερνούν δύο κεντρικοί άξονες: αφενός το ΑΚΕΛ ως παράνομο κόμμα και αφετέρου το ΑΚΕΛ σε σχέση με την ΕΟΚΑ. Η έναρξη και η εξέλιξη του αγώνα της ΕΟΚΑ δεν μπορούν να αποκοπούν από την μελέτη του ΑΚΕΛ. Η ΕΟΚΑ επηρεάζει εν πολλοίς την πολιτική του ΑΚΕΛ, δημιουργώντας αρνητικούς συσχετισμούς για την αριστερά και συμβάλλοντας στην παρανομοποίησή της. Ταυτόχρονα όμως, όπως σημειώνει και ο ίδιος ο Γρίβας το 1972: «Δεν είναι δε παράδοξον πώς ο Κομμουνισμός από 8-10% πού ήτο μετά τήν λήξιν του αγώνος τής ΕΟΚΑ, έφθασε σήμερον 40-42%». ¹¹² Ακριβώς ως προς αυτό το παράδοξο μας ενδιαφέρει να δούμε πώς το κόμμα αντέδρασε και οργανώθηκε, αφότου τέθηκε εκτός νόμου. Τα επιμέρους ερωτήματα αφορούν αρχικά τις αντιδράσεις του κόμματος στον ένοπλο αγώνα, τη σύσταση της ΕΟΚΑ και την προέλευση των μελών της. Ακολούθως, θα μελετηθούν οι αιτίες της παρανομίας του και η στάση της δεξιάς. Τέλος, θα εξεταστεί η ανασυγκρότηση του πλέον παράνομου κόμματος και η σχέση του με την Ελληνική αριστερά.

Αναμφίβολα η έναρξη του αγώνα της ΕΟΚΑ την 1^η Απριλίου 1955 σηματοδοτεί το πέρασμα σε μια νέα φάση της κυπριακής ιστορίας. Πριν φτάσουμε στα ξημερώματα εκείνης της ημερομηνίας ορόσημο, χρειάζεται μια σύντομη αναδρομή για την πιθανότητα εμπλοκής των κομμουνιστών στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Η αντίληψη ότι το ΑΚΕΛ αποτελούσε εθνικά μειοδοτικό κόμμα, χωρίς το δικαίωμα εμπλοκής στην κυπριακή πολιτική και το εθνικό ζήτημα, ήταν κεντρικό σημείο πολιτικής για τον Γρίβα και αργότερα θέση της ΕΟΚΑ. Η αντιμετώπιση των κομμουνιστών ως προδοτών ήταν αδιαπραγμάτευτη για το στρατιωτικό αρχηγό της οργάνωσης. ¹¹³

Δεδομένου ότι ο Γρίβας και αρκετοί αγωνιστές της ΕΟΚΑ είχαν διαμορφώσει ιδεολογικές στάσεις, πολιτικές αντιλήψεις και πρακτικές μέσα στο κλίμα των ελληνικών πολιτικών συγκρούσεων, από τον μεσοπόλεμο έως και το τέλος της Κατοχής. Η ακραία αντικομμουνιστική στάση του Γρίβα έχει τις ρίζες της στη φιλομοναρχική και φιλομεταξική του στάση κατά τον μεσοπόλεμο. Στη συνέχεια ο Γρίβας ριζοσπαστικοποιείται μέσα από την δράση της ομάδας «Χ» κατά την περίοδο της Κατοχής και μέσα στο ευρύτερο εμφυλιοπολεμικό κλίμα. Χρειάζεται να ληφθεί υπόψη ότι μια υπολογίσιμη μερίδα

¹¹²Γεώργιου Γρίβα Διγενή, *Χρονικόν Αγώνος ΕΟΚΑ 1955-1959*, Λευκωσία 1972, σελ.β' (πρόλογος)

¹¹³Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς, ο.π., σελ.307-308*

αγωνιστών της ΕΟΚΑ είχαν ζήσει, σπουδάσει και στρατευτεί στην Ελλάδα, αφομοιώνοντας τις κυρίαρχες ιδέες της εθνικοφροσύνης και του αντικομμουνισμού. Παρότι δεν αποτελεί κεντρικό ερώτημα στην παρούσα εργασία, θα ήταν ενδιαφέρον να διερευνηθεί η σχέση συγκρότησης και της οργανωτικής δομής της ΕΟΚΑ. Ιδιαίτερα σε συνάρτηση με τις εμπειρίες των μελών της που βρέθηκαν στην Ελλάδα κατά τον εμφύλιο και τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια.¹¹⁴

Το Εθνικό Μέτωπο Απελευθέρωσης Κύπρου (ΕΜΑΚ), προπομπός της ΕΟΚΑ, ανέφερε στο πρώτο του κείμενο ότι δε θα παρενοχλήσει τους κομμουνιστές. Τους προέτρεπε όμως να μην αντιστρατευτούν και να μην αναμειχθούν στον αγώνα. Αιτιολογία για τον αποκλεισμό αυτό ήταν ο ισχυρισμός ότι μερικά κράτη θα στραφούν εναντίον του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα εάν εμπλακούν κομμουνιστές. Η πιθανή συμμετοχή λοιπόν των κομμουνιστών χαρακτηρίζεται ως αχρείαστη και επιζήμια, ενώ η αποχή τους παρυσιάζεται ως η «πατριωτικότερη» πράξη.¹¹⁵ Ο Γρίβας, πέραν των απόψεών του για τους κομμουνιστές, ανησυχούσε ότι το ΑΚΕΛ ίσως προσπαθούσε να ηγηθεί του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Έφτασε μάλιστα στο σημείο να υποσιδιάζεται ότι μπορεί να φτάσουν στο νησί Έλληνες κομμουνιστές με στρατιωτική εμπειρία. Ο Γρίβας φέρεται να αντέδρασε έντονα όταν έφτασαν στα αυτιά του πληροφορίες ότι το ΑΚΕΛ ετοίμαζε δυναμικές ενέργειες εναντίον των Βρετανών. Σύμφωνα με κάποιες πηγές, έστειλε ειδοποίηση να παύσουν τις ενέργειες, συνοδευόμενη από την απειλή ότι «θα πέση λεπίδι».¹¹⁶

Η έναρξη του αγώνα της ΕΟΚΑ, οι τραμπούκοι και οι βαρελόττοι

Με την εμφάνιση της ΕΟΚΑ, μιας οργάνωσης με ένοπλη δράση, το αριστερό κόμμα είχε μπροστά του δύο αντίθετες επιλογές: Να στηρίζει τον αγώνα της ή όχι. Για να ενταχθεί το ΑΚΕΛ στον αγώνα για Ένωση θα έπρεπε να εγκαταλείψει την πολιτική συνεργασίας με τους Τουρκοκύπριους. Εάν υποτασσόταν θα βρισκόταν στη καλύτερη περίπτωση υπό την κυριαρχία της Εθναρχίας και στη χειρότερη υπό την κυριαρχία του Γρίβα. Επιπλέον, σε περίπτωση επιτυχίας του αγώνα και Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, το ΑΚΕΛ θα

¹¹⁴Σε επίπεδο οργάνωσης της ΕΟΚΑ, ΠΕΚΑ, ΑΝΕ ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου αναφέρεται στα κοινά σημεία που παρουσιάζουν με τις οργανώσεις τις ελληνικής αριστεράς ΕΛΑΣ, ΕΑΜ και ΕΠΟΝ, βλ. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στρατηγικές του Κυπριακού: Η δεκαετία του 1950*, ο.π., σελ.76-79

¹¹⁵Σπύρος Παπαγεωργίου, *Αρχείον των παράνομων εγγράφων του Κυπριακού αγώνος 1955-1959*, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 1984, σελ.152-153

¹¹⁶Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*, ο.π., σελ.272

βρισκόταν αντιμέτωπο με την παρανομία και τους διωγμούς, όπως και το ΚΚΕ την ίδια περίοδο. Από την άλλη όμως, δεν υπήρχε η δυνατότητα ίδρυσης μιας εθνικοαπελευθερωτικής οργάνωσης υπό την καθοδήγηση του ΑΚΕΛ που θα μπορούσε να ανταγωνιστεί την Εθναρχία. Κατάληξη μιας τέτοιας προσπάθειας θα ήταν οι εμφύλιες συγκρούσεις. Η ηγεσία του κόμματος δεν πίστευε ότι η ΕΜΑΚ και η ΕΟΚΑ θα τα κατάφερναν. Συνεπώς το ΑΚΕΛ επέλεξε να αφηθεί εκτεθειμένο στην κατηγορία της «προδοσίας», η οποία όπου του αποδόθηκε από τη δεξιά με αφορμή την αρνητική στάση του απέναντι στην ένοπλη δράση.¹¹⁷

Το βράδυ της 31^{ης} Μαρτίου, ο Γρίβας βρισκόταν στο αρχηγείο του στον Στρόβολο, περιμένοντας με ανυπομονησία την έναρξη των επιχειρήσεων. Την ίδια στιγμή, ο Μακάριος κατέστρεφε ενοχοποιητικά έγγραφα στο κτήριο της αρχιεπισκοπής, στην παλιά πόλη της Λευκωσίας. Μετά το άκουσμα της πρώτης έκρηξης, βγήκε στο μπαλκόνι και παρακολούθησε τις επόμενες δεκαπέντε εκρήξεις. Η πόλη βυθίστηκε και πάλι στη γαλήνη, με μοναδικό ήχο τα γαβγίσματα των σκυλιών. Η αντίδραση της αστυνομίας δεν ήταν άμεση, καθώς η έλλειψη διαθέσιμου περιπολικού καθυστέρησε την παρουσία της στα σημεία των εκρήξεων. Οι αξιωματικοί της αστυνομίας και οι εκτός υπηρεσίας αστυνομικοί έσπευσαν στο αρχηγείο, οι πρώτοι όμως τους έστειλαν στην καντίνα γιατί ήθελαν να επιθεωρήσουν τους τόπους των επιθέσεων.¹¹⁸ Ο αγώνας είχε ξεκινήσει και η πρώτη προκήρυξη κυκλοφορούσε στο νησί.

Η εφημερίδα της αριστεράς *Νέος Δημοκράτης* έγραψε την ίδια μέρα:

*«Οι χθεσινές εκρήξεις δεν έχουν καμία σχέση με τον πραγματικό αγώνα του Κυπριακού λαού. Είναι ένα ύποπτο παιχνίδι εμπνευσμένο από εχθρούς του λαού που μόνο ζημία μπορεί να προκαλέσει στον Κυπριακό αγώνα. Ο λαός να δυναμώσει την επαγρύπνηση του στον υπέρτατο βαθμό και να συνεχίσει τους αγώνες του κάτω από τη σημαία του Ενιαίου Πατριωτικού Μετώπου».*¹¹⁹

Η ανακοίνωση του Πολιτικού Γραφείου του ΑΚΕΛ σφράγισε τις κατηγορίες περί προδοσίας που εξαπέλυσαν οι αντίπαλοι του κόμματος. Η επιθετική ανακοίνωση έδρασε ως το εφαλτήριο για την οριστικοποίηση της απομόνωσης του κόμματος. Το ΑΚΕΛ συνδέθηκε με την άρνηση ενός αναδυόμενου έπους, όπως ο αγώνας της ΕΟΚΑ καταγράφηκε στη συνείδηση πολλών Ελληνοκυπρίων. Στον πυρήνα της, η ανακοίνωση

¹¹⁷Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.263

¹¹⁸Στο ίδιο, σελ.248-249

¹¹⁹Κώστας Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία, ενδογενείς αντιπαραθέσεις, Β' Τόμος*, Εκδόσεις Αλφάδι, Λευκωσία 2008, σελ.159

του ΑΚΕΛ υποστήριζε απλά ότι η ένοπλη πάλη θα επέφερε αρνητικά αποτελέσματα, όμως έπασχε από δύο προβλήματα. Αφενός, χρησιμοποιούσε ιδιαίτερα ξύλινη γλώσσα με θεωρητικές αναφορές που δεν ανταποκρινόταν στις γνώσεις της κυπριακής εργατικής τάξης. Αφετέρου, οι χαρακτηρισμοί που χρησιμοποιούσε έφεραν ιδιαίτερο αρνητικό φορτίο, για ένα γεγονός που έμελλε να συνεπάρεται ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Πέραν από τις γνωστές, πλέον, κατηγορίες περί τραμπούκων και προβοκατόρων, σοβαρό ατόπημα θεωρήθηκε η χρήση της λέξης «τρομοκρατών». Η Βρετανική Διοίκηση χαρακτήρισε από την αρχή την ΕΟΚΑ τρομοκρατική οργάνωση. Το γεγονός ότι το ΑΚΕΛ είχε χρησιμοποιήσει τον ίδιο χαρακτηρισμό είχε σοβαρό πολιτικό κόστος. Το αριστερό κόμμα ουσιαστικά ταυτίστηκε με τους Βρετανούς στη συνείδηση πολλών Κυπρίων.¹²⁰ Η χρήση κοινής ορολογίας του ΑΚΕΛ με τους Βρετανούς δημιούργησε ιδιαίτερα αρνητικές εντυπώσεις στη κυπριακή κοινωνία. Οι Βρετανοί δόμησαν ένα πολύ συνεκτικό αφήγημα για τους κύπριους «τρομοκράτες» που στηρίχθηκε σε έναν πόλεμο προπαγάνδας κατά του αγώνα.¹²¹

Κοινή στρατηγική με το ΑΚΕΛ ακολούθησε και η ΠΕΟ. Με δική της ανακοίνωση κάλεσε το συντεχνιακό κίνημα να επαγρυπνεί και να μην αφήσει κανένα εργάτη να «πέσει στη παγίδα τυχοδιωκτών και εχθρών των εργατών και του λαού».¹²² Ο Ε. Παπαϊωάννου, επιδιώκοντας να δώσει το στίγμα τη πολιτικής, επισήμανε ότι στις ιδιαίτερες συνθήκες της Κύπρου ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας μπορεί να αναπτυχθεί με επιτυχία, μόνο στηριζόμενος σε ένα ενιαίο πατριωτικό μέτωπο, χωρίς αποκλεισμούς της πλατιάς μάζας των Τούρκων εργαζομένων.¹²³ Το χάσμα ανάμεσα την ΕΟΚΑ και το ΑΚΕΛ γιγαντώθηκε ως αποτέλεσμα της στάσης του Ν. Ζαχαριάδη. Ο ηγέτης του ΚΚΕ χαρακτήρισε τη δράση της ΕΟΚΑ κάλυψη για την «εθνοπροδοσία» και την «κυπροκαπηλεία». Υποστήριξε ότι η Ελληνική Κυβέρνηση σχεδίασε όλο τον αγώνα σε συνεργασία με τους Άγγλους και τους Αμερικανούς. Στράφηκε εναντίον του Μακαρίου και του Γρίβα κατηγορώντας τους για συνεργασία με τους Άγγλους, σε αντιδιαστολή με το πρωτοπόρο στον εθνικό αγώνα ΑΚΕΛ. Η σύγκυση του Ζαχαριάδη ήταν πασιφανής. Αδυνατούσε να κατανοήσει τα κίνητρα και τις αιτίες του αγώνα της ΕΟΚΑ. Έμοιαζε να μην αντιλαμβάνεται ότι η ΕΟΚΑ

¹²⁰ Στο ίδιο, σελ. 160

¹²¹ Ενδεικτικά βλ. Κρατικό Αρχείο Κύπρου, *Προπαγάνδα – Αντιπροπαγάνδα. Απελευθερωτικός Αγώνας 1955-1959*, Έκδοση Κρατικό Αρχείο, Υπουργείο Δικαιοσύνης και Δημόσιας Τάξεως, Λευκωσία 2014

¹²² Σπύρος Παπαγεωργίου, *ΑΚΕΛ το άλλο ΚΚΕ*, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 2004, σελ. 140

¹²³ Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς, ο.π.*, σελ. 228

δε θα μπορούσε ποτέ να εξυπηρετήσει τους Τουρκοκύπριους. Ότι ναι μεν έφερε αλυτρωτικές και όχι επαναστατικές ιδέες αλλά παρέμενε μια οργάνωση σε σύγκρουση με τους Βρετανούς. Η στάση του έπληττε την αξιοπιστία των κύπριων κομμουνιστών και ενίσχυε την αλλοπρόσαλλη πολιτική τους.¹²⁴ Το καθοριστικό χτύπημα για το ΑΚΕΛ ήρθε στις 23 Απριλίου, όταν ο Ζαχαριάδης, μιλώντας στον Ραδιοφωνικό σταθμό «Ελεύθερη Ελλάδα», είπε ότι αρχηγός της ΕΟΚΑ ήταν ο Γρίβας της «Χ». Την ευκαιρία αυτή εκμεταλλεύτηκε ο Γρίβας, και όχι μόνο, για να ισχυριστεί ότι ο ηγέτης του ΚΚΕ ήταν ο πρώτος που τον αποκάλυψε στους Βρετανούς. Δεν μπορεί βέβαια παρά να γνώριζε ότι αυτή η πληροφορία είχε προ πολλού φτάσει στη Βρετανική Υπηρεσία Πληροφοριών (Intelligence Service). Επιπλέον, ο Σωκράτης Λοϊζίδης, επικεφαλής των συλληφθέντων του πλοιαρίου «Άγιος Γεώργιος» που μετέφερε οπλισμό για την ΕΟΚΑ, είχε ομολόγησει για τον Γρίβα και για τον συνεργάτη του Ανδρέα Αζίνα. Ο δεύτερος μάλιστα υποστήριζε ότι η συζήτηση για την τακτική που έπρεπε να ακολουθήσουν οι συλληφθέντες ήταν περιττή. Μιας και ο Σωκράτης Λοϊζίδης στις ανακρίσεις ομολόγησε τα πάντα, προτείνοντας παράλληλα και στους υπόλοιπους να κάνουν το ίδιο.¹²⁵ Όπως συνάγεται από τα πιο πάνω, ο Ζαχαριάδης όντως αποκάλυψε το Γρίβα αλλά τον αποκάλυψε στη κοινωνία, καθώς οι αρχές σε Ελλάδα, Κύπρο, Μεγάλη Βρετανία γνώριζαν ήδη ποιος κρύβεται πίσω από την ΕΟΚΑ. Ο «Διγενής» όμως εκμεταλλεύτηκε το γεγονός αυτό με στόχο την περεταίρω απομόνωση των κομμουνιστών.

Η μεγάλη αδυναμία του ΑΚΕΛ ήταν ότι δεν είχε κατανοήσει πως οι βόμβες συνέπαιρναν τη νεολαία και πως οι εκρήξεις μετέβαλλαν βίαια τα νοήματα των λέξεων των προσώπων. Ο αντάρτης έγινε οικεία μορφή, ο Μακάριος ήταν ο θρησκευτικός ηγέτης και ο Διγενής ο θρύλος του αγώνα. Ανεξάρτητα με το πόσοι πίστευαν στον αγώνα ή πόσοι εντάχθηκαν σε αυτόν, ξεκίνησε να δημιουργείται μύθος.¹²⁶ Το ΑΚΕΛ επέλεξε να αποστασιοποιηθεί από τον ένοπλο αγώνα για να καταστήσει σαφές ότι δεν εμπλεκόταν σε αυτόν. Επιπλέον, γνώριζε ποιος κρυβόταν πίσω από το ψευδώνυμο «Διγενής» και τι ιδέες εκπροσωπούσε.¹²⁷

Η στάση και η αντίδραση του ΑΚΕΛ έφεραν μια νέα εσωτερική κρίση. Οι αντιθέσεις για την πολιτική στάση του κόμματος είχαν εκκινήσει πριν την έναρξη της ΕΟΚΑ. Ο Πλουτής Σέρβας είχε ασκήσει κριτική στην ηγεσία, επιρρίπτοντάς της ευθύνες για μεγάλα

¹²⁴ Στο ίδιο, σελ.229

¹²⁵ Κώστας Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία, ενδογενείς αντιπαραθέσεις, Β' Τόμος, ο.π.*, σελ.160-161

¹²⁶ Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.264

¹²⁷ Άγγελος Βλάχος, *Δέκα Χρόνια Κυπριακού*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1980, σελ.86

σφάλματα. Με την έναρξη της ΕΟΚΑ η κρίση κλιμακώθηκε, καθώς μια ομάδα επιτέθηκε στην ηγεσία για τη στάση της κατά του ένοπλου αγώνα, η οποία τους έθεσε εκτός κόμματος.¹²⁸ Ανάμεσά τους βρισκόταν και πάλι ο Π. Σέρβας που υποστήριζε πως ό,τι κι αν ήταν ο Γρίβας, ο ανταρτοπόλεμος ήταν αντρειωμένος και μεγαλειώδης: «*το ΑΚΕΛ από δικό του λάθος, όσα κι αν είναι τα δικαιολογητικά, έμεινε έξω από τον ένοπλο αγώνα*».¹²⁹ Σκληρή κριτική στην ηγεσία του ΑΚΕΛ ασκούσε και ο Βάσος Λυσσαρίδης, ο οποίος αργότερα ενεπλάκη στον αγώνα την ΕΟΚΑ. Χρόνια μετά, το 1979, επικρίνοντας την στάση του κόμματος, σημείωσε ότι «*αν η ηγεσία του ΑΚΕΛ δεν είχε αποκλείσει μεγάλες μάζες την εργατικής τάξης από τον αγώνα, το αποτέλεσμα [...] θα ήταν διαφορετικό. [...] δεν ευθύνεται για την πορεία ενός αγώνα όποιος συμμετέχει, αλλά όποιος συνειδητά απέχει*».¹³⁰

Η σύνθεση των αγωνιστών της ΕΟΚΑ

Όταν η ΕΟΚΑ ξεκίνησε τη δράση της την 1η Απριλίου 1955, δε βρισκόταν ακόμα σε υψηλό επίπεδο οργάνωσης και αντιμετώπιζε εσωτερικά προβλήματα. Οι υποψίες για προδοσία εντός της ΕΟΚΑ έκαναν τον Γρίβα να σκέφτεται την πιθανότητα να εκτελέσει τον Νότη Πετροπουλέα, τομεάρχη Λεμεσού που ζήτησε να εγκαταλείψει τη Κύπρο, καθώς θεωρούσε ότι τα υπόλοιπα μέλη δεν ήταν έτοιμα για κάτι τέτοιο. Ο Μακάριος από την πλευρά του είχε παραινήσει τον Γρίβα να αναστείλουν προσωρινά τον αγώνα και να αναδιοργανωθούν. Οι δράσεις της ΕΟΚΑ ήταν ερασιτεχνικές, οι αγωνιστές ήταν νεαροί χωρίς εμπειρία στη χρήση όπλων και εκρηκτικών και με ελάχιστη εκπαίδευση. Επιπλέον δυσκολίες σε αυτή τη συνθήκη δημιουργούσε το γεγονός ότι τα μέλη της ΕΟΚΑ και τα πιθανά θύματα συνδέονταν συχνά με προσωπικές σχέσεις.¹³¹ Ενδεχομένως, σε επίπεδο πόλης η συνθήκη αυτή μπορούσε να ξεπεραστεί εύκολα, αλλά σε επίπεδο μιας μικρής κοινωνίας, όπως για παράδειγμα ένα χωριό, πιθανόν να δημιουργούσε σοβαρά προβλήματα.

Με την αναστολή δράσης της ΕΟΚΑ, ο Γρίβας βρήκε ευκαιρία να οργανώσει τα γυμνασιόπαιδα στον αγώνα. Στις καταγραφές του φανερώνεται ότι η ένταξη της νεολαίας στην ΕΟΚΑ θεωρείτο σημαντική και επωφελής για πολλούς λόγους. Ένας από αυτούς ήταν ότι στερούσε από τους κομμουνιστές μια «*εύκολη λεία και πηγή αντλήσεως δυναμικών στοιχείων*». Κατά το Γρίβα, η ΕΟΚΑ, αντίθετα με το ΑΚΕΛ, κατόρθωσε να προσεγγίσει

¹²⁸Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.263-264

¹²⁹Σπύρος Παπαγεωργίου, *ΑΚΕΛ το άλλο ΚΚΕ, ο.π.*, σελ.141

¹³⁰Στο ίδιο, σελ.141

¹³¹Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.253-254

πολλούς νέους αλλά και ενήλικες αριστερούς που στη συνέχεια έγιναν «φανατικοί εθνικόφρονες», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει.¹³² Ο τομεάρχης Φώτης Παπαφώτης, αναφέρει ότι ο Γρίβας είχε διατάξει τον ίδιο και άλλους επτά φοιτητές που σπούδαζαν στην Ελλάδα, πριν ξεκινήσουν την αποστολή τους στο βουνό, να πάνε στα χωριά τους και να αναλάβουν την οργάνωση της νεολαίας. Ο Γρίβας υποστήριζε πως η νεολαία κινδύνευε να πέσει στα δίκτυα της κομμουνιστικής προπαγάνδας που στόχευε στην άλωση της, με απώτερο σκοπό να την κρατήσει μακριά από τον αγώνα και ίσως να τη στρέψει κατά της «επαναστάσεως».¹³³ Πολλοί νέοι θεωρούσαν την ένοπλη δράση ως την επιτομή του αγώνα για την Ένωση. Σε πολλές περιπτώσεις προέρχονταν ιδιαίτερα από τη δεξιά, από φτωχές και αγροτικές οικογένειες, συντηρητικοί και χωρίς να έχουν σχέση με την οικονομική και κοινωνική ελίτ. Το όνειρο της Ένωσης που διδασκόταν τόσα χρόνια από την εκκλησία και το σχολείο, έπαιρνε πλέον μορφή. Ο Θάσος Σοφοκλέους, αγωνιστής της ΕΟΚΑ, ανέφερε ότι όσοι νέοι μαθήτευσαν εκείνη την περίοδο στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, που ήταν «φυτώριο της ενωτικής ιδέας», δεν ασχολούνταν με τίποτα άλλο πέραν από την Ένωση.¹³⁴ Παράλληλα, ο Γρίβας είχε ήδη από τις 17 Απριλίου εκδώσει διαταγή στους σαμποτέρ και στην νεολαία για συστηματική παρακολούθηση των κομμουνιστών.¹³⁵

Ακόμη και με την ενίσχυση της ΕΟΚΑ με νέους εκπαιδευμένους Κύπριους που κατέφθασαν από την Ελλάδα και τις πρώτες επιτυχημένες επιχειρήσεις τον Ιούνιο του 1955, ο Γρίβας είχε έντονα παράπονα από τους αγωνιστές.¹³⁶ Στις 22 Ιουνίου, δήλωσε σε δύο ηγετικά του στελέχη πως τώρα ξεκινούσε ο αγώνας κατά των προδοτών και ότι η οργάνωση θα έπρεπε να εκτελέσει «προδότας αστυνομικούς και δικαστικούς». Στο ημερολόγιο του κατέγραφε ότι οι αγωνιστές δεν έκαναν τίποτα για να εκτελέσουν προδότες. Για το λόγο αυτό τους ασκούσε δριμυία κριτική και τους κατηγορούσε τους για δειλία. Κάλεσε τους τομεάρχες και τους υφιστάμενους διοικητές σε αυτοκριτική, καθώς παράλληλα διέταξε την αναστολή των βομβιστικών επιθέσεων. Υπεύθυνος για τις εκτελέσεις στη Λευκωσία από τον Μάιο του 1955, ήταν ο Πολύκαρπος Γιωρκάτζης. Σε

¹³²Γεώργιου Γρίβα Διγενή, *Χρονικόν Αγώνος ΕΟΚΑ 1955-1959*, ο.π., σελ.6

¹³³Στο ίδιο, σελ.248

¹³⁴Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*, ο.π., σελ.269-270

¹³⁵Πέτρος Παπαπολυβίου (επιμ.), *Η τρομοκρατία εν Κύπρω. Το Ημερολόγιον του Γρίβα*, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 2020, σελ.77

¹³⁶Για την εκπαίδευση μελών της ΕΟΚΑ στην Ελλάδα ενδεικτικά βλ. Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού. Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης Αγώνα της ΕΟΚΑ 1955-59, *Η νεολαία στον απελευθερωτικό αγώνα της ΕΟΚΑ 1955-1959 (Μελέτες- Γενικές Επισημάνσεις- Προσωπικές Μαρτυρίες*, Λευκωσία 2000

σύντομο διάστημα είχε καταφέρει να στρατολογήσει έξι αστυνομικούς ως πληροφοριοδότες της ΕΟΚΑ, οργανώνοντας παράλληλα ομάδες εκτελεστών.¹³⁷

Ο Γρίβας είχε τη δυνατότητα να εντάξει εμπειρότερους και ικανότερους αξιωματικούς. Επέλεξε όμως ένα κλειστό και συνωμοτικό χαρακτήρα στην οργάνωση, με αυστηρή και άτεγκτη πειθαρχία. Στόχος του ήταν να μην αποκτήσει κανένας υφιστάμενος εξουσία που θα μπορούσε να αποφέρει ανταγωνισμό και σύγκρουση μαζί του. Αυτός ήταν και ο λόγος που απέρριψε την υποστήριξη έμπειρων στρατιωτικών από την Ελλάδα. Η συγκεντρωτική δομή και η κρυφή προσέγγιση ατόμων του έδινε τη δυνατότητα να ελέγχει κάθε κίνηση εντός της οργάνωσης. Αυτό ήταν ένα προνόμιο που θα έχανε στη πιθανότητα μιας μαζικής εξέγερσης.¹³⁸

Η διαδρομή έως την απαγόρευση του ΑΚΕΛ

Παράλληλα, είχαν εκκινήσει οι προετοιμασίες για τη Τριμερή Διάσκεψη του Λονδίνου. Στη Λευκωσία πραγματοποιήθηκε τον Αύγουστο κοινή πορεία εθνικιστών και κομμουνιστών. Η Εθναρχία κάλεσε Παγκύπρια Εθνοσυνέλευση, με τον Μακάριο να υποστηρίζει ότι πως ο άνεμος της ελευθερίας σε Ασία και Αφρική παρέσερνε την σκλαβιά. Υποστήριξε πως εάν η διάσκεψη δεν οδηγούσε σε λύση που ανταποκρινόταν στις προσδοκίες των Κυπρίων, θα έθετε το κυπριακό στον ΟΗΕ. Εν τέλει, η συνέλευση υιοθέτησε ψήφισμα που απαιτούσε την αυτοδιάθεση της Κύπρου, αναφέροντας ότι καμία απόφαση πέραν της αυτοδιάθεσης δε θα ανταποκρινόταν στην επιθυμία των Ελληνοκυπρίων. Η ΠΕΟ, δύο μέρες αργότερα, διοργάνωσε μαζική συγκέντρωση για να εκφράσει την αντίθεση της με την Τριμερή.¹³⁹ Η αποτυχία της διάσκεψης μπορεί να αποδοθεί σε δύο παράγοντες. Αρχικά κατά τη διάρκειά της ξέσπασαν βίαια επεισόδια στην Κωνσταντινούπολη, υπονομεύοντας τις διπλωματικές ενέργειες. Κατά δεύτερον, τα επιμέρους συμφέροντα των χωρών δεν συνέκλιναν ώστε να υπάρξει κοινός τόπος για συμφωνία.¹⁴⁰

Σύμφωνα με τη νέα κατάσταση που διαμορφώθηκε, η Βρετανία αποφάσισε να διορίσει νέο Κυβερνήτη τον Οκτώβριο του 1955. Τη θέση ανέλαβε ο Τζον Χάρντινγκ, ανώτερος στρατιωτικός αξιωματικός που είχε διακριθεί κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο διορισμός

¹³⁷Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.258-260

¹³⁸Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς, ο.π.*, σελ.270

¹³⁹Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.289-290, αναλυτικά για τα γεγονότα της Τριμερής Διάσκεψης του Λονδίνου βλ. Στο ίδιο, σελ.287-331

¹⁴⁰Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση, ο.π.*, σελ.339

του σηματοδότησε την αρχή μιας εποχής κλιμάκωσης της βίας και από τις δύο πλευρές. Επιπλέον, οι Βρετανοί αναδιοργάνωσαν και ενίσχυσαν τον στρατό και την αστυνομία, πραγματοποιώντας εντατικές έρευνες σε όλη τη Κύπρο.¹⁴¹ Ο αριστερός τύπος χαρακτήρισε την τοποθέτηση του Τ. Χάρντινγκ κήρυξη πολέμου στον κυπριακό λαό.¹⁴² Όσο βρισκόταν σε αυτή τη θέση, ο Χάρντινγκ έθεσε το νησί σε στρατιωτικό καθεστώς, επανέφερε τα στρατόπεδα κράτησης, εφάρμοσε περιορισμό κυκλοφορίας και έκλεισε τα σχολεία μέσης εκπαίδευσης.¹⁴³

Οι οδηγίες που είχε λάβει ήταν πριν την κήρυξη κατάστασης εκτάκτου ανάγκης, να εξετάσει διόδους για καλύτερη παραχώρηση αυτοκυβέρνησης. Ταυτόχρονα, επεδίωκε την ξεκάθαρη αποστασιοποίηση του Μακαρίου από την ΕΟΚΑ. Στη πρώτη τους συνάντηση, έθεσε το ζήτημα του κυπριακού εντός του διεθνούς πλαισίου. Αναφερόμενος στο ζήτημα του κομμουνισμού, υποστήριξε ότι αποτελεί κοινό εχθρό για τη Βρετανία και την Εκκλησία. Ζήτησε από τον Μακάριο να συμβάλει στην παύση των βιαιοπραγιών. Η στάση του Μακαρίου ήταν ιδιαίτερα μετριοπαθής, παρά την επισήμανση του Κυβερνήτη πως, αν δεν κατέληγαν οι δυο τους σε κάποια συμφωνία, η εξέλιξη θα ήταν για όλους «*μια δυστυχής και δυσάρεστη εμπειρία*».¹⁴⁴

Ο Κυβερνήτης, προσπαθώντας να κλείσει το ζήτημα της Κύπρου, έφερε νέες προτάσεις, οι οποίες προνοούσαν για ένα μεταβατικό στάδιο αυτοκυβέρνησης επτά χρόνων και ακολούθως διεξαγωγή δημοψηφίσματος για να αποφασίσει ο λαός το μέλλον του. Στην Ελλάδα, η κυβέρνηση Κωνσταντίνου Καραμανλή, στις πρώτες βδομάδες μετά την εκλογή της, στήριξε τη διαδικασία έναρξης συνομιλιών με τον Μακάριο. Ο αρχιεπίσκοπος αποδέχτηκε τη διαδικασία να συζητήσει μια λύση πέραν της Ένωσης, για πρώτη φορά, ιδιαίτερα από τη στιγμή που δεν θα εμπλέκονταν οι Τουρκοκύπριοι. Το πρόβλημα που αντιμετώπιζε ο Μακάριος ήταν ότι δε μπορούσε να συμβιβαστεί εύκολα με μια μέση λύση.¹⁴⁵ Η αποτυχία εύρεσης κοινού παρονομαστή επιβεβαιώθηκε στην τρίτη συνάντησή τους. Τότε ο Κυβερνήτης Χάρντινγκ ζήτησε από τον Anthony Eden άδεια να κηρύξει καθεστώς έκτακτης ανάγκης, ενώ παράλληλα ξεκινούσε η συζήτηση για εξορία του Μακαρίου.¹⁴⁶

¹⁴¹ Στο ίδιο, σελ.340

¹⁴² Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.289-290

¹⁴³ Ανδρέας Φάντης, *Το κυπριακό συνδικαλιστικό κίνημα στα χρόνια της Αγγλοκρατίας, Β' Τόμος*, Λευκωσία 2005, σελ.583

¹⁴⁴ Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.348-351

¹⁴⁵ Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς, ο.π.*, σελ.257-258

¹⁴⁶ Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.354

Το Πολιτικό Γραφείο του ΑΚΕΛ αντέδρασε έντονα στις προθέσεις συμβιβαστικής λύσης του Μακαρίου. Στη διάρκεια των συνομιλιών, η εφημερίδα *Νέος Δημοκράτης* στρεφόταν καθημερινά ενάντια στους συμβιβασμούς και στα παζαρέματα. Παράλληλα το ΑΚΕΛ οργάνωνε διαμαρτυρίες και διαδηλώσεις. Ο Γενικός Γραμματέας του κόμματος δήλωνε:

*«Σύνταγμα οποιασδήποτε μορφής κάτω από ξένη κυριαρχία δεν είναι τίποτε άλλο, παρά ένα φύλλο συκής με το οποίο ο αποικισμός ζητά να συγκαλύψει την υποδούλωση του λαού. Ο κυπριακός λαός δεν παζαρεύει τη λευτεριά του, τη θέλει ανόθευτη, πραγματική λευτεριά. Μια μονάχα λύση υπάρχει στο Κυπριακό ζήτημα, κι αυτή είναι η αυτοδιάθεση της Κύπρου, δίχως όρους, πολεμικές βάσεις, συντάγματα ή ανταλλάγματα. Η αυτοδιάθεση τώρα».*¹⁴⁷

Με την αποτυχία των συνομιλιών και την επιβολή έκτακτων μέτρων, το Πολιτικό Γραφείο του ΑΚΕΛ εξέδωσε νέα ανακοίνωση. Καταδίκασε τα νέα μέτρα και χαρακτήριζε απαράδεκτη και επιζήμια την πολιτική μυστικής διαπραγμάτευσης με τον Τ. Χάρντινγκ που ακολούθησε ο Μακάριος. Υποστήριζε ότι η πολιτική αυτή ήταν αντίθετη με τις επιθυμίες τόσο του κυπριακού λαού όσο και του εθναρχικού συμβουλίου.¹⁴⁸

Το ΑΚΕΛ εκτός νόμου

Από τις πρώτες μέρες εφαρμογής των έκτακτων μέτρων, οι αποικιακές αρχές πραγματοποιούσαν βραδινές επιδρομές σε χώρους και οικήματα της αριστεράς, επιδιώκοντας να εξασφαλίσουν πληροφορίες και να περιορίσουν τις πολιτικές δραστηριότητες. Ο Μιχάλης Πουμπουρής¹⁴⁹, επαρχιακός γραμματέας Αμμοχώστου, αναφέρει ότι παραβίαζαν συρτάρια γραφείων, βάζοντας μέσα ενοχοποιητικά στοιχεία και τα κλείδωναν. Απώτερος σκοπός της δράσης των Βρετανών ήταν να συλλάβουν τον ένοχο και να τον υποβάλουν σε βασανιστήρια για να του αποσπάσουν πληροφορίες. Λίγες μέρες πριν κηρυχθεί το ΑΚΕΛ εκτός νόμου, το γραφείο Αμμοχώστου πληροφορήθηκε από το γραφείο επαγρύπνησης ότι θα πραγματοποιείτο έρευνα στα οικήματα το κόμματος σε όλη τη Κύπρο. Οι οδηγίες έλεγαν ότι έπρεπε να μετακινηθούν τα σημαντικά έγγραφα σε ασφαλέστερο μέρος. Σε περίπτωση που έφταναν οι αρχές έπρεπε τα μέλη του κόμματος να επιμείνουν ο υπεύθυνος του γραφείου να είναι παρών στις έρευνες, ώστε να μην μείνουν μόνοι με τις αρχές και ενοχοποιηθούν με πλαστά έγγραφα και όπλα.¹⁵⁰

¹⁴⁷Κώστας Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία, ενδογενείς αντιπαραθέσεις, Β' Τόμος, ο.π.*, σελ.185

¹⁴⁸Στο ίδιο, σελ.188

¹⁴⁹Για τον Μιχάλη Πουμπουρή ενδεικτικά βλ. Θεορής Ζαμπάς, *Ιστορική Διαδρομή ΚΚΚ-ΑΚΕΛ Αμμοχώστου 1920-1960*, Λάρνακα 2009, σελ.331-335

¹⁵⁰Μιχάλης Πουμπουρής, *Βιώματα. Για τα 80-χρονά του ΚΚΕ – ΑΚΕΛ*, Λευκωσία 2008, σελ.56

Τα ξημερώματα της 14^{ης} Δεκεμβρίου 1955, τέθηκαν εκτός νόμου το ΑΚΕΛ, οι εφημερίδες του *Νέος Δημοκράτης*, *Ανεξάρτητος* και *Ινκιλαππί*, καθώς και οι οργανώσεις ΕΑΚ (Ένωση Αγροτών Κύπρου), ΑΟΝ (Ανορθωτική Οργάνωση Νέων) και ΠΟΔΓ (Παγκύπρια Ομοσπονδία Δημοκρατικών Γυναικών). Νόμιμη παρέμεινε μόνο η ΠΕΟ. Συνελήφθησαν 135 στελέχη του κόμματος, τα οποία μεταφέρθηκαν σε στρατόπεδα κράτησης. Οι Βρετανικές Αρχές έκλεισαν τα γραφεία του κόμματος, κατάσχοντας έγγραφα και βιβλία.¹⁵¹ Ο Ρόμπερτ Χόλλαντ χαρακτηρίζει ειρωνικό το γεγονός ότι τα στρατόπεδα κράτησης δημιουργήθηκαν για τα μέλη της ΕΟΚΑ αλλά εν τέλει γέμισαν με ανθρώπους που ήταν αντίθετοι με αυτήν. Επιπλέον, αναφέρει πως στις περιοχές που κυριαρχούσε το αριστερό κόμμα επικρατούσε ιδιαίτερη ασφάλεια μετά την έναρξη της ΕΟΚΑ.¹⁵²

Ο Μιχάλης Πουμπουρή παραθέτει τα γεγονότα της απαγόρευσης του κόμματος και της σύλληψής του. Η προσωπική μαρτυρία του αποτελεί μια από τις λεπτομερέστερες που διαθέτουμε για εκείνο το βράδυ. Τα έγγραφα μεταφέρθηκαν στο σπίτι μέλους του κόμματος, όπου έφτασαν λίγο μετά τα μεσάνυκτα οι αποικιακές αρχές και ζήτησαν να κάνουν έρευνα. Ακολουθώντας τις οδηγίες του Μ. Πουμπουρή, το μέλος επέμενε να είναι παρών ο γραμματέας. Οι αποικιακές αρχές αποδέχτηκαν το αίτημα του και όλοι μαζί κατευθύνθηκαν προς το σπίτι του γραμματέα για να συνεχίσουν προς τα γραφεία του κόμματος. Η έρευνα είχε τυπικό χαρακτήρα έως ότου οι αποικιακές αρχές ξεκίνησαν να κάνουν ερωτήσεις για διευθύνσεις μελών του κόμματος. Το μέλος του κόμματος που είχε αναλάβει τη μεταφορά των εγγράφων μεταφέρθηκε στα κρατητήρια. Εκεί η ανάκριση στράφηκε προς τον Μ. Πουμπουρή με τις αποικιακές αρχές να επιμένουν σε ερωτήσεις για τις ίδιες πληροφορίες. Η άρνηση του να απαντήσει επέφερε τον ξυλοδαρμό του από τους Άγγλους έως τις τέσσερις το πρωί, όταν τελικά τον μετέφεραν σε περιφραγμένο χώρο βόρεια του δρόμου Αμμοχώστου – Λάρνακας. Στο σημείο υπήρχαν κι άλλα στελέχη της Αμμοχώστου αλλά δεν τους επιτρεπόταν η επικοινωνία μεταξύ τους. Μετέφεραν τον Μ. Πουμπουρή σε μια παράγκα όπου τον ανέκρινε ένας αξιωματικός και μεταξύ άλλων τον ρώτησε: «*Γιατί δεν πολεμάτε τον Γρίβα και τον Μακάριο; Γιατί δέχεστε να σκοτώνονται Βρετανοί;*». Η μεταφορά τους στο στρατόπεδο της Δεκέλειας πραγματοποιήθηκε τις επόμενες πρωινές ώρες.¹⁵³

¹⁵¹Κώστας Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία, ενδογενείς αντιπαραθέσεις, Β' Τόμος, ο.π.*, σελ.188

¹⁵²Robert Holland, *Britain and Revolt in Cyprus 1954-1959*, Clarendon Press, Oxford University press, New York 2002, σελ.105

¹⁵³Μιχάλης Πουμπουρή, *Βιώματα. Για τα 80-χρονά του ΚΚΕ – ΑΚΕΛ, ο.π.*, σελ.55-58

Όταν έγινε γνωστή η προγραφή του ΑΚΕΛ ξέσπασαν αυθόρμητες στάσεις εργασίας και διαδηλώσεις διαμαρτυρίας. Η εφημερίδα *Ελευθερία* ανέφερε ότι οι εργάτες εγκατέλειψαν μαζικά την δουλειά τους ως ένδειξη διαμαρτυρίας. Σε Λευκωσία, Λεμεσό και Λάρνακα πραγματοποιήθηκαν διαδηλώσεις και συγκεντρώσεις. Ο ανταποκριτής της εφημερίδας *Φιλελεύθερος* στο Λονδίνο μετέδιδε ότι οι αντιδράσεις προκάλεσαν αίσθηση.¹⁵⁴ Στις 15 Δεκεμβρίου εκδόθηκε η επίσημη ανακοίνωση με την αιτιολόγηση της κήρυξης του κόμματος εκτός νόμου. Μεταξύ άλλων, ανέφερε ότι:

«[...] οι κομμουνισταί είναι εκείνοι οι οποίοι από του τέλους του πολέμου είχαν το προβάδισμα εις την προσφυγή εις οχλαγωγίας, την δολιοφθορά και τον εκφοβισμόν εν τη επιδιώξει των πολιτικών των σκοπών, ανέπτυξαν ολόκληρόν μηχανισμό αγώνος εναντίον της καθεστωκυίας τάξεως – τας μαζικάς διαδηλώσεις, τας πολιτικές απεργίας [...] Το γεγονός ότι μεγάλη μερίς του πληθυσμού δέχεται τώρα την βία και την αναταραχήν αντί των ομαλών δημοκρατικών μεθόδων, οφείλεται κυρίως εις αυτούς».

Επιπρόσθετα, η ανακοίνωση αναφερόταν και στην άρνηση των κομμουνιστών για παραχώρηση στρατιωτικών βάσεων στην Κύπρο, στην αποκήρυξη του Μακαρίου λόγω της επικείμενης συμφωνίας του με τη Βρετανία. Τέλος, τόνιζε ότι σε περίπτωση επίλυσης του Κυπριακού, το ΑΚΕΛ θα είχε τη δυνατότητα να υπονομεύσει την όποια συμφωνία, καθώς η εκλογική του δύναμη κυμαινόταν από 20 έως 30%.¹⁵⁵

Η πεντασέλιδη ανακοίνωση για την προγραφή του ΑΚΕΛ σχολιάστηκε και από τον Γρίβα, ο οποίος χαρακτήρισε την κήρυξη της παρανομίας «*συμπαιγνία ΑΚΕΛ – Χάρντινγκ*», τη στιγμή που το κόμμα ήταν καταδικασμένο σε αφανισμό, λόγω της στάσης του απέναντι στον απελευθερωτικό αγώνα. Στα απομνημονεύματά του, σχολιάζει την προγραφή ως τακτική της αποικιακής πολιτικής. Υποστηρίζει ότι οι Άγγλοι στόχευαν να εκμεταλλευτούν και να μην αφήσουν να χαθούν οι δυνάμεις εκείνες στις οποίες στηρίζονται για την καταπολέμηση των εθνικών κινημάτων. Η απαγόρευση του ΑΚΕΛ, κατά τον Γρίβα, δημιουργούσε μάρτυρες «*επί του πεδίου των μαχών, όπου εμάχετο η ΕΟΚΑ*». Τα επιχειρήματα του βασίζονται στο ότι οι συλλήψεις αποφασίστηκαν πολύ πριν από την πραγματοποίησή τους, με τους ηγέτες του κόμματος να το γνωρίζουν και να προετοιμάζονται αναλόγως.¹⁵⁶

¹⁵⁴Γιαννάκης Κολοκασιδής, «90χρονα ΚΚΚ-ΑΚΕΛ: Η προγραφή του ΑΚΕΛ και οι πρώτες αντιδράσεις», *Διάλογος*, 11.12.2016, <https://dialogos.com.cy/90chrona-kkk-akel-o-laos-apeti-arsi-tis-prografis-tou-akel/> (τ.π. 20.10.2020)

¹⁵⁵Κώστας Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία, ενδογενείς αντιπαραθέσεις, Β' Τόμος, ο.π.*, σελ.191-192

¹⁵⁶Στρατηγού Γεώργιου Γρίβα – Διγενή, *Απομνημονεύματα Αγώνος ΕΟΚΑ 1955-1959, ο.π.*, σελ.72-73

Οι ισχυρισμοί του Γρίβα σχετικά με τις γνώσεις του κόμματος δεν είναι αβάσιμοι. Στη συνεδρίαση του κόμματος το 1957, τέθηκε το ζήτημα των ευθυνών του γραφείου επαγρύπνησης για τις συλλήψεις. Η κατηγορία αφορούσε το ότι ενώ υπήρχε η συγκεκριμένη πληροφορία, ο «αρχιεπαγρυπνητής» του κόμματος επέδειξε αφέλεια και έλλειψη της αναγκαίας δραστηριότητας. Ο Παύλος Δίγκλης γράφει:

*«Όπως διηγόταν ο Κατσουρίδης, ο ίδιος αντί να κοιμηθεί στο σπίτι του, επέλεξε, για κάθε ενδεχόμενο, να διανυκτερεύσει στο οίκημα της ΠΕΟ, Λευκωσίας, που βρισκόταν εντελώς δίπλα από τα γραφεία του ΑΚΕΛ. Γι' αυτό παρακολούθησε από το σκοτάδι την επέλαση της αστυνομίας και τις έρευνες στα γραφεία του Κόμματος. Απ' αυτό προκύπτει πως υποψιάστηκε, σύμφωνα με την πληροφορία που υπήρχε, πως δεν επρόκειτο απλώς για έρευνες στα γραφεία του Κόμματος, αλλά διέβλεψε και τον κίνδυνο σύλληψης στελεχών. Αυτό που διέβλεψε και φρόντισε για τον εαυτό του, δεν το επεξέτεινε σ' όλα τα στελέχη του Κόμματος και του κινήματος της Αριστεράς και δεν πήρε μέτρα για προφύλαξη τους».*¹⁵⁷

Οι αιτίες της απαγόρευσης του ΑΚΕΛ που περιγράφει ο Γρίβας δε φαίνεται να ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Σημαντικό σημείο για την ερμηνεία των γραπτών του είναι ότι τα απομνημονεύματά του εκδόθηκαν το 1961. Μια περίοδο που ο ίδιος στόχευε να εμπλακεί στην κεντρική πολιτική σκηνή και το ΑΚΕΛ είχε ήδη συνεργαστεί με τον Μακάριο. Οι συλλήψεις μελών του αριστερού κόμματος, οφείλονταν στον αποφασιστικό ρόλο που είχε επιλέξει το κόμμα να έχει στις αντιβρετανικές δράσεις, μέσα από τη συμμετοχή του στη διοργάνωση συλλαλητηρίων, απεργιών και διαμαρτυριών.¹⁵⁸ Παρόλο που η άμεση απειλή προερχόταν από την ΕΟΚΑ, οι Βρετανοί εκτιμούσαν ότι σε βάθος χρόνου το ΑΚΕΛ θα ήταν πιο επικίνδυνο για τα συμφέροντά τους στο νησί.¹⁵⁹ Η εκτίμηση αυτή διαμορφώθηκε και από το δεδομένο του αντιαποικιακού αγώνα σε άλλες χώρες της πρώην αυτοκρατορίας, όπου οι κομμουνιστές έπαιζαν αποφασιστικό ρόλο.

Με την απαγόρευση του ΑΚΕΛ, ο Χάρντινγκ επιδίωκε την εκτόνωση της πίεσης υπό την οποία βρισκόταν ο Μακάριος, λόγω των συνομιλιών. Εξασφαλίζοντας ότι η αριστερά δε θα μπορούσε να του δημιουργήσει δυσκολίες. Ο Κυβερνήτης θεωρούσε πως ο αρχιεπίσκοπος ήταν ένας μετριοπαθής που πιεζόταν παράλληλα από τις δύο πλευρές. Από τη μία από τους εθνικιστικούς κύκλους του μητροπολίτη Κυρηναίας και του Γρίβα, και από

¹⁵⁷Παύλος Μ. Δίγκλης, *ΑΚΕΛ: Με τόλμη και παρρησία: Προσωπικές Μαρτυρίες*, ο.π., σελ.177

¹⁵⁸Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση*, ο.π., σελ.342-343

¹⁵⁹Γιάννος Κατσουρίδης, «Το εθνικό ζήτημα στην Κύπρο, η Αριστερά και οι Τουρκοκύπριοι», στο Πρακτικά Συνεδρίου, *Οι κρίσιμες δεκαετίες 1940 και 1950: Διακοινοτικές και Ενδοκοινοτικές Σχέσεις στην Κύπρο*, Ινστιτούτο Ερευνών Προμηθέας, Λευκωσία 2017, σελ.161-192, σελ.177

την άλλη από τους κομμουνιστές. Γνωρίζοντας ότι δεν υπήρχαν περιθώρια για μέτρα που θα ασκούσαν πίεση στην Εκκλησία, προσπάθησε να αυξήσει τα περιθώρια ελιγμών του Μακαρίου.¹⁶⁰ Η αποικιακή λογική φάνηκε εκ του αποτελέσματος εσφαλμένη, καθώς ο Μακάριος παρά τις ελπίδες του Κυβερνήτη σκλήρυνε τη στάση του στις συνομιλίες για την επίλυση του κυπριακού ζητήματος.¹⁶¹

Η ανασυγκρότηση του παράνομου κόμματος

Η αναδιοργάνωση του ΑΚΕΛ και η συγκρότηση παράνομου μηχανισμού ξεκίνησε από τις επαρχιακές επιτροπές και διήρκεσε περίπου έναν χρόνο. Επρόκειτο για ένα δύσκολο έργο, καθώς τα περισσότερα μέλη των επαρχιακών επιτροπών είχαν συλληφθεί. Στην περίπτωση της επιτροπής Πάφου, από την οποία ξεκίνησε η διαδικασία, μόνο τρία-τέσσερα μέλη παρέμεναν ελεύθερα. Όλα τα υπόλοιπα μέλη ήταν έγκλειστοι σε στρατόπεδα κράτησης. Η πρώτη συνάντηση πραγματοποιήθηκε δύο μέρες μετά την απαγόρευση. Κεντρικό θέμα ήταν η αναδιοργάνωση της παράνομης Επιτροπής. Αποφασίστηκε ο αριθμός των μελών να ανέρχεται στα εννέα για λόγους ευελιξίας κινήσεων. Η επόμενη συνεδρίαση θα πραγματοποιείτο στις 17 Δεκεμβρίου σε σπίτι μη μέλους για να αποφευχθεί η παρακολούθηση. Οι αποφάσεις της δεύτερης συνάντησης αφορούσαν την ανάληψη του ρόλου Επαρχιακού Γραμματέα και τη συγκρότηση Επαρχιακής Γραμματείας, την έκδοση ανακοίνωσης. Η ανακοίνωση θα αφορούσε δήλωση παρουσίας και αποφασιστικότητας του κόμματος να συνεχίσει την πάλη «για την λευτεριά της Κύπρου», για τη νομιμοποίηση, για την απελευθέρωση των πολιτικών κρατουμένων και για την κατάργηση εκτάκτων μέτρων ανάγκης. Βασικό ερώτημα ήταν το εάν θα περιμένει η επιτροπή να αναδιοργανωθεί η κεντρική ηγεσία. Σκοπός της παράνομης Επιτροπής ήταν να εξασφαλίσει συνδέσμους επικοινωνίας, για να δηλωθεί η ενεργός παρουσία του κόμματος στο αγωνιστικό προσκήνιο. Οι δράσεις στις οποίες κατέληξε η Επιτροπή Πάφου ήταν η διοργάνωση απεργιών και διαδηλώσεων, η αποστολή ψηφισμάτων προς τον Κυβερνήτη και τον Γ.Γ. ΟΗΕ, η προσπάθεια σύνδεσης με τη Λεμεσό και το κέντρο, η δημιουργία επαφών με άλλες ομάδες και η συνέχιση των συνεδριάσεων στην παρανομία. Άμεσα εκδόθηκε το πρώτο φυλλάδιο του ΑΚΕΛ και της παράνομης οργάνωσης νεολαίας ΑΟΝ.¹⁶²

¹⁶⁰Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.389-340

¹⁶¹Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ: μία κρίσιμη πτυχή της μεταζυριχικής πολιτικής σκηνής στην Κύπρο, με βάση βρετανικές πηγές», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, Τόμος 27*, Λευκωσία 2001, σελ.339-365, σελ.343

¹⁶²Κώστας Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία, ενδογενείς αντιπαραθέσεις*, Β' Τόμος, ο.π., σελ.192-193

Δύο μήνες μόνο μετά την προγραφή του κόμματος κυκλοφόρησε και η εφημερίδα *Χαραυγή*, με εκδότη και συντακτική επιτροπή μέλη που διέφυγαν της σύλληψης. Το κύριο άρθρο του πρώτου τεύχους είχε κεντρικό θέμα «Ξεκινάμε». Η κυκλοφορία της *Χαραυγής* και η παρανομία του κόμματος ενδέχεται να διαμόρφωσαν μια ευνοϊκή συγκυρία για την ηγεσία, σχετικά με την απομάκρυνση αντιφρονούντων που βρίσκονταν εντός του κόμματος και παρέμεναν μετά τις κρίσεις που ξέσπασαν τόσο το 1952, όσο και με την έναρξη της ΕΟΚΑ. Ο Ανδρέας Κυριάκου ερμηνεύει με αυτό τον τρόπο τη μη συμπερίληψή του στην εφημερίδα *Χαραυγή*, παρ' ότι διατελούσε μέλος του συντακτικού προσωπικού του *Νέου Δημοκράτη* μέχρι τον Δεκέμβρη του 1955.¹⁶³

Με την αναδιοργάνωση του κόμματος ανά επαρχία, ξεκίνησε και η διαδικασία οργάνωσης αποδράσεων, ιδιαίτερα για τα ηγετικά στελέχη. Όσοι βρίσκονταν εντός των κρατητηρίων προχώρησαν σε στάσεις και διαμαρτυρίες διεκδικώντας την απελευθέρωσή τους και την διασφάλιση ανθρώπινων συνθηκών διαβίωσης για τους κρατούμενους. Οι οικογένειες κρατουμένων πραγματοποιούσαν συγκεντρώσεις στις πόλεις και έξω από τα στρατόπεδα. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι συλληφθέντες μεταφέρθηκαν στις Κεντρικές Φυλακές χωρίς όμως να προκύπτει κάποιο ποινικό παράπτωμα ή καταδίκη σε βάρος τους. Στο στρατόπεδο κράτησης της Πύλας, τα μέλη του ΑΚΕΛ βρίσκονταν στο διπλανό κτήριο από τους κρατούμενους της ΕΟΚΑ. Ο Μιχάλης Πουμπουρής, υποστηρίζει ότι ως πολιτικοί κρατούμενοι απολάμβαναν το δικαίωμα συχνών επισκέψεων από τις οικογένειες τους. Ο Γενικός Γραμματέας του κόμματος κρατείτο αρχικά στη Δεκέλεια. Μετά την απόφαση για οργάνωση της απόδρασης του, το αντίσκηνο του μετατράπηκε σε επιτελείο επεξεργασίας του σχεδίου. Οι αποδράσεις μελών δεν άργησαν να ξεκινήσουν, με αποκορύφωμα αυτή του Ε. Παπαϊωάννου τον Απρίλιο του 1956.¹⁶⁴

Σε αρκετές περιπτώσεις, μέλη του ΑΚΕΛ αποφυλακίστηκαν για λόγους υγείας και εντάχθηκαν στον παράνομο μηχανισμό. Από τους πρώτους που αφέθηκαν ελεύθεροι ήταν ο ποιητής και δημοσιογράφος Τεύκρος Ανθίας, ο οποίος συνέβαλλε στην έκδοση της εφημερίδας *Χαραυγή*. Στη συνέχεια, αφέθηκε ελεύθερος ο δήμαρχος Λεμεσού, Κώστας Παρτασίδης, ο οποίος μετά από καρδιακό επεισόδιο μεταφέρθηκε στο Γενικό Νοσοκομείο Λευκωσίας. Κατά την παραμονή του παρατήρησε ότι το σημείο είναι ευνοϊκό για απόδραση.¹⁶⁵ Η απόδραση του Γενικού Γραμματέα ήταν κύριο μέλημα του καθοδηγητικού

¹⁶³ Ανδρέας Κυριάκου, *Αυτόπτης Μάρτυρας: Πολιτική Κύπρος 1940-1987, Α' τόμος: Πολιτική Κύπρος 1940-1987*, 2001, πηγή: Academia.edu, shorturl.at/gCFL1, (τ.π. 25.01.2021), σελ.16

¹⁶⁴ Μιχάλης Πουμπουρής, *Βιώματα. Για τα 80-χρονά του ΚΚΕ – ΑΚΕΛ*, ο.π., σελ.55-61

¹⁶⁵ Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 05.03.56: Ο Κώστας Παρτασίδης μεταφέρεται στο Νοσοκομείο καθώς το ΑΚΕΛ αγωνίζεται για απελευθέρωση των μελών του από τις φυλακές ενώ αρχίζουν προειδοποιήσεις και

πυρήνα. Για την πραγματοποίηση του σχεδίου, όσοι είχαν διαφύγει της σύλληψης έπρεπε να επικοινωνήσουν με όσους βρίσκονταν εντός των κρατητηρίων. Σημαντικό ρόλο στην επικοινωνία τους έπαιξαν οι συγγενείς των κρατουμένων.¹⁶⁶

Την ίδια στιγμή που ο Εζεκίας Παπαϊωάννου ετοιμαζόταν να αποδράσει, ξεκίνησε η εκδίκαση της υπόθεσής του. Από κοινού με αυτήν των Κώστα Παρτασίδη, Γιώργου Χριστοδουλίδη και του βοηθού Γενικού Γραμματέα της ΠΕΟ Ζαχαρία Φιλιπίδη. Όλοι μαζί είχαν καταγγείλει παράνομη κράτηση. Οι τέσσερις αξιωματούχοι του κόμματος ζητούσαν απελευθέρωση βάση του νόμου «Χάμπεας Κόρπους».¹⁶⁷ Ο δικαστής απέρριψε την αίτηση, αποφασίζοντας ότι ήταν αναρμόδιο το δικαστήριο να την εξετάσει, αρνούμενος να δώσει τη συγκατάθεση του για να κληθούν στο βήμα τα μέλη του ΑΚΕΛ και ο Κυβερνήτης.¹⁶⁸ Με την απόρριψη της αίτησης, η μοναδική επιλογή του Ε. Παπαϊωάννου ήταν η απόδραση που πραγματοποιήθηκε στις 20 Απριλίου 1956. Στη συνέχεια ο Γενικός Γραμματέας μεταφέρθηκε σε κρησφύγετο στην Λευκωσία. Παράλληλα με την απόδραση του Παπαϊωάννου, οι αποικιακές αρχές εξέδωσαν διάταγμα που προέβλεπε ότι όλοι οι κάτοικοι έπρεπε να αποκτήσουν πολιτική ταυτότητα. Όταν γνωστοποιήθηκε το διάταγμα, τα μέλη της ηγεσίας του ΑΚΕΛ βρέθηκαν σε δίλημμα. Εάν πήγαιναν να βγάλουν ταυτότητα θα κινδύνευαν να συλληφθούν. Εάν όμως δεν έβγαζαν ταυτότητα, οποιαδήποτε σύλληψή τους στο μέλλον θα επέφερε βαρύτερες κατηγορίες και ποινές. Με απόφαση της ηγεσίας, ο Γενικός Γραμματέας θα εξέδιδε πολιτική ταυτότητα, όσο πιο μακριά γινόταν από το κρησφύγετό του, στο Βαρώσι. Η επιχείρηση ήταν ιδιαίτερα οργανωμένη και ολοκληρώθηκε με επιτυχία. Ο ίδιος ο Παπαϊωάννου ένωσε *«ικανοποιημένος, γιατί κατάλαβε ότι οι σύντροφοι του κατέστρωσαν ένα σχέδιο με τους λιγότερους δυνατούς κίνδυνους»*. Ο Μ. Πουμπουρής κρίνει τη στάση του Γ.Γ. ως *«ένδειξη εμπιστοσύνης της ηγεσίας του ΑΚΕΛ προς το μηχανισμό του κόμματος, προς τα στελέχη, τα μέλη και τους*

απόπειρες εναντίον στελεχών του ΑΚΕΛ αποο την ΕΟΚΑ ως και συλλήψεις αριστερών τούρκων όπως ο Ν. Καβάζογλου, S-1285

¹⁶⁶ Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 23.3.56: Ο ακελιστής δήμαρχος Λεμεσού Κώστας Παρτασίδης, επιστρέφοντας στις κεντρικές φυλακές ύστερα από παραμονή δύο εβδομάδων στο γενικό νοσοκομείο Λευκωσίας εισηγείται στον κρατούμενο Γενικό Γραμματέα του ΑΚΕΛ Εζεκία Παπαϊωάννου να απόδρασει από τις κεντρικές φυλακές μέσω του νοσοκομείου. Ακελιστές μέσα και έξω από τις φυλακές αρχίζουν την οργάνωση της απόδρασης, S-1290

¹⁶⁷ Habeas Corpus, Νόμος περί Προσωπικής Ασφάλειας. Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 3.4.1955: Αρχίζει ενοπίον του Εφέτη Ζεκκιά ακρόαση για την παράνομη κράτησης «Χάμπεας Κόρπους» των Εζεκία Παπαϊωάννου, Κώστα Παρτασίδη, Γιώργου Χριστοδουλίδη και Ζαχαρία Φιλιπίδη (πρώτη ημέρα ακρόασης), S-1286

¹⁶⁸ Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 19.04.1956: Ο Δικαστής Ζεκκιά απορρίπτει την αίτηση των Εζεκία Παπαϊωάννου, Κώστα Παρτασίδη, Γ. Χριστοδουλίδη και Ζαχ. Φιλιπίδη για παράνομη κράτηση «Χάμπεας Κόρπους» και αποφυλάκιση τους, S-1288

οπαδούς του. [...] μια περίτρανη απόδειξη δυναμισμού του Κόμματος, που απόδειξε στην πράξη ότι μπορούσε να εργάζεται και να εκπληρώνει τα καθήκοντα του μέσα σε αντίζοες και περίπλοκες συνθήκες[...]»

Η απόδραση του Γενικού Γραμματέα είχε ιδιαίτερη συμβολική σημασία τόσο για τα μέλη που παρέμεναν εντός κρατητηρίων, όσο και για τα μέλη που δρούσαν σε καθεστώς παρανομίας. Επιπλέον, φαίνεται να συνδέεται και με το γενικότερο ζήτημα που αντιμετώπιζε η ηγεσία σχετικά με τις αντιδράσεις κατώτερων στελεχών. Ήταν κρίσιμο να απελευθερωθεί ο Ε. Παπαϊωάννου, ώστε να μπορέσει να διατηρήσει την εσωκομματική πειθαρχία και ενότητα. Ο Ρ. Ρούφος αναφέρει ότι διεγράφησαν από την ηγεσία τρία σημαντικά στελέχη εκπαιδευμένα στο εξωτερικό, λόγω της αντίθεσης τους προς την εθνικοαπελευθερωτική γραμμή του κόμματος. Ο υποπρόξενος, επιδιώκοντας να αναλύσει τις αιτίες της θέσης του κόμματος, υποστηρίζει ότι αυτή μπορεί να συνδέεται με την επιθυμία της κομμουνιστικής ηγεσίας να μη συγκρουστεί ανεπανόρθωτα με την αποικιακή διοίκηση, διατηρώντας την δυνατότητα μιας μεταγενέστερης συνεννόησης σε βάρος του αγώνα και της εθνικόφρονος παράταξης. Υποστηρίζει ότι αυτή η θέση εξυπηρετεί τους Βρετανούς που πιθανότατα να βοηθούσαν τον Γενικό Γραμματέα να διατηρήσει τα ηνία του κόμματος. Αποφεύγοντας την διάδοση της φήμης ότι η απόδρασή του ήταν σκηνοθετημένη και διευκολύνθηκε από τους Βρετανούς με σκοπό να τον ηρωοποιήσουν. Αξιολογεί ότι η τακτική του κόμματος άρχισε να προκαλεί αγανάκτηση σε πολλά αριστερά στελέχη που αντιλαμβάνονται το «*γελοίο*ν του ρόλου» στον αυτοπεριορισμό της παράταξης σε μια κρίσιμη περίοδο. Χωρίς να μπορεί να γνωρίζει ο υποπρόξενος την έκταση της διάσπασης του κόμματος, θεωρούσε τις μέχρι τώρα πληροφορίες ανεπαρκείς για την εξαγωγή συμπερασμάτων για τις μελλοντικές κινήσεις των εντός και εκτός κόμματος, αλλά παραθέτει δύο πιθανά ενδεχόμενα. Λόγω των αιτιών της δυσαρέσκειας κατά της ηγεσίας όσοι αποχωρήσουν από το κόμμα θα αναζητήσουν στην εθνική πλευρά τα «*ηρωικά στοιχεία*» που ελλείπουν εις το ΑΚΕΛ ή λόγω της μικρής τους ποσοτικής δύναμης δεν θα καταφέρουν να ανατρέψουν την υπάρχουσα κομμουνιστική ηγεσία εις όφελος τους. Η Εθναρχία από τη μεριά της παρέμεινε προσεκτική έναντι του νέου φαινομένου. Κατέβαλλε προσπάθεια ώστε να μπορούν κομμουνιστές να έρθουν προς το μέρος της και να υποστηρίξουν τον αγώνα, χωρίς όμως να τον επηρεάσουν πολιτικά και χωρίς να δοθεί χώρος στο επιχείρημα ότι υπάρχει συμμαχία «*Ορθόδοξου εκκλησίας και κομμουνισμού*» σε βάρος της Δυτικής ασφάλειας. Επίσημη γραμμή του Μακαρίου παρέμενε ότι «*πας*

*Έλλην Κύπριος είναι δεκτός ως άτομον εις τον εθνικόν αγώνα, εφόσον ακολουθεί την Εθναρχικήν ηγεσίαν».*¹⁶⁹

Η επιστολή του υπόπρόξενου περιλαμβάνει επίσης τη θέση ότι η παρανομία λειτούργησε ως εφαλτήριο για την εσωτερική ανοικοδόμηση του ΑΚΕΛ, αναφορικά με τους συμφωνούντες και μη στην τακτική του. Παρ' όλα αυτά, δεδομένου του ιστορικού πλαισίου, η όποια ερμηνεία της επιστολής χρειάζεται να λαμβάνει υπ' όψιν ότι η σαφώς εθνικά προσανατολισμένη θέση του Ρούφου, πιθανόν να οδηγεί σε στρεβλές αντιλήψεις για την εσωκομματική λειτουργία και τη δράση του ΑΚΕ. Στην πραγματικότητα το αριστερό κόμμα είχε ήδη προχωρήσει σε εσωτερικές εκκαθαρίσεις πολύ πριν τεθεί παράνομο. Εκ του αποτελέσματος γνωρίζουμε ότι κάποια μέλη εντάχθηκαν στην ΕΟΚΑ και ακολούθησαν την Εθναρχική ηγεσία, ή σε αρκετές περιπτώσεις συνέβαλαν στον αγώνα της ΕΟΚΑ χωρίς όμως να ενταχθούν επίσημα σε αυτήν.¹⁷⁰ Η υπόθεση ότι το κόμμα εκμεταλλεύτηκε την παρανομία και την ανασυγκρότησή του για να απομακρυνθούν μέλη τα οποία διαφωνούσαν με την τακτική του έναντι στον αγώνα είναι δόκιμη. Χρειάζεται ωστόσο να λάβει κανείς υπ' όψιν μια σειρά παράγοντες. Για παράδειγμα: Είχε την πολυτέλεια το ΑΚΕΛ να μπει σε διαδικασία εκκαθαρίσεων, δεδομένου του πόσο αποδυναμωμένο ήταν και πόση ανάγκη στελεχών είχε; Σε τι βαθμό οι απομακρύνσεις στελεχών οδήγησαν σε ρήξη των δεσμών εμπιστοσύνης στους οποίους βασιζόταν το κόμμα;

Σε αναφορά του προς το ΚΚΕ, το ΑΚΕΛ καταγράφει μια σύντομη αξιολόγηση της εκτός νόμου δράσης. Το πρωταρχικό καθήκον του κόμματος, όπως αναφέρεται, ήταν η οργανωτική ανασυγκρότηση. Απώτερος στόχος ήταν η συνέχεια της συμμετοχής του στο πολιτικό γίνεσθαι της Κύπρου και στις κεντρικές εξελίξεις. Σε σύντομο χρονικό διάστημα το κόμμα ανασυγκροτήθηκε από τη βάση έως την ηγεσία. Επανασυνδέοντας τα παλιά μέλη και στρατολογώντας καινούργια. Δημιουργώντας διαφόρους καθοδηγητικούς οργανισμούς με επιστέγασμα τη συγκρότηση των Επαρχιακών Συνδιασκέψεων σε όλες της επαρχίες εκτός της Πάφου. Με την οργανωτική ανασυγκρότηση επήλθε και η αναβάθμιση της πολιτικής δουλειάς, με αποτέλεσμα να αναδειχθούν περισσότερα στελέχη στα κατώτερα και ανώτερα καθοδηγητικά πόστα, να υπάρχουν περισσότερες κομματικές οργανώσεις

¹⁶⁹ ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1956, Αριθμός Φακέλου 82, Αριθμός Υποφακέλου 1, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 3, Τμήμα 1: «Ζυμώσεις μεταξύ Κυπρίων κομμουνιστών», Λευκωσία 27 Απριλίου 1956

¹⁷⁰ Για παραδείγματα μελών του ΑΚΕΛ που ενεπλάκησαν με τον αγώνα της ΕΟΚΑ ενδεικτικά βλ. Υπουργείο Παιδείας και πολιτισμού, Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης Αγώνα ΕΟΚΑ 1955 – 1959, *Πενήντα χρόνια μετά την έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ. Μια ιστορική αποτίμηση, Επιστημονικό – ιστορικό συνέδριο*, Λευκωσία 2006, σελ. 223-224

βάσεις με δραστήρια και ζωντανή δουλειά. Επιπρόσθετα, αναφέρεται ότι έγινε σοβαρή και υπολογίσιμη πρόοδος για το χτύπημα του σεχταρισμού, καθώς και πολιτική και οργανωτική δουλειά για την ανάπτυξη ενός καινούργιου πνεύματος εσωκομματικής δημοκρατίας. Σύμφωνα όμως με την αναφορά, ο σεχταρισμός παρέμενε μια σοβαρή αδυναμία του κόμματος που εξακολουθούσε να προκαλεί οργανωτικά και πολιτικά προβλήματα.¹⁷¹

Ένα σημαντικό πρόβλημα που εμφανίστηκε κατά τον πρώτο χρόνο της παρανομίας ήταν η στάση της ελλαδικής αριστεράς, ιδιαίτερα της ΕΔΑ, ως προς τον αγώνα της ΕΟΚΑ. Η «αυτοκριτική» στην 6^η Πλατεία Ολομέλεια της Κ.Ε. του ΚΚΕ για τα λάθη στην πολιτική έναντι του αγώνα της ΕΟΚΑ περιοριζόταν στην καταδίκη των ακραίων χαρακτηρισμών του πρώην Γενικού Γραμματέα. Το κομμουνιστικό κόμμα διαφοροποιεί τη θέση του για τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα τον Νοέμβριο του 1956, υιοθετώντας μια πιο θετική στάση. Ο αριστερός τύπος, συγκεκριμένα η *Αυγή*, αν και διατηρεί μια ιδιαίτερα αμήχανη στάση προς τον αγώνα, με την πάροδο των μηνών και την εδραίωσή του, αρχίζει να αναφέρεται συστηματικά και υποστηρικτικά τόσο στην ΕΟΚΑ, όσο και στον Μακάριο. Η αποκαθήλωση του Ν. Ζαχαριάδη, έδωσε στην ΕΔΑ περισσότερη ελευθερία και αυτοτέλεια. Στο πλαίσιο της μετεμφυλιακής Ελλάδας, η ΕΔΑ χρησιμοποιεί το κυπριακό, επιδιώκοντας να διευρύνει το ακροατήριό και τις συμμαχίες της. Επιπλέον, επιδιώκει να νομιμοποιηθεί πολιτικά. Παρουσιάζοντας τον εαυτό της ως μια πατριωτική δύναμη που κρατάει συνεπή στάση για τα εθνικά ζητήματα, σε αντίθεση με την ελληνική δεξιά. Επιχειρεί έτσι να αντιστρέψει το αφήγημα περί του κομμουνισμού ως εχθρού του έθνους.¹⁷²

Η Κ.Ε. του ΑΚΕΛ, σε επιστολή της στις 3 Ιουλίου 1956, εκφράζει την έκπληξή της για το γεγονός ότι ο ανταποκριτής της εφημερίδας *Αυγή* στη Λευκωσία κατέγραψε ότι «μέλη του ΑΚΕΛ βρίσκονται ήδη στις γραμμές της ΕΟΚΑ και μάχονται από αυτές κατά των Άγγλων κατακτητών». Συμπληρωματικά, το άρθρο της *Αυγής* ανέφερε ως θετική εξέλιξη ότι στο νησί έχει αποκατασταθεί η ενότητα δράσεως μεταξύ του ΑΚΕΛ και της ΕΟΚΑ, καθώς και ότι η ενότητα αυτή διαρκώς ενισχύεται. Το κυπριακό κόμμα χαρακτηρίζει τα παραπάνω ως μη ανταποκρινόμενα στην αλήθεια και διερωτάται περί του λόγου δημοσίευσης του άρθρου, δεδομένου ότι η ΕΔΑ γνωρίζει την τακτική του ΑΚΕΛ. Ξεκαθαρίζει ότι στην

¹⁷¹ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ.372, Φ=20/22/28, «Απόφαση της πλατειάς ολομέλειας της Κ.Ε. του ΑΚΕΛ», 1 Μαΐου 1957, σελ.8-9

¹⁷²Πέτρος Παπαπολυβίου, «Η ελλαδική Αριστερά και ο αγώνας της ΕΟΚΑ: Μια πρώτη προσέγγιση», στο *Πενήντα χρόνια μετά την έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ. Μια ιστορική αποτίμηση, Επιστημονικό – ιστορικό συνέδριο*, Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης Αγώνα ΕΟΚΑ 1955- 1959, Λευκωσία 2006, σελ.87-120, σελ.98-103, για την εκλογική ανέλιξη και την στρατηγική της ΕΔΑ ενδεικτικά βλ. Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2019

Κύπρο υπάρχουν δύο τακτικές ανταποικιακού αγώνα. Από τη μία υπάρχει η γραμμή του «Διγενή» που αποτελεί μια «ταχτική έξω τόπου και χρόνου, μια ταχτική που παραγνωρίζει ολότελα τόσο την κυπριακή πραγματικότητα όσο και τις Μεσανατολικές και διεθνείς συνθήκες». Από την άλλη βρίσκεται η στάση του ΑΚΕΛ, η οποία ποτέ δεν έδειξε «αμφιταλάντευση για την ορθότητα της ταχτικής του παρά τις συκοφαντικές επιθέσεις τόσο του "Διγενή" όσο και του ραδιοσταθμού της Αθήνας». Το ΑΚΕΛ κάλεσε την *Αυγή* να παρουσιάσει ορθά τη στάση του και να βοηθήσει το κυπριακό κίνημα, χωρίς να παρασύρεται από την τακτική του Γρίβα. Αναφέρει τέλος ότι το κυπριακό κόμμα, ως κόμμα του «εργαζόμενου κυπριακού λαού», βρίσκεται σε καλύτερη θέση να κρίνει τι συμφέρει και τι δεν συμφέρει τον κυπριακό λαό και τον αγώνα του.¹⁷³

Συνοψίζοντας, στα μέσα του 1956 το ΑΚΕΛ έμπαινε σε μια νέα περίοδο. Παράνομο, κατατρεγμένο από τους Βρετανούς και απομονωμένο στην πολιτική ζωή της Κύπρου. Η έναρξη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα και η στάση του θα του κοστίσουν καθ' όλη την ακόλουθη περίοδο. Επιπρόσθετα, η στάση που αναπτύσσουν τα υπόλοιπα κράτη και ιδιαίτερα η Ελλάδα απέναντι σε αυτόν τον ιδιόμορφο αγώνα, θα το ωθήσουν σε τροχιά αναθεώρησης των θέσεών του. Όσον αφορά το ζήτημα της παρανομίας, φάνηκε ότι οι προετοιμασίες που είχε κάνει για λίγα χρόνια απέδωσαν. Ανεξάρτητα με το εάν γνώριζε ή όχι το πότε θα τεθεί σε παρανομία, το ΑΚΕΛ κατάφερε σε σύντομο χρονικό διάστημα να ανασυγκροτηθεί, να στήσει νέες δομές και να χαράξει πολιτική σε νέες και πολύ δυσκολότερες συνθήκες.

¹⁷³ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ.372, Φ=20/22/23 «Επιστολή διαμαρτυρίας της Κ.Ε. του ΑΚΕΛ σχετικά με ανακρίβειες που εντοπίζονται σε δημοσίευμα της εφημερίδας *Αυγή* για την συμμετοχή μελών του ΑΚΕΛ στην ΕΟΚΑ», 3 Ιουλίου 1956

Κεφάλαιο 3: Η όξυνση των σχέσεων, ο τριμέτωπος αγώνας της ΕΟΚΑ, οι επιθέσεις κατά κομμουνιστών (1956-1958)

«Δεν θα ψηφίσουμε το υπό συζήτηση νομοσχέδιο γιατί μ' αυτό μονοπωλείται ο απελευθερωτικός αγώνας του κυπριακού λαού από μια μόνο οργάνωση, ενώ η ίδια η ζωή διδάσκει ότι αυτός ο αγώνας διεξήχθη και διεξάγεται από το σύνολο του κυπριακού λαού και τις οργανώσεις του. Γιατί παραγνωρίζει και παραγράφει όλα τα άλλα θύματα και όλους τους άλλους αγωνιστές και οργανώσεις για τη λευτερία της Κύπρου».

Το παραπάνω απόσπασμα προέρχεται από ομιλία του Εζεκία Παπαϊωάννου και αφορά την ψήφιση νόμου αναγνώρισης της ΕΟΚΑ, σε σχετική συζήτηση στην Κυπριακή Βουλή το 1987.¹⁷⁴ Με τη δήλωσή του αυτή επιχείρησε να αναδείξει τον αγώνα του ΑΚΕΛ εντός του πλαισίου του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Ενός αγώνα που δεν ταυτίζεται με μια οργάνωση αλλά με ένα λαό. Ένα σύνολο που έδρασε για ένα σκοπό από διαφορετικές αφετηρίες και με διαφορετικούς τρόπους. Ο αγώνας της ΕΟΚΑ ή του κυπριακού λαού ως σύνολο με διαφορετικές στοχεύσεις, κατευθύνσεις, ιδεολογικές συγκλίσεις ή αποκλίσεις και διάφορες πτυχές. Οι πτυχές αυτές μεταβάλλονταν σε ένα δυναμικό συνεχές. Μέσα στα τέσσερα χρόνια του αγώνα της ΕΟΚΑ οι ισορροπίες και οι στόχοι άλλαζαν, οι επιδιώξεις διαφοροποιούνταν. Η παραγραφή, όπως σημειώνει ο Γενικός Γραμματέας, των θυμάτων, καθώς και των «άλλων» αγωνιστών αποτελεί ένα ανοιχτό ζήτημα.

Στο παρακάτω κεφάλαιο θα μελετηθούν αυτές οι διαφοροποιήσεις με επίκεντρο δύο βασικά ερωτήματα. Αρχικά εξετάζονται η πολιτική που ακολούθησε το πλέον παράνομο ΑΚΕΛ απέναντι στον αγώνα της ΕΟΚΑ και τις ευρύτερες πολιτικές εξελίξεις της περιόδου, καθώς και οι αλλαγές στη στάση του κόμματος. Αναζητούνται οι παράγοντες που επηρέασαν την πολιτική του ΑΚΕΛ και συνέβαλλαν σε αυτές τις αλλαγές, καθώς και τα αποτελέσματά τους για το κόμμα. Εν συνεχεία, επιδιώκεται μια πρώτη προσέγγιση των ενδοκοινοτικών ταραχών. Στη σύνθεση αυτών των δύο ερωτημάτων συμβάλλουν μια σειρά από γεγονότα που επηρέαζαν αμφότερους τους εμπλεκόμενους υπό το αίτημα της Ένωσης. Η εξορία και η πολιτική του Μακάριου, οι διακοινοτικές συγκρούσεις και η όξυνση του πολέμου κατά του κομμουνισμού είναι ενδεικτικά κάποια από τα επιμέρους ζητήματα που τίθενται.

Για την κατανόηση του ιστορικού πλαισίου, είναι σημαντικό να αναφερθούμε στην πολιτική και διπλωματική κατάσταση που επικρατούσε στην Κύπρο έως την εξορία του

¹⁷⁴ Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων, Ε' Βουλευτική περίοδος – Σύνοδος Α' (02.10.1986-23.10.1987), Συνεδρίαση 26 Μαρτίου 1987, σελ.1943

Μακαρίου στις 9 Μαρτίου 1956. Στις αρχές του έτους, καθώς είχαν διαμορφωθεί οι προτάσεις Χάρντινγκ, οι Βρετανοί προσέφεραν ένα Σύνταγμα ευρείας αυτοκυβέρνησης. Η μεταβίβαση της εξουσίας θα ξεκινούσε μόλις ο Εθνάρχης αποδεχόταν το νέο Σύνταγμα και σταματούσε το καθεστώς βίας και ταραχών. Μοναδικό εμπόδιο για την ολοκλήρωση της αυτοδιάθεσης, που θα πραγματοποιείτο εν ευθέτω χρόνο, αποτελούσε η κατάσταση στην Ανατολική Μεσόγειο. Στόχος της τελικής διευθέτησης ήταν να ικανοποιηθούν μεν οι επιθυμίες του κυπριακού λαού, με τρόπο όμως σύμφωνο και ευθυγραμμισμένο με τα στρατηγικά συμφέροντα της Μεγάλης Βρετανίας και των συμμάχων της, οποίος θα «λαμβάνει υπόψη της τις υφιστάμενες συνθήκες με τις οποίες μετέχει η Κυβέρνηση της Αυτής Μεγαλειότητας». Ο Μακάριος, προσπαθώντας να είναι προσεκτικός, χαρακτήρισε τη βρετανική διατύπωση περί αυτοδιάθεσης ως μη ικανοποιητική και δήλωσε ότι δε θα την υπέγραφε ποτέ αν αφορούσε διμερή συμφωνία. Επιδιώκοντας να περιοριστεί η ένταση, συμφώνησε να συνεργαστεί με τον Κυβερνήτη και τους εκπροσώπους της μειονότητας. Ο αρχιεπίσκοπος επιδίωκε να υπερβεί το πλαίσιο των βρετανικών προτάσεων μη αποδεχόμενος το κείμενό τους και αρνούμενος την αποκήρυξη της βίας. Παράλληλα, έθετε ως προϋπόθεση μια σειρά συνταγματικών δεσμεύσεων για να ξεκινήσουν οι διαπραγματεύσεις. Το Λονδίνο όμως δεν ήταν διατεθειμένο να τις συζητήσει.¹⁷⁵

Η Κεντρική Επιτροπή του ΑΚΕΛ, επιδιώκοντας να ενταχθεί στο πολιτικό γίγνεσθαι, απέστειλε στον Μακάριο επιστολή με τις προτάσεις της την 1^η Φεβρουαρίου 1956. Υποστήριζε ότι για να εκφραστεί η γνήσια θέληση του Κυπριακού λαού θα πρέπει να πραγματοποιηθεί δημοψήφισμα, το αποτέλεσμα του οποίου θα έκρινε κατά πόσο θα γίνονταν δεκτές ή όχι οι βρετανικές προτάσεις. Το αριστερό κόμμα δήλωνε ότι παρόλο που η θέση του, όπως έχει διακηρυχθεί επίσημα, είναι η άμεση αυτοδιάθεση χωρίς όρους ή δεσμεύσεις, συμφωνεί να αποδεχτεί την λαϊκή ετυμηγορία. Για το ΑΚΕΛ η διασφάλιση συνθηκών στις οποίες ο λαός θα μπορούσε να εκφραστεί ελεύθερα και άφοβα, ήταν προϋπόθεση για τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος. Ο αρχιεπίσκοπος απάντησε ότι συμφωνεί «κατ' αρχήν» με την πρόταση του αριστερού κόμματος.¹⁷⁶

Αφότου ο Μακάριος έθεσε μια σειρά προτάσεων στον Τ. Χάρντινγκ, ζήτησε από την Ελληνική κυβέρνηση την άποψη της. Αναφορικά με το εάν θα έπρεπε να δεχθεί ή να

¹⁷⁵Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση*, ο.π., σελ.344-346

¹⁷⁶Κρατικό Αρχείο Κύπρου, «Κάτω τα συνταγματικά παζαρέματα. Κάτω το ξεπούλημα της Εθνικής μας υπόθεσης. Ελεύθερο, γνήσιο δημοψήφισμα. Λευτεριά δίχως όρους», ΕΟΚΑ 15/25

απορρίψει τις προτάσεις των Βρετανών. Η απάντηση του Κ. Καραμανλή ήταν πως ο ίδιος ο Μακάριος θα έπρεπε να κρίνει εάν είναι ή όχι ικανοποιητικές. Ο Γρίβας απευθύνθηκε στον Μακάριο και τον ενημέρωσε για τους όρους του. Για να καταθέσει τα όπλα θα έπρεπε να δοθεί γενική αμνηστία, να φύγουν τα βρετανικά στρατεύματα που είχαν έρθει από την έναρξη του ενόπλου και να δοθούν εγγυήσεις ότι οι Ελληνοκύπριοι θα ελέγχουν τη δημόσια ασφάλεια. Η τελική πράξη με την οποία έληξαν οι συνομιλίες, καθώς δεν έγιναν δεκτές οι προτάσεις του Κυβερνήτη, πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 1956. Σε συνάντηση του Μακαρίου και του Βρετανού Υπουργού Αποικιών, Λέννοξ Μπόντ προέκυψαν σοβαρές διαφωνίες σε κρίσιμα ζητήματα, όπως η γενική αμνηστία, η αρμοδιότητα για την εσωτερική ασφάλεια και ο καθορισμός του ποσοστού που θα είχαν οι δύο κοινότητες στην νέα Βουλή. Η αποτυχία των διαπραγματεύσεων οδήγησε σε σκλήρυνση της πολιτικής των Βρετανών. Η πρώτη ενέργειά τους ήταν η εξορία του Μακαρίου και τριών συνεργατών του. Επιπλέον, οι Βρετανοί στράφηκαν προς τους Τουρκοκύπριους με στόχο να τους χρησιμοποιήσουν έναντι των Ελληνοκύπριων.¹⁷⁷

Η πολιτική του ΑΚΕΛ, τα ψήγματα της σύγκρουσης

Η εξορία του Μακαρίου λειτούργησε ενισχυτικά για τη θέση του Γρίβα και της ΕΟΚΑ, συμβάλλοντας παράλληλα και στην ένταση της απομόνωσης του ΑΚΕΛ. Η ηγεσία του κόμματος αντιλαμβανόταν ότι όσο η απελευθέρωση της Κύπρου ήταν στα χέρια του στρατιωτικού αρχηγού και των αγωνιστών του, η αβεβαιότητα για το μέλλον της χώρας αλλά και του ίδιου το κόμματος αυξανόταν. Διατηρώντας μια πολιτική προσέγγιση στο κυπριακό, το ΑΚΕΛ τασσόταν υπέρ της ενότητας και του συντονισμού υπό την Εθναρχία, αντιμετωπίζοντας θετικά και του διάλογο μεταξύ της βρετανικής διοίκησης, του αρχιεπισκόπου και των εκπροσώπων του λαού. Παραμένοντας σταθερό στον στόχο της Ένωσης, ξεκίνησε να πλησιάζει πιο κοντά στην πολιτική του Μακαρίου, αναγνωρίζοντας τον ως Εθνάρχη. Η κίνηση αυτή ερμηνεύεται ως μια αντανάκλαστική στάση σε μια προσπάθεια να βγει ξανά το ΑΚΕΛ στην πολιτική επιφάνεια.¹⁷⁸

Την ίδια στιγμή, το κόμμα επιδίωκε να αποστασιοποιηθεί όσο γίνεται από την ένοπλη δράση, ώστε να μην υπάρχει καμιά υπόνοια ότι σχετίζεται με αυτήν. Μια σειρά εκρήξεων που πραγματοποιήθηκαν τον Μάρτιο του 1956, χαρακτηρίστηκαν από την Κυπριακή Ραδιοφωνική Υπηρεσία ως κομμουνιστική πράξη. Η Κ.Ε. του ΑΚΕΛ χαρακτήρισε τους

¹⁷⁷Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση*, ο.π., σελ.348-350

¹⁷⁸Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*, ο.π., σελ.229

σχολιασμούς αυθαίρετους και κακόβουλους, υποστηρίζοντας ότι αποτελούν αισχρή συκοφαντία και «χοντροκομμένο» ψέμα. Το αριστερό κόμμα ξεκαθάρισε τη στάση του σημειώνοντας πως ποτέ δεν παρέκκλινε από τη «σωστή» τακτική του μαζικού δημοκρατικού αγώνα. Ενδιαφέρον σημείο της ανακοίνωσης αποτελεί η αιτιολόγηση που δίνει το κόμμα για τη στάση της βρετανικής διοίκησης. Θεωρείται ότι κεντρική επιδίωξη τους είναι:

*«[...]να σπείρουν την σύγχυση ανάμεσα στη κοινή γραμμή, εδώ και στο εξωτερικό, και να δικαιολογήσουν την στρατοκρατική ιμπεριαλιστική πολιτική[...] Επιδίωξη τους είναι ακόμα να συσκοτίσουν και να διασπάσουν όσο μπορούν τον Κυπριακό λαό, μέσα στις κρίσιμες αυτές στιγμές της ιστορίας του, και να δώσουν όπλα στον Βρετανό Υπουργό των αποικιών να δικαιολογήσει την αδικαιολόγητη, καταπιεστική πολιτική της Κυβέρνησης των Τόρως στην Κύπρο».*¹⁷⁹

Το ΑΚΕΛ παρέμεινε σε μια αμυντική στάση που καθοριζόταν ιδιαίτερα από την απομόνωσή του. Εκτός από το χτύπημα της απαγόρευσης και της βρετανικής στάσης εναντίον του, έπρεπε να αντιμετωπίσει και την ΕΟΚΑ. Η όξυνση των σχέσεων ανάμεσα στο ΑΚΕΛ και την ΕΟΚΑ, γινόταν εντονότερη χρόνο με το χρόνο. Στο δημόσιο πεδίο πραγματοποιείτο ένας πόλεμος ανακοινώσεων, απαντήσεων και προκηρύξεων. Η παράνομη εφημερίδα της Ε.Ε. ΑΚΕΛ Λεμεσού, *Η Φωνή του ΑΚΕΛ*, υποστηρίζει ότι η πολιτική του Γρίβα είναι να δυσφημίζει το κόμμα για να αποσπάσει τις μάζες που το ΑΚΕΛ επηρεάζει, με στόχο να εξασφαλίσει το μονοπώλιο στην ηγεσία του εθνικού αγώνα. Σύμφωνα με το κόμμα, ο Γρίβας υπερτιμά τις δυνάμεις του, υποτιμά τις δυνάμεις του ΑΚΕΛ, κυρίως όμως υποτιμά τη νοημοσύνη του κυπριακού λαού. Συνεχής επιδίωξη του κόμματος ήταν, σύμφωνα με την εφημερίδα, η δημιουργία ενός αγώνα που αφορά το σύνολο των «*κυπρίων Ελλήνων και Τούρκων*». Το ΑΚΕΛ ανέφερε ότι όποιος διασπά τον λαό και αποκεντρώνει δυνάμεις από τον εθνικό αγώνα «*είτε αυτός το θέλει είτε όχι εξυπηρετεί τα συμφέροντα του ξένου κυριάρχου*».¹⁸⁰

Στο μεταξύ, τα κατασταλτικά μέτρα εναντίον της ΕΟΚΑ είχαν ενταθεί, με δεκάδες επιχειρήσεις και συλλήψεις ομάδων της. Είχαν ήδη πραγματοποιηθεί οι πρώτοι απαγχονισμοί και η κατάσταση έτεινε να γίνει ανεξέλεγκτη. Έως το τέλος του Μαΐου, η ΕΟΚΑ ενέτεινε τη δράση της κάνοντας χρήση βομβών και συνεχίζοντας τις επιθέσεις έως

¹⁷⁹ Κρατικό Αρχείο Κύπρου, «Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού (ΑΚΕΛ), Καταγγέλλουμε τους συκοφάντες και προβοκάτορες, Ανακοίνωση της Κ.Ε. του ΑΚΕΛ», ΕΟΚΑ 15/40

¹⁸⁰ Κρατικό Αρχείο Κύπρου, «Η Φωνή του ΑΚΕΛ. Ε.Ε. ΑΚΕΛ Λεμεσού», ΕΟΚΑ 15/64

τον Ιούνιο. Η ένταση του αγώνα της ΕΟΚΑ, η αύξηση της λαϊκής αποδοκιμασίας έναντι των Βρετανών και το επιτακτικό αίτημα απελευθέρωσης του Μακαρίου δημιούργησαν νέα δεδομένα.¹⁸¹ Από βρετανικής πλευράς, επιδιωκόταν να βρεθεί λύση σε διεθνές επίπεδο ανάμεσα σε Λονδίνο, Αθήνα και Άγκυρα, ιδιαίτερα στο πρώτο τρίμηνο του 1956. Στην Αθήνα, ο Ευάγγελος Αβέρωφ είχε αναλάβει το Υπουργείο Εξωτερικών και οι Βρετανοί εκτιμούσαν ότι εκπροσωπούσε τη μετριοπαθή γνώμη στην Ελλάδα. Στη πρώτη συνάντησή του με το νέο Υπουργό, ο Άγγλος πρέσβης εξέφρασε την επιθυμία του για πρόοδο στο Κυπριακό. Μια από τις πρώτες κινήσεις για να υπάρξει προοπτική λύσης, θα έπρεπε να είναι ο περιορισμός των εκπομπών του ραδιοφωνικού σταθμού των Αθηνών στην Κύπρο, οι οποίες στήριζαν τον αγώνα της ΕΟΚΑ. Ακολούθως, η Ελλάδα θα έπρεπε να αποκηρύξει τη βία και να συμβάλει στον τερματισμό της. Το δεύτερο αίτημα φαινόταν αρκετά δύσκολο να πραγματοποιηθεί. Η αντικατάσταση του Έλληνα γενικού πρόξενου στη Λευκωσία, Ανδρέα Παππά και του υποπρόξενου, Ρόδη Ρούφου, αποτελούσε μια πρώτη κίνηση καλής πίστεως από μεριάς της Ελληνικής Κυβέρνησης. Εκ μέρους της Αθήνας, υπήρχε διάθεση για συνεννόηση. Ο ρόλος του πρόξενου και υποπρόξενου δεν ήταν απλά τυπικός, καθώς οι Α. Παππάς και Ρ. Ρούφος στήριζαν τον αγώνα της ΕΟΚΑ πριν καν αρχίσει. Αντίθετα, ο αντικαταστάτης Άγγελος Βλάχος (με υποπρόξενο τον Αρ. Φρυδά) θεωρούσε τον αγώνα μέγα λάθος και απέδιδε ευθύνες στην Αθήνα που ανέχτηκε την έναρξη του και στον Μακάριο που τον μεθόδευσε.¹⁸²

Καθώς οι Βρετανοί επιδίωκαν να δοθεί μια λύση στο κυπριακό ζήτημα, το Γραφείο της Εθναρχίας ανακοίνωσε ότι «κανένας, εκτός του Αρχιεπισκόπου δεν δύναται να συζητήσει μεταβατική λύση αυτοκυβέρνησης». Λίγες μέρες αργότερα, κατέφθασε στο νησί ο Λόρδος Ράντκλιφ εκφράζοντας την περηφάνεια του για το έργο που του ανατέθηκε, για διαχείριση του Κυπριακού.¹⁸³ Ιδιαίτερα μετά το καλοκαίρι του 1956, η βρετανική πολιτική, υπό την πίεση της κλιμακούμενης κρίσης στη διώρυγα του Σουέζ, επιδίωκε να διατηρήσει επαφή με τους Τούρκους. Για να προστατευθεί η θέση του Λονδίνου στη Μέση Ανατολή, η διατήρηση της τουρκικής συμμαχίας αποτελούσε για τους Βρετανούς σημαντικότερο στόχο από τη διατήρηση της ίδιας της Κύπρου. Εντός αυτού του κλίματος, διατυπώθηκε η

¹⁸¹Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση*, ο.π., σελ.352-353

¹⁸²Μακάριος Δρουσιώτης, *ΕΟΚΑ: Η σκοτεινή όψη*, ο.π., σελ.176-178

¹⁸³Κώστας Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία, ενδογενείς αντιπαραθέσεις, Β' Τόμος*, ο.π., σελ.218

γνωστή δήλωση περί διπλής αυτοδιάθεσης στα τέλη του 1956, που αποτέλεσε τη βάση των διεκδικήσεων της Τουρκίας για διχοτόμηση από τότε και στο εξής.¹⁸⁴

Το ΑΚΕΛ κατηγόρησε σε προκήρυξή του την Βρετανική πολιτική για αδιαλλαξία σε κάθε εποικοδομητική συζήτηση. Υποστήριζε ότι οι Βρετανοί διαιώνιζαν το αδιέξοδο στο Κυπριακό ζήτημα και αντιτίθεντο σε κάθε «έντιμη λύση». Κατά το κόμμα, η αποστολή του Λόρδου απέβλεπε σε περιπλοκή του κυπριακού ζητήματος. Με «*συνταγματικές μανούβρες*» και στην «*εξαπάτηση*» της παγκόσμιας κοινής γνώμης για τις δήθεν καλές διαθέσεις της Βρετανικής Κυβέρνησης. Ο κυπριακός λαός όμως «*δεν έπεσε στη συνταγματική παγίδα*» και γι' αυτό ο Λόρδος απέτυχε. Το κυπριακό παρουσιάζεται να είναι σε αδιέξοδο. Ενώ παραμένουν οι καταθλιπτικές συνέπειες για το λαό του, από την ακαμψία και τον «*σκληροτραχηλισμό*» των Βρετανών. Το αριστερό κόμμα έβλεπε ως μοναδική έξοδο από το αδιέξοδο την πολιτική προσέγγιση του Κυπριακού. Θεωρούσε απαραίτητη επίσης τη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων με τον αρχιεπίσκοπο και άλλους εκπροσώπους του Κυπριακού λαού πάνω στην μόνη αποδεκτή βάση της αυτοδιάθεσης χωρίς δεσμεύσεις. Επιπλέον, κάλεσε τον κυπριακό λαό και όλους τους πατριώτες να παραμερίσουν τις ιδεολογικές διαφορές, κλείνοντας τα αυτιά τους στα διασπαστικά κηρύγματα.¹⁸⁵ Από τις ανακοινώσεις του ΑΚΕΛ διαφαίνεται όλο και περισσότερο η ανάγκη του κόμματος να προσεγγίσει τον Μακάριο. Παράλληλα διακρίνεται η πρόθεσή του να εγκαλέσει την ΕΟΚΑ για διασπαστική πολιτική. Μέχρι και τις αρχές του 1956, το κόμμα εγκαλούσε τον αρχιεπίσκοπο για παρασκηνιακές συνομιλίες με τους Βρετανούς, υποστηρίζοντας ότι αυτή η τακτική θα οδηγούσε από υποχώρηση σε υποχώρηση που έτεινε να καταλήξει σε έναν απαράδεκτο συμβιβασμό, «*σ' ένα σωστό ξεπούλημα της δίκαιης υπόθεσης της λευτεριάς*». Το ΑΚΕΛ εκτιμούσε ότι ο αρχιεπίσκοπος θα συμφωνούσε σε όσα απόρριπτε έως τότε, δηλαδή στο Σύνταγμα.¹⁸⁶ Αργότερα η στάση του κόμματος άλλαξε. Ιδιαίτερα μετά την εξορία του Μακαρίου, το ΑΚΕΛ φαίνεται να στράφηκε προς τον Εθνάρχη, ενδεχομένως αναζητώντας επιπλέον κοινωνική και πολιτική συσπείρωση μέσω του αιτήματος για απελευθέρωσή του.

Η σταδιακή στροφή του ΑΚΕΛ προς τον Μακάριο θα μπορούσε να στηρίζεται και στις δύσκολες συνθήκες που ξεκίνησαν να διαμορφώνονται σε ενδοκοινοτικό και διακοινοτικό

¹⁸⁴Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Εξώθηση και καταστολή, βόμβες και ψηφοδέλτια: η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας, 1954-1958», *Βαλκανικά Σύμμεικτα, Τόμος 12-13*, 2001-2002, σελ.221-239, σελ.234

¹⁸⁵Κρατικό Αρχείο Κύπρου, «Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού. ΑΚΕΛ», ΕΟΚΑ 15/22

¹⁸⁶Κεντρικό Αρχείο Κύπρου, «Προκήρυξης της Κ.Ε. του ΑΚΕΛ», ΕΟΚΑ 15/41

επίπεδο. Την ίδια χρονιά είχαν εμφανιστεί τα πρώτα ψήγματα σύγκρουσης με τις πρώτες επιθέσεις της ΕΟΚΑ κατά αριστερών και τις εκτελέσεις¹⁸⁷ του Νεοφύτου Κλεάνθους και Γιώργου Πολεμίτη. Αργότερα οι δύο τοπικοί τομεάρχες της οργάνωσης παραδέχτηκαν ότι η εκτέλεση ήταν «*συνέπεια λάθους*». Ο Γρίβας όμως αρνήθηκε να απαντήσει στις εκκλήσεις των συγγενών των θυμάτων. Ακολούθως τον Δεκέμβριο του 1956, δολοφονήθηκε ο Μιχάλης Μικρασιάτης και ο Χρίστος Ορνιθάρης στο Φρέναρος.¹⁸⁸ Μετά τη δολοφονία, ο πατέρας του Χ. Ορνιθάρη έλαβε επιστολή που έλεγε ότι η εκτέλεση του γιου ήταν «*κατά λάθος*». Η γυναίκα του έλαβε λίγες μέρες μετά τη δολοφονία του ένα φάκελο με χρήματα, τα οποία δεν αποδέχτηκε.¹⁸⁹ Πέρα από την αφαίρεση ανθρώπινων ζωών, μέλη της ΕΟΚΑ επιδόθηκαν και σε μικρότερης κλίμακας επεισόδια όπως «*κατά την αφαίρεσίν των κυνηγετικών όπλων την 22/1/56, εξυλοκοπήθησαν αριστεροί τίνες διότι παρηκολούθουν τους αγωνιστάς και προεκάλουν τούτους*».¹⁹⁰

Την ίδια περίοδο το κόμμα, και συγκεκριμένα η συντεχνία του η ΠΕΟ, άρχισε να χάνει Τουρκοκύπριους εργάτες οι οποίοι σταδιακά εντάσσονταν σε τουρκικές συντεχνίες. Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 ο αριθμός των Τουρκοκυπρίων μελών είχε αυξηθεί. Η ΠΕΟ επιχείρησε να τους προσεγγίσει με το άνοιγμα του «Τουρκικού Γραφείου». Ελάχιστοι ήταν όμως οι Τουρκοκύπριοι που παρέμειναν μέλη του ΑΚΕΛ κατά τη περίοδο του 1955-1959. Η αποικιακή κυβέρνηση συνέλαβε 23 Τουρκοκύπριους το 1956, με την κατηγορία για συμμετοχή σε παράνομη οργάνωση, υπονοώντας το ΑΚΕΛ. Ανάμεσα τους ήταν ο Derviş Ali Kavazoğlu και ο Fazıl Önder. Οι Τουρκοκύπριοι αριστεροί επικρίνονταν σκληρά από την αντικομμουνιστική τουρκοκυπριακή ηγεσία, η οποία επιδίωκε να τους καταστήσει υπεύθυνους για τις εθνοτικές εντάσεις και συγκρούσεις μετά το θάνατο επίκουρων Τουρκοκύπριων αστυνομικών. Οι αριστεροί Τουρκοκύπριοι βέβαια, όχι μόνο δεν έφεραν ευθύνες για τις εθνοτικές εντάσεις, αλλά αντίθετα υπερασπίζονταν τη συμβίωση των δύο κοινοτήτων.¹⁹¹

¹⁸⁷Για τις εκτελέσεις εκφράζεται η άποψη των αγωνιστών της ΕΟΚΑ στο Σύνδεσμοι Αγωνιστών ΕΟΚΑ, *Ο αγωνιστής ΕΟΚΑ 1955-1959, Έκδοση Συνδέσμων Αγωνιστών ΕΟΚΑ 1955-1959, Τεύχος 34*, Ειδική Έκδοση, Λευκωσία 2013

¹⁸⁸Niyazi Kizilyurek, *Μια ιστορία βίας και μνησικακίας. Η γένεση και η εξέλιξη της εθνοτικής διένεξης στην Κύπρο, Α' Τόμος, ο.π.*, σελ.136

¹⁸⁹Μιχάλης Μιχαήλ, *Εν ψυχρώ εκτελέσεις στελεχών της Αριστεράς*, Εκδόσεις Εφημερίδα Γνώμη, Λευκωσία 2012, σελ.32

¹⁹⁰Γεώργιου Γρίβα Διγενή, *Χρονικόν Αγώνος ΕΟΚΑ 1955-1959, ο.π.*, σελ.309

¹⁹¹Niyazi Kizilyurek, *Μια ιστορία βίας και μνησικακίας. Η γένεση και η εξέλιξη της εθνοτικής διένεξης στην Κύπρο, Α' Τόμος, ο.π.*, σελ.92-93

Αναθεώρηση της στάσης του ΑΚΕΛ, η τελική ευθεία της σύγκρουσης

Σε διπλωματικό επίπεδο, ήδη από τον Μάρτιο του 1956 ο Έλληνας αντιπρόσωπος είχε καταθέσει στον ΟΗΕ αίτημα εγγραφής του Κυπριακού στην ημερήσια διάταξη της επόμενης Γενικής Συνέλευσης. Η Μεγάλη Βρετανία από τη μεριά της κατέθεσε αντιπροσφυγή τον Οκτώβριο με τίτλο «*Στήριξη της Ελλάδας στην τρομοκρατία στην Κύπρο*». Με την απόφαση της Γενικής Επιτροπής να συζητηθούν και οι δύο προσφυγές, ενεγράφησαν στην ημερήσια διάταξη της Πρώτης Επιτροπής της Γενικής Συνέλευσης που είχε προγραμματιστεί για τις 18 Φεβρουαρίου 1957.¹⁹² Η Βρετανία, η Ελλάδα και η Τουρκία επανέλαβαν τις πάγιες θέσεις τους στο κυπριακό ζήτημα. Η Γενική Συνέλευση υιοθέτησε ψήφισμα, με το οποίο εξέφραζε την επιθυμία να συνεχιστούν οι διαπραγματεύσεις, ώστε να βρεθεί μια ειρηνική, δημοκρατική και δίκαιη λύση. Το ψήφισμα ικανοποίησε την ελληνική πλευρά γιατί έμμεσα υποστήριζε την απελευθέρωση του Μακάριου. Από πλευράς του ο Γρίβας κήρυξε λίγες μέρες αργότερα τη δεύτερη εκχειρία της ΕΟΚΑ. Η Βρετανική Κυβέρνηση ανακοίνωσε τη πρόθεσή της να απελευθερώσει τον Μακάριο, μελετώντας παράλληλα νέο σχέδιο επίλυσης του Κυπριακού εντός του νατοϊκού πλαισίου.¹⁹³

Την άνοιξη της ίδιας χρονιάς, η ΕΟΚΑ είχε να αντιμετωπίσει το πλήγμα της προδοσίας των μελών της. Ο Γρίβας διακύρηξε ότι ο προδότης θα αποτελεί πάντα τον διηνεκή στόχο της οργάνωσης, ο οποίος πρέπει να κτυπάται με κάθε ευκαιρία. Με διαταγή του ζήτησε να ειδοποιηθούν οι άνδρες των ομάδων, αναφέροντας ότι όποιος προδίδει μυστικά την οργάνωση θα υφίσταται κυρώσεις. Σε περίπτωση που αυτές δεν δύναται να τις υποστεί ο ίδιος γιατί βρίσκεται στα κρατητήρια ή σε στρατόπεδο συγκέντρωσης, θα τις δέχεται η οικογένειά του.¹⁹⁴ Ο Γρίβας έφερε τις εμπειρίες και το πνεύμα μιας μακράς στρατιωτικής θητείας και κατέγραψε με ψυχρότητα, χωρίς αναστολές ή δισταγμούς, τις εκτελέσεις των φερόμενων ως προδοτών. Σε αυτό το κλίμα, η μαζική απόλυση των αριστερών πολιτικών κρατουμένων του ΑΚΕΛ, τον Απρίλιο του 1957 σε συνδυασμό με την αναθεώρηση της

¹⁹²Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.610-611

¹⁹³Γιάννης Μηλιός και Τάσος Κυπριανίδης, «Η προτεραιότητα του κράτους: Εθνικισμός, αλτρωτισμός, αυτονομισμός. Η περίπτωση της Κύπρου», πηγή: Users.ntua.gr, http://users.ntua.gr/jmilios/seminario2/9_20-02-2019.pdf (τ.π. 26.09.2020)

¹⁹⁴Πέτρος Παπαπολυβίου, «Ο αγώνας της ΕΟΚΑ και η ταυτότητα προδότης»: Η χρήση της λέξης, η προϊστορία, το έγκλημα και η τιμωρία», στο Βασίλης Κ. Γουρνάρης, Στάθης Ν. Καλύβας, Ιωάννης Δ. Στεφανίδης (επιμ.), *Ανορθόδοξοι πόλεμοι: Μακεδονία, Εμφύλιο, Κύπρος*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2010, σελ.380-395, σελ.388

στάσης του κόμματος έναντι στον αγώνα της ΕΟΚΑ, σήμαναν την αναζωπύρωση της κρίσης.¹⁹⁵

Η απελευθέρωση των ηγετικών στελεχών και η επιστροφή του ηγέτη της ΠΕΟ, Ανδρέα Ζιαρτίδη, από την Αγγλία, έδωσε ώθηση στο ΑΚΕΛ. Η συνεχής δραστηριοποίηση σε πόλεις και χωριά έδινε αυτοπεποίθηση στα μέλη. Παράλληλα όμως δημιουργούσε ανασφάλεια στην ΕΟΚΑ. Ιδιαίτερα στις μικρές κοινότητες δημιουργούνταν εντάσεις λόγω των ιδεολογικών διαφορών. Η δράση της ΕΟΚΑ περιόριζε το πεδίο δράσης του ΑΚΕΛ. Η δράση του ΑΚΕΛ εκλαμβάνονταν ως απειλή από την ΕΟΚΑ. Αν και η συνθήκη αυτή διέφερε ιδιαίτερα από μια κλασική αντιπαράθεση αντιτιθέμενων παρατάξεων σε οξυμένο πολιτικό κλίμα, στη συγκεκριμένη περίπτωση η μια μόνο πλευρά διέθετε όπλα.¹⁹⁶ Τα στελέχη της αριστεράς ωστόσο ξαναβρήκαν σταδιακά την θέση τους στην κυπριακή κοινωνία. Δραστηριοποιήθηκαν στην τοπική αυτοδιοίκηση, τον συνδικαλισμό και την πρόνοια. Οι Βρετανοί δεν τους ενοχλούσαν ιδιαίτερα, θεωρώντας ότι δεν αποτελούν σημαντικό κίνδυνο.¹⁹⁷

Ένα μήνα μετά την αποφυλάκιση των μελών του κόμματος, συνήλθε με διευρυμένη σύνθεση η Κεντρική Επιτροπή υπό την προεδρία του Ανδρέα Φάντη. Επίκεντρο της συνεδρίασης ήταν η κατάσταση στο νησί και επικρατούσε αυτοκριτική διάθεση. Απαριθμώντας και απολογίζοντας τα λάθη του κόμματος, η Κ.Ε. αποφάνθηκε ότι η στάση απέναντι στον αγώνα της ΕΟΚΑ δεν ήταν ορθή. Θεωρήθηκε ότι το κόμμα είχε υποτιμήσει εντελώς την οργάνωση θεωρώντας ότι αποτελούσε μια μικρή ομάδα φανατικών δεξιών που θα εξαρθωνόταν σε λίγους μήνες.¹⁹⁸ Όσον αφορά την πολύκροτη ανακοίνωση του 1955, στην απόφαση της Επιτροπής αναφέρεται:

«[...] ήταν μια πολύ βιαστική και αψυχολόγητη ενέργεια που πρόδιδε σύγχισι και έλλειψη ψυχραιμίας και με τον τρόπο που έπιανε το ζήτημα θεωρητικολογώντας για ατομική τρομοκρατία [...] δεν βοήθησε καθόλου τες μάζες να δουν σωστά για ποιους λόγους το κόμμα μας διαφωνούσε με την τακτική του ενόπλου αγώνα». Αναφορικά με τους χαρακτηρισμούς της πρώτης ανακοίνωσης το 1955 «ήσαν προκλητικοί και σεχταριστικοί και ενώ δεν εξυπηρετούσαν καθόλου την εθνικήν μας υπόθεση και την ενότητα του λαού, ωπλίζαμε την

¹⁹⁵ Στο ίδιο, σελ.392

¹⁹⁶ Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς, ο.π.*, σελ.236

¹⁹⁷ Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.710

¹⁹⁸ Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.710

ΕΟΚΑ και το μοναρχοφασισμό στην επίθεση ενάντια στο κόμμα και το Λαϊκό κίνημα και έρριχναν νερό στον μύλο της διάσπασης και του κινδύνου εμφύλιου σπαραγμού[...]».¹⁹⁹

Παρά την αυτοκριτική της διάθεση, η Κ.Ε. διατήρησε πίστη στην ορθότητα της θέσης του κόμματος ενάντια στον ένοπλο αγώνα της δεξιάς, επαναλαμβάνοντας και τονίζοντας την απόλυτη διαφωνία της με την τακτική της ΕΟΚΑ. Στην απόφασή της, παραδεχόταν πως η μορφή του συνολικού συσχετισμού δύναμης του ένοπλου αγώνα δε μπορούσε να βοηθήσει την επίλυση του ζητήματος. Η μόνη σωστή στρατηγική βρισκόταν στη συνέχιση των απεργιών, των συλλαλητηρίων και των διπλωματικών επαφών. Η ηγεσία του κόμματος παρέμενε αταλάντευτη σε αυτή τη κατεύθυνση, θεωρώντας πως παρά τα λάθη της δικαιώθηκε από την πραγματικότητα.²⁰⁰

Η μερική αλλαγή της στάσης του κόμματος μπορεί να ερμηνευθεί με διάφορους τρόπους. Αρχικά μάλλον έπαιξαν ρόλο οι διαφωνίες στελεχών του κόμματος και η ρήξη τους με την ηγεσία. Η αυτοκριτική του κόμματος είχε στόχο να λειτουργήσει ως μέσο αποσυμπίεσης της έντασης και ικανοποίησης των αγανακτισμένων οπαδών του. Επιπλέον, η στήριξη των Ανατολικών χωρών που υπερασπίζονταν τον εθνικό αγώνα των Κυπρίων, εκθειάζαν τους αγωνιστές και τον Μακάριο έφερνε το κόμμα σε μια ιδιαίτερα δύσκολη θέση. Καταλυτικό ρόλο είχε επίσης η στάση της Αθήνας και ιδιαίτερα της ΕΔΑ, η οποία ασκύσε κριτική στην ηγεσία του ΑΚΕΛ και τασσόταν υπέρ του αγώνα της ΕΟΚΑ, ενισχύοντας ένα ηρωικό αφήγημα.²⁰¹

Με την επιστροφή του από την εξορία στο Λονδίνο, ο Ανδρέας Ζιαρτίδης άρχισε στρέφεται προς μια νέα πολιτική. Ζητούσε διαπραγματεύσεις ανάμεσα στη Μεγάλη Βρετανία, τον Μακάριο και τους εκπροσώπους του κυπριακού λαού, εντάσσοντας και το ΑΚΕΛ στους εκπροσώπους και επιδιώκοντας να προσεγγίσει ακόμη περισσότερο τον Μακάριο. Ο Γρίβας θεωρούσε επικίνδυνους για τον ίδιο αυτούς τους ελιγμούς. Γνώριζε καλά ότι το κόμμα είχε περίπου 4.000 μέλη και η ΠΕΟ το λιγότερο άλλα 35.000. Με τέτοια μαζικότητα, σε περίπτωση λύσης το αριστερό κόμμα θα μπορούσε να εμπλακεί στις πολιτικές διαδικασίες και να βγει από την αφάνεια. Παρά την εκεχειρία, αποφάσισε να λάβει μέτρα κατά του κόμματος. Η αρχική του σκέψη να δημιουργήσει ένα νέο δεξιό κόμμα

¹⁹⁹ΕΟΚΑ, *Η κομμουνιστική ηγεσία έναντι του κυπριακού αγώνος*, Επανεκδόσεις υπό τις Ε.Φ.Ε.Κ., 1969, σελ.07

²⁰⁰Σπύρος Σακελλαρόπουλος, «ΑΚΕΛ – ΚΚΕ στις δεκαετίες '40- '50 : Μια δύσκολη σχέση στο πλαίσιο του αιτήματος της Ένωσης», 15.11.2013, <http://spyrossakellarpoulos.com/keimenaDetails.php?nid=91>. (τ.π. 15.05.2020)

²⁰¹ΕΟΚΑ, *Η κομμουνιστική ηγεσία έναντι του κυπριακού αγώνος*, σελ.07-08

για να αντιμετωπίσει το ΑΚΕΛ πολιτικά αλλά η πρόταση αυτή δεν βρήκε σημαντική ανταπόκριση.²⁰²

Η αναθεώρηση των θέσεων του αριστερού κόμματος δεν έμεινε ασχολίαστη από την ΕΟΚΑ, η οποία κυκλοφόρησε την προκήρυξη με τίτλο «Οι ανεμόμυλοι του ΑΚΕΛ», υποστηρίζοντας ότι αυτή η «απολογία» ήρθε αργά. Η ΕΟΚΑ κατηγορούσε το ΑΚΕΛ ότι επιδιώκει ένα πόλεμο με λόγια «και μελάνι στο χαρτί» αντί ενός ενόπλου. Ότι δεν είχε τα ηθικό ύψος να κατανοήσει τη θυσία των αγωνιστών και έδειχνε δειλία και «φιλοτομαρισμό» που δικαιολογούσε υποστηρίζοντας ότι δεν έπρεπε να γίνει ένοπλος αγώνας. Η προκήρυξη εκφράζει τη θέση ότι το ΑΚΕΛ στην ουσία συμφωνεί με τους Βρετανούς, διαφωνώντας πλήρως ακόμη και με τη Μόσχα. Η ΕΟΚΑ αμφισβήτησε τη πατριωτική στάση του κόμματος. Ισχυριζόταν τέλος ότι η ηγεσία του κόμματος συνέχιζε την προδοσία και προειδοπούσε ότι εν καιρώ θα τεθεί προ του Κυπριακού λαού «*Η Μαύρη Βίβλος της προδοσίας του ΑΚΕΛ*».²⁰³

Στην ίδια προκήρυξη, η ΕΟΚΑ καλούσε το κόμμα να διαψεύσει τις κατηγορίες εάν τις θεωρεί άδικες. Σε αυτήν την περίπτωση η οργάνωση θα χαρακτηριζόταν συκοφαντική. Διαφορετικά, εάν οι κατηγορίες ευσταθούσαν, το αριστερό κόμμα θα έπρεπε να αυτοδιαλυθεί ως προδοτικό. Σε κάθε περίπτωση όμως, από τη στιγμή που το κόμμα παραδέχεται ότι δεν ξεκίνησαν μαζί τον αγώνα, η οργάνωση ερωτά με ποιο δικαίωμα το ΑΚΕΛ επιδιώκει τη συμπόρευση τώρα, ενώ αρχικά την απέκλειε. Επιπλέον, υποστήριζε ότι δεν μπορεί να υπάρξει καμιά συνεργασία, από τη στιγμή που το κόμμα διαφωνεί με την τακτική του ένοπλου αγώνα. Η μοναδική υποχώρηση που δεχόταν να κάνει η οργάνωση ήταν να επιτρέψει στο ΑΚΕΛ να ακολουθεί τον αγών ως ουραγός, αφότου όμως πρώτα λογοδοτήσει για τη προδοτική του στάση. Τα στοιχεία ενοχής που παρέθετε η ΕΟΚΑ αφορούσαν την ανακάλυψη ενός κρησφύγετου και την επίσκεψη Βρετανού «*αρχιβασανιστή*» στο οίκημα Π.Σ. Βαρωσίων, πράξη που είχε σαν αποτέλεσμα την επιβολή κατ' οίκον περιορισμού στο χωριό. Οι κατηγορίες ποικίλουν και αφορούν αόριστες απειλές, απόπειρες κατασκοπίας μελών της ΕΟΚΑ, συνεργασία με την αστυνομία, καταδίωξη διανομέων φυλλαδίων, σκίσιμο φυλλαδίων, δημόσια εξύβριση της οργάνωσης, «*δια λόγους τιμής*», συζητήσεις σε καφενεία.²⁰⁴ Ο Π. Παπαπολυβίου σχολιάζει τη χρήση της λέξης προδότης κατά τη περίοδο του 1955-1959, υποστηρίζοντας ότι «*συχνά, λόγω της οξύτητας*

²⁰²Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.710-711

²⁰³Κρατικό Αρχείο Κύπρου, «Οι Ανεμόμυλοι του ΑΚΕΛ», ΕΟΚΑ, ΕΟΚΑ 8/50

²⁰⁴Στο ίδιο

των παθών, τα όρια είναι θολά και δυσδιάκριτα και στην κατηγορία αυτή κατατάσσονται και όσοι απλώς εκφράζουν αντίθετη άποψη».²⁰⁵

Εκεχειρία, ο πρόδρομος της βίας

Η έναρξη της εκχειρίας έφερε ανακούφιση στο ΑΚΕΛ που τη χαρακτήρισε ως μια κίνηση που χαιρετίστηκε από το λαό. Θεωρήθηκε πως θα αποτελούσε το πρώτο βήμα για την ειρήνευση του τόπου και την προσέγγιση του κυπριακού ως πολιτικού προβλήματος. Οι κινήσεις των Βρετανών όμως διέψευσαν τις ελπίδες του κόμματος. Η Αγγλική κυβέρνηση έδωσε εντολή παράδοσης των όπλων της ΕΟΚΑ και δημοσιοποίησης του ημερολογίου του Γρίβα. Η εντολή θεωρήθηκε ένδειξη απροθυμία για «ειλικρινή» διευθέτηση του Κυπριακού κατά τρόπο «ανταποκρινόμενο στις επιθυμίες και τους πόθους του κυπριακού λαού». Η αναφορά των Βρετανών στη χρήση βίας από μεριάς της ΕΟΚΑ χαρακτηρίστηκε ως προκάλυμμα για την ένταση και την καταπίεση, εξαναγκάζοντας τον κυπριακό λαό να δεχτεί μια λύση που θα εξασφάλιζε την Βρετανική κυριαρχία επί της νήσου. Θεωρήθηκε ότι το Κυπριακό έμπαινε σε μια «καινούργια φάση» που επέβαλλε στο αριστερό κόμμα και «σε όλους τους πατριώτες» να εντείνουν την δουλειά τους για ανάπτυξη ενότητας και μαζικής πάλης. Όσο συνέχιζε η Βρετανική «αδιαλλαξία», το κόμμα θα πρότασσε την αποστολή πρεσβείας στο εξωτερικό και τη στροφή προς τον ΟΗΕ ως μοναδική διέξοδο. Επιπλέον, πρότασσε την πίεση της Ελληνικής Κυβέρνησης. Για να πάρει όλα τα μέτρα για να «τύχει η προσφυγή στον ΟΗΕ της πιο ευνοϊκής δυνατής υποστήριξης από τα κράτη μέλη του ΟΗΕ».²⁰⁶

Στο εσωτερικό του, το ΑΚΕΛ απασχολείτο με τρία ζητήματα: τους Τουρκοκύπριους, τη νεολαία και την ύπαιθρο. Στα τέλη του 1957, ένας μικρός αριθμός Τουρκοκύπριων, που είχε ήδη αναπτύξει δράση εντός του κόμματος, απέστειλε επιστολή στον απεσταλμένο της Τουρκικής Κυβέρνησης στη Κύπρο με σκοπό να διερευνήσει την πιθανότητα εφαρμογής διχοτόμησης. Η επιστολή εξέφραζε την αντίθεση των αριστερών Τουρκοκυπρίων με το διαμελισμό του νησιού, υπογράφοντας ως «Διεύθυνση Τουρκικού Κλάδου του ΑΚΕΛ». Υποστήριζε ότι ο κυπριακός λαός αποτελεί ένα αδιαίρετο σύνολο. Άνθρωποι που έζησαν και ζουν μαζί «σε αυτά τα χώματα για αιώνες. Μαζί όργωσαν τα χωράφια, δίπλα δίπλα δούλεψαν συντροφικά στους πάγκους εργασίας [...] μαζί έκλαψαν στις καλές και μαζί θρήνησαν στις κακές μέρες μοιραζόμενοι μια κοινή μοίρα. Η ιδέα της Διχοτόμησης του

²⁰⁵ Πέτρος Παπαπολυβίου, «Ο αγώνας της ΕΟΚΑ και η ταυτότητα προδότης»: Η χρήση της λέξης, η προϊστορία, το έγκλημα και η τιμωρία», *ο.π.*, σελ.380

²⁰⁶ Κρατικό Αρχείο Κύπρου, «Η Φωνή του ΑΚΕΛ. Ε.Ε. ΑΚΕΛ Λεμεσού», ΕΟΚΑ 15/63

νησιού, [...] δεν μπορεί να αποτελέσει οριστική λύση του Κυπριακού προβλήματος, ούτε είναι εφικτή η εφαρμογή της». Οι αριστεροί εργάτες τάσσονταν κατά της διχοτόμησης. Υπερασπίζονταν τη δυνατότητα ειρηνικής συμβίωσης εντός των κοινοτήτων. Από τη μεριά της η Τουρκοκυπριακή ηγεσία εξέφραζε την άποψη πως οι κοινότητες δε μπορούν να συμβιώσουν και επιδίωκαν τη διακοπή κάθε δεσμού με τους Ελληνοκύπριους.²⁰⁷ Το ΑΚΕΛ έβλεπε το ζήτημα των Τουρκοκυπρίων ως τη μεγαλύτερη αδυναμία του εθνικοαπελευθερωτικού. Θεωρούσε πως οι Άγγλοι «εκμεταλλεόμενοι την πολιτική καθυστέρηση των τούρκων της Κύπρου τους παρασύρουν μέσον των αστοτσιφλικιάδικων στοιχείων της Κύπρου και της Τουρκίας και καλλιεργούν σοβινιστικά ανθελληνικά συνθήματα». Αναγνώριζε την ανάγκη εξάλειψης του ελληνοκυπριακού σοβινισμού που εμφανιζόταν ως μορφή υποτίμησης. Παράλληλα αναζητούσε τρόπους να κερδίσει την υποστήριξη της τούρκικης μειονότητας στον εθνικό αγώνα. Σκοπός ήταν οι Τουρκοκύπριοι να πεισθούν ότι το μέλλον τους δεν είναι με τον ιμπεριαλισμό αλλά με τον αγώνα για αυτοδιάθεση που οι Ελληνοκύπριοι διεξάγουν.²⁰⁸

Όσον αφορά τη νεολαία το ΑΚΕΛ παραδεχόταν ότι «είναι φυσικό να παρασύρεται εύκολα σε πράξεις που τες περισσότερες φορές δεν εξυπηρετούν κατά τον καλύτερο τρόπο τη υπόθεση για την οποία αγωνίζεται και θυσιάζεται». Το αριστερό κόμμα επισήμαινε την ανάγκη στενής παρακολούθησης και καθοδήγησης. Αντίστοιχη ήταν η ανάγκη για οργάνωση και ενίσχυση του κόμματος στην ύπαιθρο, σημειώνοντας την κρισιμότητα της στρατολογίας νέων μελών άφοβα χωρίς να τρομάζουν το κόμμα τα ελαττώματα και οι αδυναμίες που οι νέοι θα παρουσιάζουν.²⁰⁹ Η ανησυχία για τη διείσδυση της ΕΟΚΑ στη νεολαία και στην ύπαιθρο ήταν διάχυτη στους κόλπους του κόμματος. Εκτός από την πλεονεκτική του θέση στους χώρους εργασίας, έχανε συνεχώς έδαφος στα άλλα δύο πεδία, όπου κυριαρχούσε η ΕΟΚΑ. Όσο η οργάνωση στρεφόταν στην ύπαιθρο για δημιουργία μικρών πυρήνων, το αριστερό κόμμα, όντας παράνομο, είχε δομήσει κυρίως επαρχιακές επιτροπές που συνήθως δε διέθεταν μεγάλη δύναμη. Με εξαίρεση κάποια χωριά κοντά σε βιομηχανικά ή αστικά κέντρα.

Η εκεχειρία του Γρίβα κράτησε μέχρι τις 28 Οκτωβρίου 1957. Κατά τους μήνες Απρίλιο και Μάιο η κατάσταση είχε εξομαλυνθεί, τουλάχιστον στις πόλεις. Σε ένα βαθμό, τα μέτρα ασφαλείας είχαν χαλαρώσει και οι στρατιώτες δεν οπλοφορούσαν κατά τις εξόδους τους.

²⁰⁷Niyazi Kizilyurek, *Μια ιστορία βίας και μνησικακίας. Η γένεση και η εξέλιξη της εθνοτικής διένεξης στην Κύπρο, Α' Τόμος, ο.π., σελ.271-272*

²⁰⁸Κρατικό Αρχείο Κύπρου, «Η Φωνή του ΑΚΕΛ. Ε.Ε. ΑΚΕΛ Λεμεσού», ΕΟΚΑ 15/63

²⁰⁹Στο ίδιο

Η ΕΟΚΑ επικεντρώθηκε στη πολιτική της δραστηριοποίηση μέσω της Πολιτικής Επιτροπής Κυπριακού Αγώνα (ΠΕΚΑ) και η ηγεσία της συνέχισε τον αγώνα με πολιτικά μέσα. Διατηρούσε και ενίσχυε την παρουσία της στο δημόσιο πεδίο, καθώς και την επικαιρότητα του αγώνα μέσα από τακτικές επιμνημόσυνες δεήσεις για τους νεκρούς μαχητές, στις οποίες παρουσιάζονταν φωτογραφίες πεσόντων και απαγγέλλονταν ποιήματα που εξυμνούσαν τις πράξεις της ΕΟΚΑ.²¹⁰ Με αυτό τον τρόπο η ΕΟΚΑ διείσδυε περισσότερο στο δημόσιο χώρο. Ενίσχυε την ηρωοποίηση των αγωνιστών της ΕΟΚΑ και νομιμοποιούσε την παρουσία της. Η ταφή και η δοξολογία των αγωνιστών δεν αποτελούσε μια οικογενειακή υπόθεση, αλλά μια συλλογική διαδικασία που παρουσίαζε τη θυσία ως κοινωνό της Ένωσης. Πέρα από αυτό, συνέβαλλε και στην ποσοτική ενίσχυση του εσωτερικού της ΕΟΚΑ.²¹¹ Ακριβώς γιατί την ίδια στιγμή η αναδιοργάνωση της ΕΟΚΑ ήταν απαραίτητη λόγω των σοβαρών απωλειών, της ακριτομυθίας και της προδοσίας. Ο Γρίβας θεωρούσε ότι οι κομμουνιστές παρεξήγησαν την εκχειρία και ερμήνευσαν την φαινομενική αδράνεια των ομάδων ως διάλυση. Επιπλέον, ισχυριζόταν ότι ξεκίνησαν να καταφέρονται κατά του αγώνα και τον ηγετών του «*αποκαλύπτοντες πρόσωπα και πράγματα και ειρωνευόμενοι*». Τους εγκάλυσε ότι επιδίωκαν με θεαματικές πρωτοβουλίες την προσέλκυση της νεολαίας. Για να αντιμετωπίσει την απειλή διέταξε άμεση αντιμετώπιση της κατάστασης μέσω της οργάνωσης τοπικών ομάδων της ΠΕΚΑ. Οι τοπικές ομάδες θα είχαν ως πυρήνα τα μέλη των ομάδων κρούσεως που είχαν διαλυθεί και θα περιλάμβαναν πρόσωπα κύρους σε κάθε χωριό. Οι ομάδες θα καθοδηγούνταν, ώστε να εξουδετερώσουν την κομμουνιστική προπαγάνδα.²¹² Μέχρι το φθινόπωρο του 1957, είχε ιδρυθεί σε διάφορα χωριά η Υπηρεσία Αντιμετώπισεως Κομμουνιστικής Αντιδράσεως (ΥΑΚΑ). Ομάδα που έως το τέλος του αγώνα είχε μετονομασθεί σε Σώμα Αντιμετώπισεως Πεμπτοφαλαγγιτών.²¹³ Η επιλογή της νέας ονομασίας πιθανόν να επιδίωκε την ανάδειξη της θέσης ότι οι κομμουνιστές είναι η Πέμπτη φάλαγγα των Βρετανών, δηλαδή προδότες.

Συχνά στο ΑΚΕΛ έφταναν διάφορες πληροφορίες σχετικά με πιθανές επιθέσεις ή και εκτελέσεις κατά του κόμματος. Τον Αύγουστο του 1957 για παράδειγμα, ο κτηνοτρόφος και μέλος του ΑΚΕΛ Πέτρος Μιχαήλ, από το χωριό Λιοπέτρι, έμαθε ότι ο Γρίβας σκόπευε

²¹⁰Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.707-708

²¹¹Το ζήτημα των ηρώων κατείχε νευραλγική σημασία για τον Γρίβα, όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο όταν το ΑΚΕΛ τέθηκε εκτός νόμου ο στρατιωτικός αρχηγός έκανε λόγο για ανάγκη δημιουργίας ηρώων από το αριστερό κόμμα.

²¹²Γεώργιου Γρίβα Διγενή, *Χρονικόν Αγώνος ΕΟΚΑ 1955-1959, ο.π.*, σελ.292

²¹³Στο ίδιο, σελ.310

να σκοτώσει στελέχη της αριστεράς. Το ανέφερε στον επαρχιακό γραμματέα Αμμοχώστου του ΑΚΕΛ, ο οποίος δεν πίστευε ότι ο Γρίβας θα ξεκινούσε μια τέτοια επιχείρηση άνευ λόγου. Ο Γρίβας ξεκίνησε τον ίδιο μήνα μια καμπάνια δυσφήμισης της αριστεράς, κατηγορώντας την για προδοσία και συνεργασία με τους Βρετανούς. Σε αυτό συνέβαλαν και οι ίδιες οι βρετανικές δυνάμεις ασφαλείας. Σε διάφορες περιπτώσεις, πληροφοριοδότες των δυνάμεων ασφαλείας κατήγγειλαν στην ΕΟΚΑ μέλη της ΠΕΟ ως προδότες ενισχύοντας το περίφημο διαίρει και βασιλεύει. Τα πρώτα αντίποινα σημειώθηκαν σε χωριά στο τέλος του Αυγούστου, πάντοτε με την ίδια πρακτική και τακτική. Μασκοφόροι, μέλη της ΕΟΚΑ, εμφανίζονταν με πολυπληθείς ομάδες και πραγματοποιούσαν έφοδο στα τοπικά γραφεία της ΠΕΟ, όπου χτυπούσαν ή πυροβολούσαν τα μέλη. Η οργανωμένη επίθεση κατά της αριστεράς είχε ξεκινήσει από τα τέλη του Ιουλίου με επίθεση κατά του προέδρου του συνδικάτου καπνεργατών και συνεχίστηκε ολόκληρο τον Αύγουστο, με την κακοποίηση περισσότερων από 20 ανθρώπων. Δειλά εμφανίζονται και διαφορετικές πρακτικές «διαχείρισης προδοτών», όπως το δέσιμο ενός συνδικαλιστή σε έναν στύλο τηλεγράφου το βράδυ.²¹⁴

Οι αριστεροί δήμαρχοι μετέβησαν στην Αθήνα για να διαμαρτυρηθούν στον Μακάριο, ο οποίος είχε απελευθερωθεί από την εξορία του. Για λίγο καιρό οι επιθέσεις σταμάτησαν, αλλά η κατάσταση σύντομα επιδεινώθηκε ξανά. Ο Μακάριος ανησυχούσε επειδή οι επιθέσεις κατά κομμουνιστών απειλούσαν να διχάσουν τους Ελληνοκύπριους. Επιπλέον, η άνοδος της αριστεράς δεν ήταν κάτι που έβλεπε ως απαραίτητα κακό. Θεωρούσε ότι μπορούσε να λειτουργήσει ως αντίβαρο στο Γρίβα που είχε την τάση να αυτονομείται όλο και περισσότερο.²¹⁵ Με διαταγή του Γρίβα τον Δεκέμβριο του 1957, δημιουργήθηκαν σε όλες τις επαρχίες λίστες «προδοτών» με ονόματα μελών του ΑΚΕΛ και της ΠΕΟ. Αντίγραφο της τοπικής λίστας των Στύλλων Αμμοχώστου ήρθε στη κατοχή των Βρετανών.²¹⁶

Οι ισορροπίες έμοιαζαν να μεταβάλλονται όλο και περισσότερο. Ο αρχιεπίσκοπος από την Αθήνα πλησίασε το ΑΚΕΛ. Ξεκίνησε έτσι μια νέα περίοδο συνεργασίας που ενισχύθηκε μέσα στο χρόνο υπό τον φόβο της απόλυτης κυριαρχίας του Γρίβα. Από πλευράς του ο στρατιωτικός αρχηγός οργανωνόταν μεθοδικά για να αντιμετωπίσει τους αντιπάλους του. Ήταν εξοργισμένος με την στάση του Μακαρίου, την επικοινωνία του με

²¹⁴Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959*, ο.π., σελ.711-712

²¹⁵Στο ίδιο, σελ.712

²¹⁶Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση*, ο.π., σελ.378

τους αριστερούς δημάρχους και την έκφραση της συμπαράστασης του.²¹⁷ Ο Μιχάλης Πουμπουρής, σε μαρτυρία του, υποστηρίζει ότι οι Βρετανοί, αντιλαμβανόμενοι το έκρυθμο κλίμα, προτείνανε σε μέλος του ΑΚΕΛ στην Αμμόχωστο να προμηθεύσουν με όπλα το κόμμα ώστε να μπορέσει να αποκρούσει τις επιθέσεις εναντίον του, αλλά η πρόταση δεν έγινε δεκτή.²¹⁸ Οφείλουμε ωστόσο να σημειώσουμε ότι η συγκεκριμένη πληροφορία δεν μπορεί να διασταυρωθεί εύκολα.

Σε αυτή τη φάση μεταβολής των ισορροπιών, εμφανίζονται δύο ακόμη ομάδες, προσκείμενες στην ΕΟΚΑ: η Οργάνωση Αριστερών Εθνικοφρόνων (Ο.Α.Ε.) και η Οργάνωση Αριστερών Πατριωτών (Ο.Α.Π). Ο βασικός τους στόχος ήταν να αποσπάσουν μέλη από το ΑΚΕΛ. Εν τέλει δεν έπαιξαν μεγάλο ρόλο και εξαφανίστηκαν σύντομα. Στην πραγματικότητα δεν αποτελούσαν δύο ομάδες αλλά μία. Στην αρχή είχαν τιτλοφορηθεί ως «Εθνικόφρονες» και αργότερα μετονομάστηκαν σε «Πατριώτες». Η πρώτη τους εμφάνιση έγινε τον Φεβρουάριο του 1957. Ισχυρίζονταν ότι ανήκουν στην μετριοπαθή, μη κομμουνιστική αριστερά. Στη βιβλιογραφία, η οργάνωση αριστερών κατέχει μηδαμινή παρουσία, αλλά το κοινό σημείο είναι ότι αποτελούσε οργάνωση – κατασκεύασμα της ΕΟΚΑ. Η θέση αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι οι προκηρύξεις της τυπώνονταν στους ίδιους πολυγράφους με τα φυλλάδια της ΕΟΚΑ. Ηγετική θέση και κομβικό ρόλο στη δημιουργία της οργάνωσης φαίνεται να είχε ο Βάσος Λυσσαρίδης. Μετά την αποχώρησή του από το ΑΚΕΛ, λόγω διαφωνιών για τον ένοπλο αγώνα, τον είχε προσεγγίσει η ηγεσία της ΕΟΚΑ. Του πρότειναν να ενταχθεί ως μέλος της και αυτός δέχτηκε υπό τον όρο ότι θα του επιτρεπόταν να συνεχίσει να υπερασπίζεται τις ιδέες του. Ο Γρίβας ανέχτηκε τον όρο του, παρόλο που δεν συμφωνούσε με τις πολιτικές τοποθετήσεις που έκφραζε. Η ανοχή του Γρίβα οφειλόταν πιθανόν στο ότι έβλεπε τη δραστηριότητα του Β. Λυσσαρίδη ως ένα χρήσιμο εργαλείο για να προκληθεί ρήγμα στην αριστερά. Επιπρόσθετα, εκτιμούσε τον γιατρό, τον οποίο μετά από κάποιους μήνες δράσης της ΟΑΠ ειδοποίησε ότι του άρεσαν τα κείμενα των προκηρύξεων. Τον κάλεσε να συντάξει κείμενα της ΕΟΚΑ και ο Λυσσαρίδης αποδέχτηκε και αυτήν την πρόταση. Η ΟΑΠ εξαφανίστηκε σύντομα. Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του Β. Λυσσαρίδη οι Βρετανοί δεν είχαν ποτέ την παραμικρή υποψία ότι εμπλέκεται ο ίδιος σε αυτήν.²¹⁹

²¹⁷Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.712

²¹⁸Μιχάλης Πουμπουρής, *Μέρες δοκιμασίας*, Λευκωσία 1993, σελ.14

²¹⁹Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.854-855

Στο εναρκτήριο κείμενο της οργάνωσης σκιαγραφείται μια εικόνα ενός λαϊκού κινήματος γονατισμένου από το «*βάρος της προδοσίας μιας δεξιάς ηγεσίας*». Τονίζεται η ανάγκη της «*οργανωτικής συσπείρωσης των υγιών αριστερών πατριωτικών δυνάμεων του Κυπριακού λαού*». Ως σκοπός της οργάνωσης αναφέρεται η ανταλλαγή σκέψεων και η εφαρμογή ενός προγράμματος θα βγάλει το κίνημα από το «*βουρκωμένο τέλμα στο οποίο το έσπρωξαν δυνάμεις ξένες προς τα εθνικά συμφέροντα του Κυπριακού λαού και της εργατικής τάξης*». Η ηγεσία του ΑΚΕΛ χαρακτηρίζεται «*τυφλωμένη, ανίκανη ή παρασυρμένη από προδοτικά στελέχη, αφού κατασυκοφάντησε τον υπέροχο αγώνα του λαού, αφού αναμάσησε ανοησίες περί Ιντέλλιτζεντ Σέρβις και Εφ Μπι Αϊ, αφού ύβρισε τους αγωνιστές και την ηγεσία τους, συνθηκολόγησε στην αναγνώριση πατριωτισμού στους μαχητές της ΕΟΚΑ, μα και στην επιμονή πως η τακτική της ένοπλης μάχης δεν ωφέλησε τον τόπο μας*». Ο λόγος του Β. Λυσσαρίδη ήταν φλογερός. Αναφερόταν στα σύμβολα του αγώνα, έστρεφε τα πυρά του προς τον Α. Ζιαρτίδη, δημιουργούσε συγκρίσεις με τους φυγόμαχους κατά την περίοδο της Ελληνικής κατοχής και μιλούσε για τον «*σπόρο της διχονοίας και του εμφυλίου σπαραγμού*».²²⁰

Το ΑΚΕΛ χαρακτήρισε την εμφάνιση των ομάδων αυτών «*ξεφτισμένη και χρεωκοπημένη μέθοδο της συκοφαντίας*». Συνδέοντας την με μια περίοδο που το «*μονοπωλιακό κεφάλαιο διεξάγει αντικομμουνιστική εκστρατεία που φτάνει ίσαμε την δολοφονία λαϊκών αγωνιστών*». Υποστήριζε πως γνωρίζει ότι πίσω από τις ομάδες βρίσκονται «*μερικοί αποστάτες που από καιρό διώχτηκαν από το κόμμα για αντικομματικές πράξεις*». Το κόμμα κατηγορήσε τα μέλη της ΟΑΠ ότι υποστηρίζουν και ενθαρρύνουν τις δολοφονίες και κάλεσε το λαό να «*επαγρυπνεί από τέτοια στοιχεία που με όπλο τους το ψέμα και την συκοφαντία απεργάζονται την διάσπαση του λαού και τον εμφύλιο σπαραγμό*».²²¹

Η οργάνωση του Βάσσου Λυσσαρίδη συγκροτήθηκε σε δύο επίπεδα. Αφενός προσπαθούσε να αναδείξει την ασυνέπεια της πολιτικής του ΑΚΕΛ έναντι των υπόλοιπων κομμουνιστικών κομμάτων για το ζήτημα της Ένωσης. Παράλληλα κατηγορούσε το κόμμα για την αδυναμία του να λειτουργήσει ως πρωτοπορία στον ένοπλο εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Αφετέρου, εστίαζε στο γεγονός ότι η ΕΟΚΑ αποτελούσε μια οργάνωση στην οποία μπορεί να ενταχθεί ο καθένας με μοναδική προϋπόθεση να μην είναι προδότης. Ταυτόχρονα τονιζόταν ότι ναι μεν η ηγεσία του ΑΚΕΛ ήταν προδοτική, αλλά δεν ίσχυε το

²²⁰Κρατικό Αρχείο Κύπρου, Ο.Α.Ε. «Αριστεροί πατριώτες...», ΕΟΚΑ 17/04

²²¹Σύνδεσμοι Αγωνιστών ΕΟΚΑ, *Ο αγωνιστής ΕΟΚΑ 1955-1959, Έκδοση Συνδέσμων Αγωνιστών ΕΟΚΑ 1955-1959, Τεύχος 34, ο.π., σελ.72-74*

ίδιο για τα «*απλά μέλη και τίμια στελέχη*».²²² Οι έντονες κατηγορίες χαλάρωσαν μετά την αναγνώριση του Μακάριου από το ΑΚΕΛ ως μοναδικό πρόσωπο για τη ρύθμιση του κυπριακού. Το ζητούμενο πλέον ήταν να αναγνωριστεί και ο Γρίβας ως αδιαμφισβήτητος στρατιωτικός ηγέτης του αγώνα, στο πλαίσιο μιας διαδικασίας «*εθνικής εξυγίανσης*».²²³

²²²Κρατικό Αρχείο Κύπρου, «Αριστεροί πατριώτες...», ΕΟΚΑ 17/07

²²³Κρατικό Αρχείο Κύπρου, ΟΑΠ, «Ακόμα ένα βήμα μπροστά στο δρόμο του καθήκοντος», ΕΟΚΑ 17/09

Κεφάλαιο 4: Το αιματηρό 1958

«Για μια στιγμή η πικετοφορία και οι εκδηλώσεις σταμάτησαν. Άκρα σιγή επικρατούσε. Και τότε οι πικετοφόροι και η φάλαγγα των διαδηλωτών γονυπέτησαν στον δρόμο αποτίνοντας φόρο τιμής στους πεσόντες ενώ ταυτόχρονα ακουόταν το πένθιμο τραγούδι "επέσετε θύματα αδέρφια εσείς" που έψαλλαν οι διαδηλωτές. Το θέαμα προκαλούσε το δέος και τον σεβασμό. Γυναίκες που παρακολουθούσαν από τα μπαλκόνια αναλύθηκαν σε λυγμούς.»²²⁴

Αντίστοιχες ή παρόμοιες σκηνές παρατίθενται συστηματικά στην ημερήσια αρθρογραφία της εποχής, στη βιβλιογραφία, στις αφηγήσεις που επαναφέρουν το «αιματηρό» 1958. Το έτος αυτό αποτελεί ένα από τα πιο συναισθηματικά φορτισμένα και κομβικά της διάρκειας του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Αποτελεί σημείο αναφοράς και αντιπαράθεσης, ενώ το στίγμα της προδοσίας αμβλύνεται αλλά εξακολουθεί να ακολουθεί οικογένειες και θύματα μισό αιώνα μετά.

Το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Χαραυγή* στις 26 Ιουνίου 2012 τιτλοφορείται: *«Ιστορική Απόφαση. Αποκαθίσταται το όνομα των δολοφονηθέντων Αριστερών '55-'59 ύστερα από μισό αιώνα»*. Στο πολιτικό μνημόσυνο των δολοφονηθέντων, ο τότε πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας Δημήτρης Χριστόφιας ανακοίνωσε την απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου για την αποκατάσταση του ονόματος και της μνήμης των αριστερών, οι οποίοι δολοφονήθηκαν για τα πολιτικά τους φρονήματα τη περίοδο 1955-1959. Με τα λόγια του προέδρου: *«στρέφεται κατά του διχασμού και συνιστά την εκπλήρωση οφειλόμενου χρέους»*. Στις ομιλίες της εκδήλωσης αναφέρθηκαν τα αιτήματα για τη δικαίωση της μνήμης των νεκρών ηρώων της αριστεράς, την αποκατάσταση του ονόματος τους, την αναγνώριση των εγκλημάτων που διαπράχθηκαν τότε και την ανάδειξη της αλήθειας. Ο Χριστόφιας χαρακτήρισε τη πράξη της αποκατάστασης ως μια συνειδητή επιλογή ενότητας και εθνικής συμφιλίωσης, ως ένα χρέος απέναντι στην ιστορία.²²⁵

Η αναγνώριση των δολοφονηθέντων του 1955-1959 το 2012 αποτελεί συνέχεια μιας συζήτησης που προϋπήρχε. Συζήτηση που είχε αναδειχθεί σε διάφορες περιόδους από την ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας. Μια στιγμή που ξεχωρίζει σε αυτό τον αγώνα για αναγνώριση και αποκατάσταση ήταν η συγκρότηση του *«Συνδέσμου Συγγενών Δολοφονηθέντων για τα Πολιτικά τους Φρονήματα στην περίοδο 1955-1959»*. Το ίδιο το

²²⁴ Απόσπασμα από την εφημερίδα *Χαραυγή* με περιγραφή της πορείας για τις πρώτες εκτελέσεις μελών του ΑΚΕΛ για το έτος 1958, Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 21.1.1958: Περιγραφή της δολοφονίας του Μιχαήλ Πέτρου στη Λύση από τον αυτόπτη μάρτυρα Παναγιώτη Παπαδημήτρη, S-1298

²²⁵ Εφημερίδα *Χαραυγή*, Τρίτη 26 Ιουνίου 2012

όνομα φανερώνει και τη θέση του για τα γεγονότα. Οι νεκροί θεωρούνται δολοφονηθέντες για τα πολιτικά τους φρονήματα, όχι εκτελεσθέντες για κάποια προδοτική τους δράση. Η συγκρότηση του Συνδέσμου επιδίωκε να διεκδικήσει έναν «ελάχιστο θεσμικό χώρο για την έκφραση και την προβολή της αριστερής οπτικής παρήγαγε τις αναγκαίες κοινωνικές και διανοητικές ανοχές ώστε να αμφισβητηθούν ιστοριογραφικά οι επιβληθείσες σιωπές».²²⁶ Οι δολοφονίες ή οι εκτελέσεις²²⁷ κατά τη περίοδο του εθνικοαπελευθερωτικού, με ορόσημο το έτος του 1958, αποτελούν ένα από τα «αδιευκρίνιστα» για τον δημόσιο χώρο πεδία. Μελετώντας το 1958, χρειάζεται μια ανάγνωσή του εντός του διαρκούς χρόνου. Ως μια στιγμή που επανεμφανίζεται και προβάλλεται στο παρόν. Η αμφισημία του έτους έγκειται στο ότι για την αριστερά αποτελεί μια από της πιο προβεβλημένες στιγμές της εντός του αγώνα. Στο δημόσιο πεδίο αντίθετα εμφανίζεται ως ένα πεδίο σύγκρουσης και ως μια ασυμφιλίωτη μνήμη σε ένα συμπαγές αφήγημα.

Η ανάγνωση της περιόδου του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα συνολικά, ιδιαίτερα όμως του έτους 1958, συντελείται από δύο εκ διαμέτρου αντίθετες αποτιμήσεις για τις αιτίες και τις συνθήκες όπου συνέβησαν τα γεγονότα. Οι αγωνιστές της ΕΟΚΑ επιμένουν ότι επρόκειτο για εκτελέσεις προδοτών. Οι οποίες αποτελούσαν αναγκαιότητα για την προστασία του αγώνα. Στον αντίποδα, η αριστερά υποστηρίζει ότι έγιναν συνειδητές δολοφονίες που αποσκοπούσαν στην αποδυνάμωση της αριστεράς, παραθέτοντας ως «πειστήρια» επιστολές του Γρίβα. Η συνθήκη που διαμορφώνεται αφορά δύο ειδών νεκρούς. Τους αγωνιστές της ΕΟΚΑ που πέρασαν στο πάνθεον των ηρώων, καθώς και τα θύματά της που «*περιφέρονται δίχως ανάπαυση με το στίγμα του προδότη. Μέσα από τα στόματα των ζωντανών συντρόφων τους ζητούν επίμονα την αναγνώριση και δικαίωση τους*

²²⁶Χάρης Αθανασιάδης, «Ασυμφιλίωτες μνήμες. Η διαμάχη για το εγχειρίδιο της Γ' Λυκείου Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου» (2002)», *Πρακτικά: 7ου Επιστημονικού συνεδρίου ιστορίας εκπαίδευσης με διεθνή συμμετοχή, «Ποια γνώση έχει την πιο μεγάλη αξία; Ιστορικές – συγκριτικές προσεγγίσεις»*. Συνεδριακό & Πολιτιστικό Κέντρο Πανεπιστήμιου Πατρών 28-29 Ιουνίου 2014. *Ιστορία Εκπαίδευση και Δημοκρατία*, σελ.26-40, πηγή: Εργαστήριο Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης, shorturl.at/zP679 (τ.π. 25.05.2020), σελ. 33

²²⁷Στις προκηρύξεις της περιόδου, η πλευρά της ΕΟΚΑ αναφέρεται σε εκτελέσεις. Ο όρος εμφανίζεται ακόμη και σήμερα σε κείμενα που αναφέρονται στην συγκεκριμένη περίοδο. Στον αντίποδα, τα θύματα αναφέρονται σε δολοφονίες για τα «πολιτικά φρονήματα». Αυτοί οι δύο όροι συγκρούονται μέχρι και σήμερα στο δημόσιο πεδίο, στο πλαίσιο συζητήσεων και αντιπαραθέσεων για τη νοσηματοδότηση των πρακτικών εκείνης της περιόδου. Η χρήση λοιπόν των όρων δολοφονία και εκτέλεση είναι επίμαχο ζήτημα. Η επιλογή του ενός αντί του άλλου ρόλου συνιστά και επιλογή –έστω και υποσυνείδητη- ενός αφηγήματος. Σε κάθε περίπτωση βέβαια ο κάθε όρος χαρακτηρίζει τον θάνατο. Στην περίπτωση των θυμάτων χρησιμοποιείται η δολοφονία και ενώ στην περίπτωση των δραστών η εκτέλεση. Ανάλογα με τη θέση όπου βρίσκεται ο καθένας χρησιμοποιεί και τον αντίστοιχο πολιτικό λόγο που τον εξυπηρετεί. Αποτελεί ένα κλασσικό παράδειγμα αντιπαραθέσης πολιτικών λόγων και αφηγημάτων για το παρελθόν και τη μνήμη. Η παρούσα εργασία δεν καταπιάνεται άμεσα και συστηματικά με την ανάδειξη της διαφοροποίησης των όρων. Στο κείμενο επιλέγεται ο όρος δολοφονίες, από σεβασμό στην επιλογή και τις επιθυμίες των συγγενών των θυμάτων.

*[...] προτάσσοντας κυρίως όσους οφθαλμοφανώς διέθεταν το τεκμήριο της αθωότητας [...] όσους δολοφονήθηκαν στο δημόσιο χώρο με φρικτό τρόπο».*²²⁸

Από την πρώτη μέρα ίδρυσης της Κυπριακής Δημοκρατίας, η μνήμη της ΕΟΚΑ, και κατ' επέκταση της δεξιάς, ήταν και είναι παρούσα σε κάθε βήμα και κάθε κίνηση του κράτους έναντι της συγκρότησης επίσημης κρατικής αφήγησης. Στα πρώτα χρόνια της Κυπριακής Δημοκρατίας, παράλληλα με την πολιτική οργάνωση των αγωνιστών, δημιουργήθηκαν και οι πρώτοι Σύνδεσμοι Αγωνιστών ΕΟΚΑ 1955-1959. Σκοπός τους ήταν η οργάνωση και η δημιουργία δικών τους συλλογικών οργάνων για να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν τα προβλήματά τους, καθώς και να τοποθετηθούν για τα τοπικά και εθνικά θέματα. Παράλληλα επιδίωκαν την καλλιέργεια του πνεύματος του αγώνα και τη συντήρηση των ιδανικών του κυπριακού ελληνισμού. Παρά τις προσπάθειες για συγκεντρωτική οργάνωση, ο μοναδικός σύνδεσμος που κατάφερε να επιβιώσει λειτουργώντας έτσι σε πόλη και επαρχία ήταν ο Σύνδεσμος Αγωνιστών Πόλεως και Επαρχίας Λεμεσού (ΣΑΠΕΛ).²²⁹

Αν και μέχρι το 1987 δεν αναγνωρίζεται δια νόμου η δράση της ΕΟΚΑ ή των μελών της, με την ίδρυση του κυπριακού κράτους αρχίζει μια θεσμική διαδικασία διευθέτησης επιμέρους ζητημάτων που συνδέονταν με τον αγώνα της ΕΟΚΑ. Όσον αφορά τη μη επίσημη αναγνώριση, χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ότι διεξαγόταν επίσημος εορτασμός της επετείου της έναρξης του αγώνα της ΕΟΚΑ, πριν ακόμα υπάρξει σχετικό νομοθέτημα. Επιπλέον, στα μνημόσυνα και τα αποκαλυπτήρια αγαλμάτων παρίσταντο εκπρόσωποι του κράτους παρ' ότι τα τιμώμενα άτομα δεν είχαν αναγνωριστεί με κάποιο νομοθέτημα ως αγωνιστές, παρά μόνο σε συλλογικό επίπεδο ως ήρωες. Οι πρακτικές αυτές διαμορφώθηκαν από τη δράση και τις πρωτοβουλίες των συνδέσμων αγωνιστών ή των κοινοτήτων της κάθε περιοχής. Η διαδικασία αυτή, αναμφίβολα έδωσε μια πρώτη αίσθηση έμμεσης αναγνώρισης. Η διευθέτηση των επιμέρους ζητημάτων που σχετίζονταν με την ΕΟΚΑ διέθετε έναν πρακτικό χαρακτήρα διαχείρισης των επιπτώσεων του αγώνα.

Έναν χρόνο μετά την ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας, η ελληνική κοινοτική συνέλευση Κύπρου κηρύσσει μέσω ψηφίσματος τον Εθνάρχη Μακάριο Γ' και τον Γεώργιο Γρίβα-Διγενή «*υπεράξιους της πατρίδος και αϊδίου ευγνωμοσύνης του ελληνικού κυπριακού λαού δια τας υπ' αυτών παρασχεθείσας μεγίστας υπηρεσίας ως αρχηγών του ιερού*

²²⁸ Χ. Αθανασιάδης, «Ασυμφιλίωτες μνήμες», *ο.π.*, σελ. 33

²²⁹ «Οργανωτική Δομή», Ίδρυμα Απελευθερωτικού Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-1959, http://www.eoka.org.cy/?page_id=1043 (τ.π. 15.08.2020)

απελευθερωτικού αγώνος και δια την αυτοθυσίαν και την αυταπάρνησίν αυτών εν τη υπερλαμπρώ, διεξαγωγή, αυτού».²³⁰

Στον αντίποδα και ενώ η μνήμη της δεξιάς εποικίζει το δημόσιο χώρο, η μνήμη της αριστεράς παραμένει στο ημίφως, ηττημένη πολιτικά και ιδεολογικά όσον αφορά την ένδοξη πενταετία του αγώνα. Κατά τη δεκαετία του 1990 πραγματοποιούνται δύο απόπειρες της κυπριακής αριστεράς να αναδείξει την παρουσία της στον αγώνα του 1955-1959: Συγκροτείται ο Σύνδεσμος Συγγενών Δολοφονηθέντων για τα Πολιτικά τους Φρονήματα στην περίοδο 1955-1959 και παράλληλα εμφανίζονται οι πρώτες βιβλιογραφικές και ιστοριογραφικές προσεγγίσεις του θέματος. Οι δολοφονίες αριστερών είναι στο επίκεντρο των λόγων που διαμορφώνονται. Προτάσσεται κυρίως το συναίσθημα, και λιγότερο η ιστορική έρευνα και η θεωρητική ανάλυση. Εύστοχα ο Χάρης Αθανασιάδης παρατηρεί πως:

*«Η προβολή του οικείου τραύματος ως ανεπούλωτης, αιμάσσουσας πληγής στο ενιαίο σώμα της κυπριακής κοινωνίας και η υπόρρητη επίκληση των πατριωτικών και ανθρωπιστικών συναισθημάτων διεμβόλισαν τελικώς το στρατόπεδο των αντιπάλων, προκαλώντας ρωγμές στο τείχος της αδιαλλαξίας που είχαν οικοδομήσει οι σκληροπυρηνικοί Σύνδεσμοι Αγωνιστών. [...] Επιλέγοντας το ρόλο του θύματος, την ανάδειξη του τραύματος, η Αριστερά κατάφερε να θέσει στο δημόσιο χώρο το αίτημα της αναγνώρισης και δικαίωσης των νεκρών της. Κάνοντας το, άγγιξε ταυτόχρονα τα όρια της ανοχής της αντίπαλης ηγεμονικής αφήγησης. [...] Η αφήγηση της Αριστεράς, παραμένει δευτερεύουσα, [...] κυρίως διότι μοιράζεται με τους εθνικιστές ορισμένες κρίσιμες παραδοχές για την πατρίδα, το λαό, το έθνος και την ιστορία του. Για τούτο αυτοπεριορίζεται ουσιαστικά στο αίτημα για αναγνώριση και δικαίωση των θυμάτων της. Αποσειόντας από πάνω της το στίγμα του προδότη, εκείνο που τελικά διεκδικεί δεν είναι παρά μια θέση στο εθνικό αφήγημα.»*²³¹

Ο τρόπος που η αριστερά αντιμετωπίζει τα γεγονότα του 1958 και συγκροτεί αφηγήσεις για αυτά είναι χρήσιμος για την κατανόηση του τρόπου που διεκδικεί την ένταξή της στο κυρίαρχο ιστορικό αφήγημα του σήμερα. Η βιβλιογραφία είναι ιδιαίτερα πυκνή σχετικά με τις δολοφονίες, τις αιτίες και τις αφορμές τους. Σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι να αναδειχθούν ερωτήματα γύρω από τα γεγονότα αυτά και όχι απλά να παρουσιαστούν τα

²³⁰ Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-1959, 50 χρόνια από τη λήξη του απελευθερωτικού αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α. 1955-59 : επετειακό ημερολόγιο 2009, Λευκωσία, 2009

²³¹ Χάρης Αθανασιάδης, Ασυμφιλίωτες μνήμες. Η διαμάχη για το εγχειρίδιο της Γ' Λυκείου «Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου» (2002), ο.π., σελ.35-40

ίδια τα γεγονότα. Το κρίσιμο ερώτημα δεν είναι εάν έδωσε ο Γρίβας την εντολή ή όχι, ούτε ποια επιχειρήματα χρησιμοποιούν οι αντιπαρατιθέμενες πλευρές στις αφηγήσεις τους για το παρελθόν. Η συγκεκριμένη στιγμή εντός του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα βρίθεται από αντικομμουνισμό, εκτελέσεις και δολοφονίες, πολιτικές επιδιώξεις. Αυτοί είναι και οι κεντρικοί άξονες του κεφαλαίου. Μελετώντας το πώς διαμορφώνονται οι πολιτικές συνθήκες και πώς οδηγούν στις εκάστοτε βίαιες πράξεις. Κεντρικό ερώτημα είναι πώς νοηματοδοτούνται αυτές οι πράξεις εντός του πολιτικού και κοινωνικού πλαισίου. Τα υποερωτήματα που συνθέτουν τους κεντρικούς άξονες αφορούν την αιτιολόγηση της βίας από τους πρωταγωνιστές των γεγονότων. Αντικείμενο διερεύνησης αποτελεί ο ορίζοντας αντιλήψεων με τον οποίο οι άνθρωποι δρουν και συμβάλλουν σε βίαιες διαδικασίες. Επιπρόσθετα, σημαντικό ρόλο παίζει η δυναμική, η ροπή προς τη βία και η ανάδειξη διαδικασιών που προϋπήρχαν. Το κεφάλαιο εστιάζει στην εξέταση δύο βασικών γεγονότων, σε δύο συγκεκριμένες δολοφονίες. Η επιλογή αυτή δε γίνεται για να απομονωθούν και να διαφοροποιηθούν οι συγκεκριμένες δολοφονίες ως ιδιαίτερες περιπτώσεις. Κριτήριο αποτελεί ο δημόσιος χαρακτήρας τους που χρησιμεύει στην αναλυτική προσέγγιση. Στις περιπτώσεις αυτές επιλέγεται η πυκνή περιγραφή, ως μια μεθοδολογία που επιτρέπει την προσπάθεια ερμηνείας, εντός των λεπτών αποχρώσεων, των συναισθημάτων και των πολλαπλών κωδίκων του νοήματος.²³² Εν κατακλείδι, διερευνάται η εξής υπόθεση: εάν το φάντασμα του ελληνικού εμφυλίου που εμφανίζεται στη Κύπρο από τη στιγμή της έναρξης του στην Ελλάδα, ενδέχεται το 1958 να αποτελεί τη στιγμή της μετουσίωσής του σε πράξη.

Διαμόρφωση πολιτικής συγκυρίας

Κατά την περίοδο εκεχειρίας της ΕΟΚΑ το 1957, ο Τ. Χάρντινγκ αντικαταστάθηκε από τον σερ Χιου Φουτ. Βασική προτεραιότητα της βρετανικής πολιτικής σε αυτή τη φάση ήταν η εξάρθρωση του κύριου αντιπάλου της, της ΕΟΚΑ. Ο Χάρντινγκ ήταν σκληρός και δε δίσταζε να χρησιμοποιήσει ακόμη και τους Τουρκοκύπριους για να εξουδετερώσει τους αντιπάλους του. Επιπλέον, ήταν ένας ικανός διαπραγματευτής. Τόσο στις διαβουλεύσεις με τον Μακάριο, όσο και με την Βρετανική Κυβέρνηση. Τονίζοντας σταθερά ότι στο κυπριακό ζήτημα μόνο η πολιτική επίλυση ήταν εφικτή. Ο αντικαταστάτης του ήταν φιλελεύθερος, μειλίχιος, διαλλακτικός και ιδιαίτερα δεκτικός στις ελληνικές θέσεις.

²³²Κάρολος – Ιωσήφ Καβουλάκος και Γιώργος Γρίτζας, *Εναλλακτικοί Οικονομικοί και Πολιτικοί Χώροι Κοινωνικά κινήματα και χωρική ανάπτυξη*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα και Βοηθήματα, Αθήνα 2015, σελ.75 και Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*, Basic Books, New York, 1973

Προερχόταν από το Υπουργείο Αποικιών και είχε λιγότερες γνώσεις για τον μηχανισμό ασφαλείας και τους στρατιωτικούς. Δεν είχε τη δυνατότητα να αντιμετωπίσει την πίεση που του άσκησαν οι Τούρκοι μετά το Ιανουάριο του 1958.²³³

Μετά την απελευθέρωσή του το 1957, ο Μακάριος επανήλθε στην κεντρική σκηνή με δοξασίες. Εγκαταστάθηκε στην Αθήνα και άρχισε να σκέφτεται ότι ήταν καιρός να σταματήσει η δράση της ΕΟΚΑ. Ήταν ώρα ο Γρίβας να επιστρέψει στην Ελλάδα και ο ίδιος να συνεχίσει τις συνομιλίες με τη βρετανική κυβέρνηση για λύση ανεξαρτησίας. Ήταν μια σκέψη την οποία επεξεργάστηκε ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της εξορίας του. Η αλληλογραφία ανάμεσα στον πολιτικό και στον στρατιωτικό αρχηγό της ΕΟΚΑ ήταν συστηματική. Ο Γρίβας αρνιόταν πεισματικά να δεχτεί τις προτροπές του Μακαρίου για τερματισμό της ένοπλης δράσης. Υπόθεση που στηριζόταν στο ότι θα οδηγούσε στη δημιουργία ενός ευνοϊκού κλίματος για τις συνομιλίες. Η πεισματική άρνηση του Γρίβα να σταματήσει την ένοπλη πάλη έδειξε στο Μακάριο ότι δεν υπήρχε πεδίο συνεννόησης και κοινής συνεργασίας για τους σκοπούς επίλυσης του κυπριακού. Όσο ο αγώνας συνεχιζόταν και ο Γρίβας έμενε ασύλληπτος, τόσο η απήχησή του όσο και το κύρος του αυξάνονταν. Ο Εθνάρχης δεν μπορούσε να μετατοπίσει τη στάση του πέρα από την προοπτική της Ένωσης, έστω κι αν ο ίδιος το επιθυμούσε. Σταδιακά, η ελληνική πλευρά είχε αρχίσει να καταλαβαίνει ότι παρά την «ηρωική» στάση της ΕΟΚΑ, οι προοπτικές της λύσης χάνονταν και οι διαπραγματεύσεις όδευαν όλο και περισσότερο σε αδιέξοδο. Η προοπτική πολιτικών διεκδικήσεων ενισχύθηκε από την απελευθέρωση του Μακαρίου και την δυνατότητά του να αναλάβει νέες πρωτοβουλίες. Ήταν ο μόνος και ο αδιαμφισβήτητος εκπρόσωπος των Ελληνοκυπρίων και λειτουργούσε ως ένας άτυπος αρχηγός ενός κράτους που ακόμα δεν υπήρχε.²³⁴

Το 1958 κλιμακώθηκαν οι διακοινοτικές εντάσεις, με την Κύπρο να βρίσκεται στην ευθεία εθνοτικής σύγκρουσης. Σημαντικό ρόλο σε αυτό έπαιξε η νεοϊδρυθείσα Τούρκικη Οργάνωση Αντίστασης, ΤΜΤ (Türk Mukavemet Teşkilatı), σχεδιάζοντας μια σειρά δυναμικών δράσεων με σκοπό την πραγμάτωση της διχοτόμησης, καθώς και οι νέες επιθέσεις της ΕΟΚΑ. Σε προκήρυξή της στις αρχές του έτους, μέσω της πολιτικής της πτέρυγας ΠΕΚΑ, η ΕΟΚΑ καλούσε την ελληνοκυπριακή κοινότητα να δώσει μάχη σε τρία

²³³Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Εξώθηση και καταστολή, βόμβες και ψηφοδέλτια: η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας, 1954-1958», *ο.π.*, σελ.235

²³⁴Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*, *ο.π.*, σελ.261-263

μέτωπα: Το πρώτο ήταν αυτό κατά των Βρετανών. Ακολούθως ήταν το μέτωπο κατά των κομμουνιστών, τους οποίους οι Άγγλοι χρησιμοποιούσαν, σύμφωνα με την ΕΟΚΑ, για να διασπάσουν την ελληνοκυπριακή κοινότητα. Τέλος, ήταν το μέτωπο κατά των Τούρκων που επίσης λειτουργούσαν υπέρ των Βρετανών. Η ΕΟΚΑ διάβαζε τις διεκδικήσεις των Τουρκοκυπρίων ως «βρετανική υποκίνηση», αγνοώντας τον φόβο τους για την Ένωση. Ταύτιζε το πάθος της τουρκικής πλευράς για διχοτόμηση με το «*διαίρει και βασίλευε*» της βρετανικής πολιτικής. Ωστόσο, κατά τους πρώτους μήνες του 1958, ένα μέρος της τουρκοκυπριακής κοινής γνώμης θεωρούσε ότι οι Βρετανοί «πρόδωσαν» τη δέσμευσή τους για διχοτόμηση. Έτσι ξεκίνησαν προετοιμασίες για την έναρξη μιας βίαιης εκστρατείας με στόχο την διαίρεση της Κύπρου.²³⁵ Στα τέλη του Ιανουαρίου του 1958, οι ηγέτες των Τουρκοκυπρίων οργάνωσαν διαδηλώσεις, με συνθήματα κατά του Χ. Φουτ και υπέρ του Γ. Χάρντινγκ και της διχοτόμησης. Κυριάρχησαν εντάσεις που κατέληξαν σε εμπρησμούς ελληνοκυπριακών καταστημάτων και συμπλοκές με τις αποικιακές αρχές.²³⁶

Οι δύο αντιπαρατιθέμενες ομάδες, πέραν από τους αυτοανακηρυγμένους ρόλους τους ως «προστάτες» των εθνικών κοινοτήτων τους έναντι της Βρετανικής Διοίκησης, στοχοποίησαν παράλληλα μέλη των δικών τους κοινοτήτων. Συγκεκριμένα, στο στόχαστρο βρέθηκαν μέλη που δεν υποστήριζαν τους στόχους για ένα «καθαρό» εθνικό μέλλον της Κύπρου και κυρίως η κυπριακή αριστερά. Από την οπτική των δύο εθνικά αντιπαρατιθέμενων πλευρών, η ιδέα μιας κοινής ταυτότητα που θα ενώνει τους Ελληνοκύπριους και τους Τουρκοκύπριους, φάνταζε ως μια κομμουνιστική μεθόδευση. Ως εκ τούτου, δεν ήταν παράλογο ότι ανάμεσα στους πρώτους στόχους της ΤΜΤ ήταν η «*καταπολέμηση του κομμουνισμού*», στόχος που αργότερα αποτέλεσε ανοιχτό μέτωπο και για τον Γρίβα και την ΕΟΚΑ.²³⁷ Στην περίπτωση του Γρίβα, η εξορία του Μακάριου συνέβαλε περεταίρω στην επιθυμία του για πολιτική εμπλοκή εντός της Κύπρου και στους χειρισμούς του κυπριακού ζητήματος αργότερα. Ο Γρίβας, πέρα από την πείρα του στο στρατιωτικό κόμματι και τη διαχείριση μιας οργάνωσης, δεν διέθετε ικανότητες πολιτικής δράσης και δε μπορούσε να κινηθεί με επιτυχία στο χώρο της πολιτικής. Οι Τουρκοκύπριοι και οι κομμουνιστές αποτελούσαν εξ' αρχής αγκάθια για τον αξιακό του κώδικα. Οι πρώτοι

²³⁵Niyazi Kizilyurek, *Μια ιστορία βίας και μνησικακίας. Η γένεση και η εξέλιξη της εθνοτικής διένεξης στην Κύπρο, Α' Τόμος, ο.π.*, σελ.223-224

²³⁶Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση, ο.π.*, σελ.389

²³⁷Leonidas Karakatsanis, «Repositioned/re-signified: echoes of violence, aporias of solidarity across Cyprus, Turkey and Greece», στο Karakatsanis, Leonidas, and Nikolaos Papadogiannis (επιμ.), *The Politics of Culture in Turkey, Greece & Cyprus: Performing the Left Since the Sixties*, London Taylor and Francis, 2017, σελ.75-141, σελ.96

ως «προαιώνιοι εχθροί του έθνους» και οι δεύτεροι ως ιδεολογικοί εχθροί μα και ως μια υπολογίσιμη δύναμη που μπορούσε να επηρεάσει την πολιτική και κοινωνική ζωή της Κύπρου.²³⁸

Ήδη από τις αρχές του έτους, ο Γρίβας χαρακτήριζε τους κομμουνιστές «προκλητικούς», θεωρώντας ότι οι προθέσεις τους ήταν η πιθανή συνεργασία με την «Κυπριακή Κυβέρνηση». Αισθανόταν δε δικαιωμένος ως προς τις προβλέψεις του ότι οι αριστεροί ποτέ δεν επιδίωκαν την αυτοδιάθεση αλλά την ανεξαρτησία. Συμπεράσματα που όπως τα χαρακτηρίζει ήταν «δικά μου χωρίς να έχω εικασίες ή πληροφορίας από κανένα». Στην αλληλογραφία του με τον Μακάριο, τον είχε ενημερώσει ότι «με την έναρξιν δράσεως θα βάλω χέρι αλύπητα και στους κομμουνιστάς προδότας και θα αρχίσω ανοικτόν πόλεμον εναντίον των και με φυλλάδια, χρησιμοποιών και τα αποσχισθέντα εκ του Α.Κ.Ε.Λ. ηγετικά στελέχη, τα οποία ζητούν επιμόνως να δράσουν».²³⁹ Η διαπίστωση του Γρίβα για πιθανή επίλυση του κυπριακού, τού δημιούργησε ανησυχία για το τι θα γινόταν μετά. Ο Γρίβας γνώριζε πως το ζήτημα της Ένωσης εξασθενούσε απέναντι στην πιθανότητα ανεξαρτησίας του νησιού. Πίστευε ότι το ΑΚΕΛ παρέμενε σε μεγάλο βαθμό ανέπαφο από τις επιπτώσεις των μέτρων έκτακτης ανάγκης και της παρανομίας, καθώς και ότι ήταν ακόμη καλά οργανωμένο και έτοιμο να αξιοποιήσει το αποτέλεσμα της λύσης για να κερδίσει πολιτικό έδαφος. Ακριβώς σε αυτή την προοπτική ήθελε να δώσει πρόωρο τέλος.²⁴⁰

Αναφορικά με τις πολιτικές εξελίξεις στις αρχές του έτους, τον Φεβρουάριο του 1958, έφθασαν στην Αθήνα ο Βρετανός Υπουργός Εξωτερικών Σέλγουντ Λούντ, ο Υφυπουργός Ρός και ο κυβερνήτης Χ. Φουτ. Πραγματοποιήθηκαν συνομιλίες με τον Κ. Καραμανλή και τον Ε. Αβέρωφ και ο Χ. Φουτ συναντήθηκε για πρώτη φορά με τον Μακάριο. Οι συζητήσεις μεταξύ των τριών χωρών δεν ευδοκίμησαν. Από πλευράς της η Τουρκία επέμεινε στις θέσεις της και οι Τουρκοκύπριοι ενέτειναν τις προσπάθειες τους για διχοτόμηση, με πρώτο στάδιο την θέσπιση ξεχωριστών δημοτικών αρχών. Με την αδυναμία εύρεσης ενός σχεδίου με ικανοποιητικό περιεχόμενο για τα ελληνικά συμφέροντα και την επιθετική στάση της Τουρκίας, η ΕΟΚΑ οδηγήθηκε στην επανάληψη επιθέσεων κατά βρετανικών στόχων.²⁴¹

²³⁸Κώστας Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία, ενδογενείς αντιπαραθέσεις, Β' Τόμος, ο.π.*, σελ.256-259

²³⁹Σπύρος Παπαγεωργίου, *ΑΚΕΛ το άλλο ΚΚΕ, ο.π.*, σελ.162

²⁴⁰Κώστας Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία, ενδογενείς αντιπαραθέσεις, Β' Τόμος, ο.π.*, σελ.262

²⁴¹Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση, ο.π.*, σελ.390-391

Οργάνωση και τακτική επιθέσεων στην επαρχία Αμμοχώστου

Τα περισσότερα γεγονότα ενδοκοινοτικών επιθέσεων και δολοφονιών εντοπίζονται στην επαρχία Αμμοχώστου. Οι επιθέσεις εντάθηκαν από τον Ιούνιο του 1957 και εκδηλώθηκαν σχεδόν σε όλα τα χωριά της επαρχίας με τους αριθμούς να αυξάνονται έως το 1962.²⁴² Πριν εξετάσουμε τα παρακάτω γεγονότα, χρειάζεται μια σύντομη ανάλυση της γεωγραφίας τους σε σχέση με την πολιτική σκηνή. Οι τελευταίες εκλογές πριν την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας το 1953 δίνουν την δυνατότητα ανάγνωσης της εκλογικής δύναμης των δύο παρατάξεων εντός της πόλης της Αμμοχώστου προ της έναρξης του αγώνα της ΕΟΚΑ. Στην Αμμόχωστο η αριστερά ήταν διασπασμένη, με τον διαγραμμαμένο από το ΑΚΕΛ Αδάμ Αδάμαντο να έχει σχηματίσει δικό του ανεξάρτητο συνδυασμό. Στον αντίποδα, η δεξιά μαστιζόταν από χρόνιες φιλοδοξίες και αντιζηλίες των παραγόντων της, δημιουργώντας ακόμη και μεταξύ τους επεισόδια.²⁴³ Τα αποτελέσματα των εκλογών επιβεβαίωσαν την κυριαρχία της αριστεράς (52,7%) και την αδυναμία της δεξιάς να συγκροτήσει αξιόμαχο συνδυασμό (34,9%). Επιπρόσθετα, το κόμμα κατάφερε να διατηρήσει την ηγεμονία του παρά την ανταγωνιστική παρουσία του Α. Αδάμαντος. Το αποτέλεσμα στην επαρχία Αμμοχώστου ενδέχεται να αποδεικνύει την παγίωση του ΑΚΕΛ, ως ένα πειθαρχημένο κόμμα, με αποτελεσματικούς μηχανισμούς υπεράνω προσώπων.²⁴⁴ Ενδεικτικά, στις Βουλευτικές Εκλογές του 1960 στην Αμμόχωστο ο υποψήφιος με το ΑΚΕΛ, Χαμπής Μιχαηλίδης εξασφάλισε 15.379 από τις 35.807.²⁴⁵

Από την αρχή του αγώνα της ΕΟΚΑ, καθώς και κατά την ανασυγκρότησή της στην περίοδο εκεχειρίας, η οργάνωση δημιούργησε πυρήνες σε διάφορα χωριά της επαρχίας Αμμοχώστου. Στη περίπτωση του χωριού Κώμη του Γιαλού, αντιμετώπισαν προβλήματα. Η Κώμη χαρακτηριζόταν ως το «*Στάλινγκραντ της Καρπασίας*» γιατί οι κομμουνιστές δεν «*επέτρεπον εις τους εθνικόφρονες νέους να απαλλαγούν του κομμουνιστικού τρόμου και να προχωρήσουν εις την ΕΟΚΑ*». Η οργάνωση και η σταθεροποίηση επετεύχθη «*μόνον όταν δια της δυναμικής αντιμετώπισεως (υπό των ομάδων εκτός της Κώμης) των ερυθρών του χωριού ενεφυσήθη εις τους εθνικόφρονάς νέους θάρρος και πίστις εις την ΕΟΚΑ*».²⁴⁶ Οι συνθήκες διέφεραν από χωριό σε χωριό. Τα κοινωνικά δίκτυα σε κάποιες περιπτώσεις

²⁴²Θεορής Ζάμπας, *Ιστορική Διαδρομή ΚΚΚ-ΑΚΕΛ Αμμοχώστου 1920-1960*, ο.π., σελ.350

²⁴³Βασίλης Ι. Πρωτοπαπιάς, *Εκλογική Ιστορία της Κύπρου: πολιτευτές, κόμματα και εκλογές στην Αγγλοκρατία (1878-1960)*, Διδακτορική Διατριβή, ο.π., σελ.602-603

²⁴⁴Στο ίδιο, σελ.607

²⁴⁵Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 31.7.1960: Τα αποτελέσματα των πρώτων βουλευτικών εκλογών. Πατριωτικό Μέτωπο και ΑΚΕΛ εφαρμόζουν πλήρως την προεκλογική συμφωνία και εξασφαλίζουν και τις 35 έδρες στη Βουλή των Αντιπροσώπων, S- 1433

²⁴⁶Γεώργιου Γρίβα Διγενή, *Χρονικόν Αγώνος ΕΟΚΑ 1955-1959*, ο.π., σελ.254

ενεργοποιούσαν τα αντανακλαστικά των κατοίκων και σε άλλες τα απονεύρωναν. Υπήρχαν περιπτώσεις χωριών στην Επαρχία Αμμοχώστου, όπου η επαρχιακή ομάδα του κόμματος στη μια περίπτωση *«τους αντιμετώπισε σωστά και την άλλη λανθασμένα»*.²⁴⁷ Σε επίπεδο τακτικής, τουλάχιστον όπως διαφαίνεται για την επαρχία Αμμοχώστου, το ΑΚΕΛ αναφέρει ότι η δεξιά δεν οργάνωνε επιθέσεις σε ολόκληρη την επαρχία ταυτόχρονα. Καθόριζαν ένα συγκεκριμένο στόχο με δύο – τρία χωριά ή μια – δυο περιφέρειες. Εκεί μεταφέρονταν *«καταζητούμενοι ή "ξένοι"»* όπως τους έλεγαν στο χωριό. Ένας αριθμός περίπου 20-25 ατόμων δεν πήγαιναν στις δουλειές τους για περίπου ένα δεκαήμερο, έμεναν στο καφενείο, προπαγάνδιζαν και προετοίμαζαν το έδαφος, *«συκοφαντώντας δικούς μας και ταυτόχρονα κάνοντας την ανάλογη οργανοτεχνική προετοιμασία»*. Οι ομάδες της ΕΟΚΑ δρούσαν αιφνιδιαστικά. Στα χωριά όπου η αριστερά πλειοψηφούσε υπήρχε ανάλογη επαγρύπνηση και προετοιμασία για την αντιμετώπιση τους. Στις περιπτώσεις όπου η αριστερά μειοψηφούσε, η μαχητική αντιμετώπιση χαρακτηριζόταν ως προβληματική και ανεφάρμοστη.²⁴⁸

Πριν ακόμα την περίοδο των ταραχών, η ΕΟΚΑ είχε δημιουργήσει την Υπηρεσία Αντιμετώπισης Κομμουνιστικής Αντιδράσεως. Στόχος της ήταν η παρακολούθηση των κομμουνιστών, η αποκάλυψη και ματαίωση των σχεδίων τους. Σε έγγραφο του Αρχείου Παναγιώτη Παπαδημήτρη, η εφημερίδα *Χαραυγή* φέρεται να δημοσίευσε διαταγή της ΥΑΚΑ προς τον Γενικό Υπεύθυνό της. Κατά τις οδηγίες, τα μέλη θα έπρεπε να οργανωθούν και να δράσουν προς την αντιμετώπιση *«πάσας εν κρυπτώ ή φανερώ κομμουνιστικής αντιδράσεως»*. Ο ειδικός υπεύθυνος της υπηρεσίας θα έπρεπε να είναι όχι μόνο θαρραλέος και αποφασιστικός αλλά και ακατάβλητος στις κομμουνιστικές απειλές και πιέσεις. Οι επεμβάσεις της ομάδας θα γίνονταν άνευ οπλισμού αλλά όπου συναντούσαν αντίσταση θα χρησιμοποιούσαν ρόπαλα. Τα ρόπαλα θα φυλάσσονταν από έτερο τμήμα της ΥΑΚΑ, το οποίο θα παρακολουθούσε πλησίον της σκηνης της επέμβασης. Τα μέλη έπρεπε να γνωρίζουν ότι ημέτεροι οπλοφόροι θα παραμόνευαν για να επιβληθούν εάν υπήρχε ανάγκη.

Οι οπλοφόροι θα παρέμβαιναν *«[...]μόνον εν έσχατη ανάγκη, όταν μόνον υπάρχει κίνδυνος να επιβληθούν οι κομμουνισταί. Και σκοπός των οπλοφόρων θα είναι μόνον δια να διαλύσουν τους αριστερούς δια να επιβληθώμεν της καταστάσεως. Και όταν πάλι εμφανισθούν δεν θα πυροβολήσουν, παρά μόνον δια προειδοποίησιν εις τον αέρα. Και αν πάλιν αναγκασθούν να πυροβολήσουν δι' αυτοάμυναν των, τότε πάλιν οι πυροβολισμοί να*

²⁴⁷Θεορής Ζάμπας, *Ιστορική Διαδρομή ΚΚΚ-ΑΚΕΛ Αμμοχώστου 1920-1960, ο.π., σελ.352-353*

²⁴⁸Στο ίδιο, σελ.355

μη είναι θανάσιμοι. Να σημαδεύετε στα πόδια, να προσέξουν ιδιαίτερος αυτό το σημείον οι οπλοφόροι. Εν ουδεμία περίπτωση θα επιτρέψουν οι κομμονισταί να καταπιστούν σε συζητήσεις ή λογομαχίες μαζί τους [...] άλλως θα ευρεθούν περικυκλωμένοι και εις την ανάγκην να πυροβολήσουν θανάσιμως πράγμα που δεν θέλομεν επ' ουδενί λόγω». Σκοπός των επεμβάσεων της ΥΑΚΑ ήταν η επιβολή. Ο εξαναγκασμός των κομμουνιστών να υποχωρήσουν και «[...]εάν είναι δυνατόν χωρίς να πέση ούτε ένας μπάτσος. Αυτό θα έκανε την επιτυχίαν μας ακόμη μεγαλύτεραν διότι τους επιβαλλόμεθα άνευ βίας, αλλά απλώς με την εμφάνισιν μας. [...] Οι κομμουνισταί μη έχοντες όπλα τρέμει το χέρι τους να τα κρατούν, κρατούν πάντοτε αθώα και ούχι παράνομα όπλα[...]».²⁴⁹

Η εμφάνιση ένοπλων προσωπιδοφόρων σε αρκετά χωριά ήταν κάτι συνηθισμένο. Συνήθως βρίσκονταν εκεί είτε για να προβούν σε ομαδικές παρατηρήσεις στους χωριανούς, είτε για να διαβάσουν μια νέα διαταγή του Γρίβα, ή και για να προειδοποιήσουν κάποιους για επικείμενες ενέργειες. Σε πολλές περιπτώσεις, χτυπούσαν άτομα που «δεν υπάκουαν στις διαταγές ή ακόμα και τους κούρευαν σύριζα αποπέμποντας τους δημοσίως». Οι νέοι του χωριού πήγαιναν στις εισόδους του. Είχαν εντολή να τρέξουν αμέσως στο χωριό, εάν έβλεπαν αγγλικό αμάξι να πλησιάζει από μακριά. Απώτερος στόχος ήταν να προειδοποιηθούν οι προσωπιδοφόροι να φύγουν, πριν προχωρήσουν οι Άγγλοι στο χωριό, για να αποφευχθεί ο κίνδυνος συλλήψεων. Όταν έφτανε η ειδοποίηση για την άφιξη των Άγγλων, οι προσωπιδοφόροι πέταγαν την προσωπίδα και αναμιγνύονταν αμέσως με τον υπόλοιπο κόσμο, «γνωρίζοντας ότι κανένας δεν θα τους πρόδωνε». Συνήθως εμφανίζονταν σε δυάδες. Ντυμένοι με μια μαύρη προσωπίδα στο κεφάλι και το μπουφάν τους ανάποδα, στέκονταν στην είσοδο της πλατείας του χωριού. Στη περίπτωση του χωριού Λύσης, από όπου και αντλείται η μαρτυρία, το σημείο ήταν σκοτεινό, για να μη διακρίνονται εύκολα και επέτρεπε να ακουστεί καλά η φωνή τους. Ο ένας κρατούσε τηλεβόα και ο άλλος ένα κλεφτοφάναρο. Ο πρώτος διάβαζε την διαταγή της ΕΟΚΑ. Ο δεύτερος προσωπιδοφόρος είχε ρόλο παρατηρητή, για να εντοπίσει τυχών κίνδυνο ή οτιδήποτε ύποπτο. Σε αρκετά χωριά κατά τη διάρκεια του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, ήταν κοινό μυστικό ποιοι ήταν μέλη της ΕΟΚΑ. Πολλοί έβλεπαν καταζητούμενους αγωνιστές να βρίσκονται στα χωριά, ακόμη και ένοπλοι, αλλά «ο νόμος της σιωπής ρύθμιζε τα πάντα».²⁵⁰

²⁴⁹Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 27.2.58 Η υπηρεσία ΥΑΚΑ αρχίζει την παρακολούθηση κομμουνιστών. Τους επόμενους μήνες μασκοφόροι της ΕΟΚΑ επιτίθενται εναντίον αριστερών και τους ξυλοκοπούν άγρια, ενώ άλλοι αριστεροί συζητούν μαζί τους στα καφενεία και στις πλατείες και σε ορισμένες περιπτώσεις του επιτίθενται, S-1301

²⁵⁰Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 21.1.1958: Περιγραφή της δολοφονίας του Μιχαήλ Πέτρου στη Λύση από τον αυτόπτη μάρτυρα Παναγιώτη Παπαδημήτρη, S-1298

Η όξυνση των ενδοκοινοτικών επιθέσεων, ο «αιματοβαμμένος» Ιανουάριος

Το ενωτικό δημοψήφισμα του 1950 είχε καθιερωθεί ως επέτειος με το ΑΚΕΛ να συμμετέχει και να οργανώνει εορτασμούς. Στις 19 Ιανουαρίου 1958 το κόμμα οργάνωσε εορτασμούς στα χωριά Κώμα του Γιαλού και Λύση, δυτικά της Αμμοχώστου, προβάλλοντας κοινά αιτήματα με την ΕΟΚΑ.²⁵¹ Η οργάνωση είχε διατάξει απόλυτη ηρεμία, έως και μη εορτασμό της επετείου λόγω της παρουσίας της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης. Η παρουσία της επιτροπής είχε σκοπό την διεξαγωγή έρευνας για βασανισμούς από την Βρετανική Διοίκηση.²⁵² Αφορμή για τις συμπλοκές ήταν η επιλογή του αριστερού κόμματος να εορτάσει την επέτειο με διάφορες εκδηλώσεις των σωματείων.²⁵³ Μόλις τρεις μέρες μετά, στη Κώμα του Γιαλού μασκοφόροι πυροβόλησαν δύο στελέχη του ΑΚΕΛ, τα αδέρφια Ηλία και Νίκο Ττοφαρή²⁵⁴ καθώς οι δεύτεροι έβγαιναν από το καφενείο. Ο Ηλίας υπέκυψε στα τραύματά του και ο αδερφός του επέζησε βαριά τραυματισμένος. Το ίδιο βράδυ, στο χωριό Λύση, μασκοφόροι της ΕΟΚΑ πυροβόλησαν θανάσιμα και τον Μιχάλη Πέτρου, ενώ τραυμάτισαν ακόμη τρία μέλη του ΑΚΕΛ. Τα ονόματα των περισσότερων ήταν γνώριμα στην αποικιακή διοίκηση, μιας και βρίσκονταν στην λίστα προγραφής της ΕΟΚΑ για την επαρχία Αμμοχώστου.²⁵⁵

Οι επιθέσεις και στα δύο χωριά πραγματοποιήθηκαν λίγο πριν τις 20:00. Οι επιδρομές των ένοπλων μασκοφόρων έγιναν στις κεντρικές πλατείες. Ο ένας από τους τραυματισθέντες στη Λύση, ο Γιάννης Κολάνης αφηγείται τα γεγονότα. Το βράδυ βρισκόταν σε γραφείο στην κεντρική πλατεία. Στις 19:45 περίπου όρμησαν μέσα τέσσερις ένοπλοι με καλυμμένα τα πρόσωπα και ρωτούσαν ποιος είναι ο Γιάννης Κολάνης. Όταν ανταποκρίθηκε τον άρπαξαν από τα μαλλιά και τον έβγαλαν έξω βίαια, λέγοντας του ότι είναι προδότης. Αυτός απάντησε ότι η αριστερά δεν έχει προδότες και τον χτύπησαν με όπλο στο κεφάλι. Παράλληλα, μερικοί κάτοικοι του χωριού μαζεύτηκαν τριγύρω. Ο Γ. Κολάνης ζήτησε από τον μασκοφόρο να αφαιρέσει τη μάσκα, να αφήσει το όπλο και να συζητήσουν. Ο μασκοφόρος αφαίρεσε τη μάσκα αλλά κρατώντας το όπλο πυροβόλησε μαζί με τους υπόλοιπους στον αέρα, συνεχίζοντας τις απειλές. Την ίδια στιγμή προέτρεπε

²⁵¹Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.844

²⁵²Ενδεικτικά για την επίσκεψη της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων βλ. Αχχιλεύς Κ. Αιμιλιανίδης (επιμ.), *Οι εκθέσεις της Ευρωπαϊκής επιτροπής ανθρωπίνων δικαιωμάτων για την Κύπρο (ΑΡ.:176/1956&299/1956 και 299/1957)*, Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού, Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-1959, Ίδρυμα απελευθερωτικού Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-1959, Λευκωσία 2008

²⁵³Γεώργιου Γρίβα Διγενή, *Χρονικόν Αγώνος ΕΟΚΑ 1955-1959, ο.π.*, σελ.293

²⁵⁴Ενδεικτικά βλ. Μιχάλης Μιχαήλ, *Η εν ψυχρώ διπλή δολοφονία του Ηλία Ττοφαρή και του Μιχάλη Πέτρου*, Εκδόσεις Εφημερίδα Γνώμη, Λευκωσία, 2014

²⁵⁵Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.844

τους δεξιούς κατοίκους να πάνε στα σπίτια τους και διέταξε τους αριστερούς, σπρώχνοντας τους, να μπουνε στο καφενείο. Παρά την επιμονή των παραβρισκόμενων να μην μπουν στο καφενείο, υπό την απειλή των όπλων υποχώρησαν και στάθηκαν μπροστά από αυτό. Εκείνη τη στιγμή εμφανίστηκε ο Μιχάλης Πέτρου που βρισκόταν στο σπίτι του. Θέλοντας να μάθει τι συμβαίνει και απευθυνόμενος στους μασκοφόρους είπε: *«Αυτά τα πράγματα δε είναι καλά, πρέπει να παραμείνουμε ενωμένοι»*. Αμέσως δέχτηκε χτύπημα στο κεφάλι. Ο αφηγητής τον ρώτησε εάν ήθελε να τον πάει στον γιατρό, αλλά ο Πέτρου του απάντησε ότι θα πάει σπίτι του να του δέσουν την πληγή. Πριν προλάβει να κινηθεί προς το ποδήλατο του, τον πυροβόλησαν και τον σκότωσαν.²⁵⁶

Το χρονικό της δολοφονίας του Πέτρου επιβεβαιώνει και ο Παναγιώτης Παπαδημήτρης. Ο Παπαδημήτρης ήταν αυτόπτης μάρτυρας, ενώ την ίδια περίοδο ήταν μέλος της Έλκιμος Νεολαία ΕΟΚΑ (ΑΝΕ). Περιγράφοντας τα γεγονότα αναφέρει:

*«[...] Τα πνεύματα φαίνονταν να οξύνονται ακόμη περισσότερο. Και ξαφνικά ο επικεφαλής των προσωπιδοφόρων με την προσωπίδα στο χέρι, διέταξε ένα από τους συντρόφους του που κρατούσε ένα αυτόματο όπλο: - Πυρ. [...] Όσοι έτρεξαν δίπλα του διαπίστωσαν ότι ήταν ήδη νεκρός. Ακολούθησαν σκηνές πανικού. Όλοι άρχισαν να τρέχουν, φοβούμενοι το χειρότερο. Οι προσωπιδοφόροι οπισθοχωρώντας έφυγαν. [...] Η Πλατεία βυθίστηκε σε μια βαριά και ανήσυχη σιωπή. Ο δολοφονηθείς κειτόταν νεκρός στο μέσο σχεδόν της πλατείας, ενώ δίπλα του έμειναν μερικοί μόνο φίλοι του, που κινούνταν στο μισοσκόταδο και έκλαιαν απαρηγόρητοι για το χαμό του. [...] Η πλατεία είχε βυθισθεί για καλά στο σκοτάδι. Μόνο το αίμα του δολοφονηθέντος που είχε καλύψει το έδαφος θύμιζε ότι κάτι φοβερό είχε συμβεί εκεί».*²⁵⁷

Την επόμενη μέρα κηρύχθηκε 48ώρη απεργία από την ΠΕΟ. Στην προκήρυξή της ανέφερε πως η εργατική τάξη όφειλε να εκφράσει σύσσωμη τον αποτροπιασμό της. Παράλληλα, σε όλες τις πόλεις του νησιού οργανώθηκαν διαδηλώσεις, με τα πανό να χαρακτηρίζουν τους δράστες φασίστες και φονιάδες.²⁵⁸ Ο Ανδρέας Ζιαρτίδης έκανε έκκληση στην Εθναρχία και σε όλες τις οργανώσεις να μη σιωπήσουν *«γιατί αν σιωπήσουν θα φέρουν μεγάλη ευθύνη, έναντι του λαού για ο,τιδήποτε ήθελε να συμβεί στο μέλλον»*. Ταυτόχρονα, κάλεσε τα μέλη του ΑΚΕΛ να διατηρήσουν *«πατριωτική ψυχραιμία»* και να μην προβούν σε αντεκδικήσεις και αντίποινα. Ο αρχιεπίσκοπος δεν καθυστέρησε να

²⁵⁶Μιχάλης Πουμπουρής, *Μέρες δοκιμασίας, ο.π.*, σελ.57-59

²⁵⁷Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 21.1.1958: Περιγραφή της δολοφονίας του Μιχαήλ Πέτρου στη Λύση από τον αυτόπτη μάρτυρα Παναγιώτη Παπαδημήτρη, S-1298

²⁵⁸Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.844

προειδοποιήσει από την Αθήνα για τους κινδύνους διάσπασης της ενότητας του λαού. Εκφράζοντας την επιθυμία του να επικρατήσει αρμονία και σύμπνοια μεταξύ των Ελληνοκύπριων στον κοινό αγώνα υπέρ της ελευθερίας.²⁵⁹

Οι κηδείες των δολοφονηθέντων πραγματοποιήθηκαν με μαζική παρουσία στα χωριά. Στη Λύση παραβρέθηκε και ο πατέρας του εκτελεσθέντα από την αποικιακή διοίκηση και αγωνιστή της ΕΟΚΑ Γρηγόρη Αυξεντίου.²⁶⁰ Ο Πιερής Αυξεντίου, κάτοικος του χωριού, ανέφερε: «Ποτέ δεν περιμέναμε αυτά τα πράγματα.[...] Εμείς πιστεύαμε ότι η Λύση ήταν το μόνο χωριό στο οποίο συναντιούμασταν όλοι».²⁶¹ Οι επιθέσεις, οι τραυματισμοί με αποκορύφωμα τις δύο εκτελέσεις του Ιανουαρίου, κατάφεραν να ξεσηκώσουν για αρκετές μέρες τη τοπική κοινωνία. Η παρουσία του πατέρα ενός από τους εμβληματικότερους υπαρχηγούς της ΕΟΚΑ, αναδεικνύει την ενότητα που επιδίωκαν κάποια χωριά. Διαπιστώνεται ότι σε κάποια χωριά η συλλογική κοινοτική ταυτότητα βαραίνει περισσότερο από τις ιδεολογικές αντεγκλήσεις. Η ενότητα του χωριού και ο αγώνας για την Ένωση δημιουργούν ένα «εμείς» ισχυρότερο από το «εγώ». Για να διαρρηχθεί αυτή η εσωτερική συνεκτικότητα, μεσολαβούσαν άτομα από διαφορετικά χωριά, όπως έχει αναφερθεί σε παραπάνω σημείο. Η «εισβολή» ατόμων χωρίς δεσμούς στο χωριό δημιουργούσε την ευχέρεια κίνησης και δράσης εκτός του προαναφερθέντος συλλογικού πλαισίου. Στη περίπτωση της Λύσης, ο στόχος δεν ήταν ο Μιχάλης Πέτρου αλλά ο αφηγητής των γεγονότων, Γ. Κολάνης, ο οποίος είχε προειδοποιηθεί από πριν. Η «προειδοποίηση των θυμάτων» εντοπίζεται σε αρκετές περιπτώσεις. Οι προειδοποιήσεις λειτουργούσαν εν πολλοίς ως μέθοδος τρομοκράτησης, τόσο του ατόμου στο οποίο απευθύνονταν, όσο και του συνόλου της κοινότητας, αλλά και της αριστερά. Ενδεχομένως αυτές οι πρακτικές να εντάσσονται σε μια ευρύτερη στρατηγική κλιμάκωσης της βίας κατά του ΑΚΕΛ από την πλευρά της ΕΟΚΑ.

Οι δολοφονίες των δύο στελεχών του κόμματος έδωσαν μια νέα διάσταση στη κρίση ανάμεσα στο αριστερό κόμμα και την ΕΟΚΑ. Η λέξη εμφύλιος να αρχίζει να ακούγεται περισσότερο από τότε. Δεκαπέντε μέρες μετά τις δύο δολοφονίες, οι χήρες τους έκαναν γραπτή έκκληση στον αρχιεπίσκοπο Μακάριο και σε άλλους παράγοντες να παρέμβουν,

²⁵⁹ Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 21.1.1958: Σε θλιβερά επεισόδια δολοφονούνται από προσωπιδοφόρους στη Λύση και την Κόμα του Γιαλού οι Μιχαήλ Πέτρου και Ηλίας Ττοφαρής, S-1297

²⁶⁰ Για τον Γρηγόρη Αυξεντίου ενδεικτικά βλ. Ανδρέας Καουρής, *Γρηγόρης Αυξεντίου: η ζωή και η δράση του Σταυραετού του Μαχαιρά*, Εκδόσεις Δροσίστης, Λευκωσία 1996

²⁶¹ Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 21.1.1958: Περιγραφή της δολοφονίας του Μιχαήλ Πέτρου στη Λύση από τον αυτόπτη μάρτυρα Παναγιώτη Παπαδημήτρη, S-1298

προειδοποιώντας: «Σταματήστε το κακό, πριν μεγαλώσει». Στο κείμενό τους, οι Μαρούλα Πέτρου και Παρασκευού Τοφαρή παρουσίασαν τον τερματισμό των δολοφονιών ως προϋπόθεση για την πραγμάτωση της «εθνικής υπόθεσης». Παράλληλα χαρακτήρισαν τις πράξεις αυτές ως προσπάθεια εξάλειψης της αριστεράς.²⁶² Σε αυτά τα δύο σημεία συνέκλινε και η στάση του κόμματος. Οι πολιτικές δολοφονίες στηλιτεύονταν ως τροχοπέδη για την υλοποίηση του αγώνα προς την Ένωση, ενώ παράλληλα καταγγελλόταν ένα «οργανωμένο σχέδιο ιδεολογικού και κομματικού αγώνα εναντίον της αριστεράς».²⁶³

Σε ανακοίνωση με τίτλο «*Ιδού ποιοι είναι οι κομμουνιστές του ΑΚΕΛ*», η ΕΟΚΑ επιδίωξε να αντιστρέψει το κλίμα ιδεολογικού πολέμου και να παραθέσει την οπτική της για τις δολοφονίες και τη στάση του κόμματος. Επανέλαβε ότι η οργάνωση δε στρέφεται ενάντια σε καμιά ιδεολογία αλλά μονάχα ενάντια στους προδότες, δηλαδή «*κατά συγκεκριμένων ατόμων της αριστεράς, καταστάντων ενόχων έναντι της εθνικής υποθέσεως*».²⁶⁴ Το αριστερό κόμμα κάλεσε το Γρίβα να εξεταστούν οι ισχυρισμοί του περί προδοσίας από μια ανεξάρτητη εξεταστική επιτροπή, η οποία θα συγκροτείτο επί αυτού του θέματος. Δήλωσε επίσης ότι σε περίπτωση που γινόταν δεκτή η πρόταση, θα διέγραφε κάθε μέλος για το οποίο θα αποδεικνυόταν ότι είναι προδότης. Επισημαίνοντας το κίνδυνο του διχασμού και της έκρηξης ενός εμφυλίου. Ο στρατιωτικός αρχηγός δεν αποδέχτηκε ποτέ την πρόταση.²⁶⁵

Όταν εντάθηκαν οι δολοφονίες, υπήρχε ήδη διαμορφωμένη μια συσσωρευμένη δράση από την πλευρά της ΕΟΚΑ. Τα μέλη της είχαν την αίσθηση πως θυσιάζονται και ταλαιπωρούνται για έναν ιερό σκοπό, εν αντιθέσει με τα μέλη του ΑΚΕΛ. Η ΕΟΚΑ είχε κατοχυρωθεί ως η απόλυτη εθνική δύναμη, χωρίς κανέναν να μπορούσε να την αμφισβητήσει. Παρόλα αυτά, η κλιμάκωση της τρομοκράτησης των μελών του ΑΚΕΛ, πιθανόν να αναδεικνύει τον φόβο από πλευράς της ΕΟΚΑ για έκφραση αμφισβήτησης της. Το ΑΚΕΛ βέβαια μπορούσε να ασκήσει δημόσια κριτική μόνο στην ένοπλη δράση της ΕΟΚΑ και όχι στο περιεχόμενο και τους στόχους του αγώνα. Δεδομένου ότι οι αγωνιστές της ΕΟΚΑ περιφέρονταν από χωριό σε χωριό οπλισμένοι, θέλοντας να επιβάλουν στα μέλη

²⁶² Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 5.2.1958: Δραματική έκκληση της Μαρούλας Πέτρου και της Παρασκευούς Ηλία Τοφαρή (Τοφαρή) συζύγων των δολοφονημένων στη Λύση και τη Κώμα του Γυαλού από προσωπίδοφόρους της ΕΟΚΑ προς τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο και άλλοι παράγοντες να παρέμβουν πριν είναι αργά, S-1300

²⁶³ Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 24.1.1958: Η εφημερίδα *Χαρηνγή* με αφορμή τις δολοφονίες στη Λύση και την Κώμα του Γιαλού των Μιχάλη Πέτρου και Ηλία Τοφαρή (Τοφαρή) προειδοποιεί ότι η Κύπρος βρίσκεται στην άκρη του γκρεμού, S-1299

²⁶⁴ Σπύρος Παπαγεωργίου, *Αρχείον των παράνομων εγγράφων του Κυπριακού αγώνος 1955-1959*, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 1984, σελ.201

²⁶⁵ Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.846

του αριστερού κόμματος μια διαταγή ή να μεταφέρουν μια «παρατήρηση», ήταν σχεδόν βέβαιο ότι κάποια στιγμή θα υπήρχαν και νεκροί.²⁶⁶ Η επιλογή της ΕΟΚΑ, ή έστω μελών της, να στραφεί ενάντια στους κομμουνιστές, την οποία υποστήριζε με τις πρακτικές που προαναφέρθηκαν, εμπεριείχε εγγενώς την πιθανότητα της φυσικής εξόντωσης των αντιπάλων της.

Η απόπειρα μετατροπής του ένοπλου αγώνα σε πολιτικό

Έχοντας σταματήσει τον ένοπλο αγώνα, ο Γρίβας στράφηκε στη παθητική αντίσταση μέσω του μποϊκοτάζ των βρετανικών προϊόντων. Θεωρούσε ότι η Κύπρος ήταν αυτάρκης και παραγνώριζε την άμεση οικονομική της σύνδεση με την υπόλοιπη Κοινοπολιτεία. Αγνοούσε επίσης το γεγονός ότι δε μπορούσε να υποκαταστήσει μακροπρόθεσμα τις εισαγωγές με κυπριακά προϊόντα. Με το μεγαλύτερο μέρος των δασμών να επιβάλλεται στα είδη πολυτελείας, ο στρατιωτικός αρχηγός ξεκίνησε καμπάνια ενάντια στη «ματαιοδοξία» και την «επίδειξη», αλλά και στην επιρρέπεια των Κυπρίων στον τζόγο. Ενστερνιζόμενος την άποψη ότι οι κάτοικοι του νησιού ήταν έρμαιο των αδυναμιών αυτών, έθεσε νέους κανόνες. Διέταξε την προσέλευση στις θείες λειτουργίες και το κλείσιμο των καφενείων τις ώρες αυτές, επιδιώκοντας να καταπολεμήσει τα πάθη. Πέρα από μια συντηρητική οπτική διαχείρισης των παθών, τα μέτρα εμπεριείχαν μια ξεκάθαρη πολιτική διάσταση. Η συσπείρωση των ανθρώπων σε χώρους όπως οι εκκλησίες, ιδιαίτερα σε μια περίοδο που ο ένοπλος αγώνας ήταν άμεσα συνδεδεμένος με αυτές, συνέβαλλε στη διατήρηση της επιρροής της οργάνωσης. Ο Γρίβας διέταξε τους έμπορους από το Φεβρουάριο να πάψουν την εισαγωγή τσιγάρων, ζαχαρωτών και υποδημάτων από την Αγγλία, μιας και σύντομα θα επέβαλε το μποϊκοτάζ. Διέταξε επίσης τους μουχτάρηδες να παραιτηθούν παραδίδοντας τις σφραγίδες τους στις αρχές.²⁶⁷

Προσπαθώντας να αναζωογονήσει τη δράση της ΕΟΚΑ, ο Γρίβας επιδίωκε να την πολιτικοποιήσει όσο περισσότερο γινόταν. Η απόπειρα να πλήξει την αποικιακή οικονομία, ήταν ένα σχέδιο με υπερβολικές προσδοκίες. Η παθητική αντίσταση, όπως ονομάστηκε, επιβλήθηκε μέσω της βίας και των απειλών σε βάρος καταστηματαρχών που πωλούσαν αγγλικά προϊόντα. Ο Γρίβας προσπάθησε να νοηματοδοτήσει αυτήν την καμπάνια ως μια γενναία πράξη του λαού, καθώς την ίδια στιγμή περνούσε το μήνυμα της κυριαρχίας των Ελληνοκυπρίων στις ζωές τους. Οι Ελληνοκύπριοι έμποροι όμως ανησυχούσαν όλο και

²⁶⁶ Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*, ο.π., σελ.291

²⁶⁷ Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959*, ο.π., σελ.847

περισσότερο ότι θα προβούν και οι Βρετανοί σε αντίστοιχο μποϊκοτάζ κυπριακών προϊόντων που εξάγονταν στην Μεγάλη Βρετανία.²⁶⁸ Η ΠΕΟ φοβόταν την πιθανότητα των μαζικών απολύσεων, ενώ μερικοί εθνικόφρονες έμποροι που κινδύνευαν να χρεοκοπήσουν στράφηκαν στο Μακάριο και το ελληνικό προξενείο ζητώντας την παρέμβασή τους.

Ο αρχιεπίσκοπος προσπάθησε να δώσει ένα τέλος στο μποϊκοτάζ. Απευθύνθηκε στο Γρίβα, υποστηρίζοντας ότι επιφέρει μεγαλύτερο πλήγμα στους Κύπριους παρά τους Βρετανούς, αλλά ο στρατιωτικός αρχηγός τον αγνόησε. Λίγους μήνες αργότερα, όταν έγινε ξεκάθαρο ότι τα κυπριακά προϊόντα δε μπορούσαν να αντικαταστήσουν τα Βρετανικά, ξεκίνησε η πολιτική του εκφοβισμού. Καταστροφές σε μαγαζιά, ανώνυμα τηλεφωνήματα σε καταστηματάρχες, σκίσιμο ή λέρωμα με μελάνι αγγλικών γυναικείων φορεμάτων. Η εκστρατεία ήταν εκτός ελέγχου και η ΕΟΚΑ αναγκάστηκε να κάνει έκκληση για αυτοσυγκράτηση. Το ΑΚΕΛ ανέφερε ότι υπήρχαν φαινόμενα μονοπωλιακού καπιταλισμού, με το προσωπίο του πατριωτισμού, καθώς και ότι πλήττονταν οι μικροέμποροι, οι αγρότες και οι εργάτες. Η παθητική αντίσταση κράτησε έως το Φθινόπωρο του 1958. Το σημαντικότερο αποτέλεσμά της ήταν η ένταση των προστριβών εντός της ελληνοκυπριακής κοινότητας και η επιτάχυνση της ρήξης ανάμεσα στον Γρίβα και τον Μακάριο. Ο στρατιωτικός αρχηγός παρέμενε πεπεισμένος ότι η παθητική αντίσταση ήταν αποτελεσματική και ότι το τέλος της επιβλήθηκε από μια σκοτεινή συμμαχία κακών πλουσίων και κομμουνιστών, με την υποστήριξη του Μακαρίου.²⁶⁹

Στο υποκεφάλαιο των απομνημονευμάτων του με τίτλο «*Αντιδράσεις της κομμουνιστικής ηγεσίας και κακών πλουσίων*», ο Γρίβας υποστηρίζει ότι η κομμουνιστική ηγεσία κινήθηκε δραστήρια μεταξύ των κύκλων των εμπόρων. Αναφέρει ότι απώτερος σκοπός του ΑΚΕΛ ήταν να εκμεταλλευθεί κομματικά το ζήτημα και να επεκτείνει την αντεθνική της δράση. Καταγγέλει μια αθέμιτη συμμαχία «*κακού Κεφαλαίου και Κομμουνισμού*», δύο άκρως διαφορετικών κατηγοριών τις οποίες συνδέει γιατί, όπως υποστηρίζει, «*δεν γνωρίζουν Πατρίδα, ούτε πρεσβεύουν αρχάς, αλλά το πάν δι' αυτούς είναι η ύλη*».²⁷⁰ Αναφορικά με την παθητική αντίσταση και την ηγεσία του ΑΚΕΛ, ο Γρίβας επιδιώκει να ταυτίσει τη δράση του κόμματος με ιδεολογικά αντίθετους πόλους από τις κομμουνιστικές θέσεις. Το ΑΚΕΛ βρίσκεται δίπλα με τους «κακούς πλούσιους» απέναντι σε ένα αγώνα που απαιτεί άρνηση των παθών, όπως η παθητική αντίσταση. Παράλληλα

²⁶⁸ Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*, ο.π., σελ.292

²⁶⁹ Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959*, ο.π., σελ.848-850

²⁷⁰ Στρατηγού Γεώργιου Γρίβα – Διγενή, *Απομνημονεύματα Αγώνος ΕΟΚΑ 1955-1959*, Αθήνα 1961, σελ.370

όμως ο κομμουνισμός, και κατ' επέκταση το ΑΚΕΛ στην κυπριακή περίπτωση, φανερώνεται να συμβάλει στην ενίσχυση των παθών. Με ανακοίνωση της ΕΟΚΑ με τίτλο «Καφενεία και εκκλησία», αναφέρει ότι πριν εμφανιστεί στη Κύπρο «η ψώρα του κομμουνισμού» τα καφενεία, τα σωματεία και οι λέσχες παρέμεναν κλειστά κατά τη διάρκεια της θείας λειτουργίας. Κατηγορεί το ΑΚΕΛ για το ότι κάτι τέτοιο δεν ισχύει πια, γεγονός που σύμφωνα με τον ίδιο καταστρέφει την πίστη των ανθρώπων, καθώς υποβοηθά τον κομμουνισμό και την εξάπλωσή του. Κλείνοντας υπενθυμίζει ότι «μόνον οι καλοί Χριστιανοί είναι και καλοί Έλληνες», θέτοντας ξανά τα μέλη του αριστερού κόμματος σε αντιπαράθεση με το πρότυπο πολίτη που καλλιεργούσε η ΕΟΚΑ.²⁷¹

Παράλληλα με τη παθητική αντίσταση, είχε αρχίσει να γίνεται εντονότερη η επίθεση προς το ΑΚΕΛ από την ΠΕΚΑ, με την τελευταία να ερμηνεύει κάθε ενέργειά του ΑΚΕΛ ως δόλια, σκοτεινή και ύποπτη. Μόνιμος στόχος ήταν ο Α. Ζιαρτίδης που χαρακτηριζόταν ως «πατριδοκάπηλος», ενώ οι υπόλοιποι ηγέτες αναφέρονταν ως «τομαρόφιλοι». Εκείνη την περίοδο η επιρροή του κόμματος και της ΠΕΟ να αυξάνεται ανάμεσα στους εργαζόμενους. Ο Α. Ζιαρτίδης αποτελούσε μόνιμο στόχο της ΕΟΚΑ και των οργανώσεών της. Ταυτόχρονα, το κόμμα έβρισκε ξανά τη χαμένη του αυτοπεποίθηση, ιδιαίτερα μέσα από τις επιτυχίες στον συντεχνιακό τομέα με την ΠΕΟ. Είχε όμως να αντιμετωπίσει τις κατηγορίες για συνεργασία με τους Βρετανούς, και τη στοχοποίηση του Α. Ζιαρτίδη ως πράκτορα της Intelligence Service. Οι κατηγορίες αυτές ενισχύονταν από τη στάση της ΕΔΑ και ιδιαίτερα του Ηλία Ηλιού. Η δυσαρέσκεια που εκφραζόταν από την ελληνική αριστερά για την εχθρική στάση του ΑΚΕΛ έναντι της ΕΟΚΑ, συνέβαλε στη προσπάθεια για μείωση του κύρους και τη πλήξη της «εθνικής αξιοπιστίας» του Α. Ζιαρτίδη. Με τη λύση του κυπριακού να μοιάζει πλέον εφικτή εντός πολιτικού πλαισίου, ο στιγματισμός του ΑΚΕΛ αυξανόταν συνεχώς. Η κατηγορία για συγκρότηση κοινού μετώπου του ΑΚΕΛ με τους Βρετανούς επαναλαμβανόταν, ενώ παράλληλα η δράση της ΕΟΚΑ ενάντια στους Βρετανούς παρέμενε σε υψηλά επίπεδα. Οι εκφραστές της ΕΟΚΑ όμως παρουσίαζαν το ΑΚΕΛ ως τον κύριο αντίπαλο της οργάνωσης και του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα.²⁷²

Η απουσία του Γρίβα από τις εκδηλώσεις βίας κατά των Βρετανών, στις αρχές του έτους, ερμηνεύθηκε ως αδυναμία από την αποικιακή κυβέρνηση και τις δυνάμεις ασφαλείας που έστρεψαν το βλέμμα τους σε άλλους κινδύνους. Στα μέσα Μαρτίου, οι

²⁷¹Κρατικό Αρχείο Κύπρου, «Καφενεία και εκκλησία», ΕΟΚΑ, ΕΟΚΑ 8/89

²⁷²Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς, ο.π.*, σελ.310-311

υπηρεσίες πληροφοριών ανέφεραν ότι η πολιτική ηγεσία της ΕΟΚΑ ενστερνιζόταν την άποψη πως η επανάληψη των επιθέσεων θα εξυπηρετούσε αποκλειστικά τούρκικους σκοπούς.²⁷³ Με απόφασή τους, οι Τουρκοκύπριοι δημοτικοί σύμβουλοι δήλωσαν στην κυπριακή αποικιακή διοίκηση ότι εάν δεν συγκροτούσε ξεχωριστές δημοτικές αρχές, θα το έκαναν οι ίδιοι με δική τους πρωτοβουλία. Η πράξη αυτή αποτέλεσε το τέλος της περιόδου νηνεμίας, προμηνύοντας τις εντονότερες μελλοντικές εξελίξεις. Η διαδικασία ξεχωριστών δήμων διέθετε μια δική της δυναμική ροπή προς τη βία. Παράλληλα, η ανυπομονησία του Γρίβα οδήγησε σε νέο γύρο επιθέσεων κατά του ΑΚΕΛ και των συνδικαλιστών του. Οι επιθέσεις της ΕΟΚΑ ενάντια στο αριστερό κόμμα λειτουργούσαν και ως μια δήλωση παρουσίας και παρέμβασης στις εξελίξεις. Η ΤΜΤ από τη μεριά της άρχισε μια σειρά δολοφονιών αριστερών Τουρκοκυπρίων που διατηρούσαν σχέσεις με Ελληνοκύπριους μέσα από πολιτικές και συνδικαλιστικές οργανώσεις. Οι παράλληλες δράσεις βίας ενάντια στους αριστερούς σηματοδότησαν τον τερματισμό των τελευταίων δεσμών και σχέσεων που είχαν απομείνει μεταξύ των κοινοτήτων. Η δολοφονία μέλους του ΑΚΕΛ τον Απρίλιο του 1958, αποτέλεσε τον πρώτο φόνο μέσα στην παλιά τειχισμένη πόλη της Λευκωσίας από την αρχή της εκχειρίας του Μαρτίου 1957. Οι δολοφονίες και οι επιθέσεις κατά αριστερών Ελληνοκυπρίων από την ΕΟΚΑ αποτελούσαν κίνδυνο για τη διατήρηση του κύρους της εντός της κοινότητας. Επιδιώκοντας να κρατήσει ισορροπίες, στις αρχές Απριλίου η οργάνωση προέβη σε ένα μπαράζ επιθέσεων με στόχο βρετανικές στρατιωτικές βάσεις και την εκτέλεση ανώτερου αξιωματικού της Βρετανικής Υπηρεσίας Πληροφοριών, Brian Dear.²⁷⁴

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η ταυτόχρονη στροφή των δύο οργανώσεων, ΤΜΤ και ΕΟΚΑ, κατά του κόμματος της αριστεράς και των μελών του. Η τουρκοκυπριακή οργάνωση ιδρύθηκε με κύρια στόχευση να προβάλει στην παγκόσμια κοινή γνώμη την αποφασιστικότητα της τουρκικής πλευράς για διχοτόμηση, καθώς και μέσω της δράσης της να την υλοποιήσει. Ο χρόνος που δημιουργήθηκε δεν ήταν τυχαίος. Επρόκειτο για μια περίοδο που η «*ανησυχία για τον ενταφιασμό της ιδέας της Διχοτόμησης ήταν διάχυτη*» και «*η ΤΜΤ ετοιμαζόταν να τεθεί υπό την άμεση στρατιωτική διοίκηση της Τουρκίας*».²⁷⁵ Παρά τον κοινό παρονομαστή των δύο οργανώσεων, τον αντικομμουνισμό, στη περίπτωση της ΤΜΤ η εύρεση στόχου αποτελούσε μια περίπλοκη διαδικασία, καθώς στην

²⁷³Ρόμπερτ Χόλαντ, *Η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας 1954-1959*, μτφρ. Βίλλυ Φωτοπούλου, Εκδόσεις Ποταμός, Αθήνα 2001, σελ.419

²⁷⁴Στο ίδιο, σελ.422-424

²⁷⁵Niyazi Kizilyurek, *Μια ιστορία βίας και μνησικακίας. Η γένεση και η εξέλιξη της εθνοτικής διένεξης στην Κύπρο, Α' Τόμος, ο.π., σελ.239*

τουρκοκυπριακή κοινότητα δεν υπήρχε κάποιο αριστερό κόμμα ώστε να στραφούν εναντίον του. Η οργάνωση στράφηκε λοιπόν στο μοναδικό τμήμα της κοινωνίας που θα μπορούσε να γίνει στόχος, τους Τουρκοκύπριους εργάτες που ήταν οργανωμένοι στα ελληνοκυπριακά συνδικάτα. Το γεγονός ότι και οι αριστεροί Τουρκοκύπριοι εργάτες τάσσονταν κατά του αιτήματος της Ένωσης, δεν αποτέλεσε εμπόδιο για την επιδίωξη της εξόντωσης του ιδεολογικού εχθρού.²⁷⁶

Η ευθεία στοχοποίηση της αριστεράς από την TMT ξεκίνησε μετά την Πρωτομαγιά του 1958, με τους εργάτες να έχουν προειδοποιηθεί εκ των προτέρων για τη συμμετοχή τους. Με ανακοίνωση της, η τουρκοκυπριακή οργάνωση, καλούσε τους Τουρκοκύπριους εγγεγραμμένους στο αντίστοιχο τμήμα της ΠΕΟ που συμμετείχαν στους κοινούς εορτασμούς της Πρωτομαγιάς να εγκαταλείψουν την συντεχνία. Την ανακοίνωση ακολούθησαν πολιτικές δολοφονίες. Ο Niyazi Kizilyurek υποστηρίζει ότι *«[...]μελετώντας τις ημερομηνίες και το πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτές διαπράχθηκαν, συνάγεται ότι η τουρκική πλευρά ήταν αντίθετη στο νέο βρετανικό σχέδιο που ετοιμαζόταν και επιδίωκε να εκφράσει την αποφασιστική επιμονή της στην “Διχοτόμηση”»*.²⁷⁷ Μια μέρα μετά τη συνάντηση του Χ. Φουτ με τον Küçüik και Dektaş για την κοινοποίηση κάποιων θέσεων σχετικά με το νέο βρετανικό σχέδιο, που προέβλεπε την αυτονομία, επήλθε η αντίδραση της Τουρκικής πλευράς. Με τα όπλα στράφηκαν κατά των Τουρκοκύπριων αριστερών. Ο πρόεδρος του τουρκικού κλάδου της ΠΕΟ ήταν ο πρώτος που δέχθηκε επίθεση, από την οποία επέζησε.²⁷⁸

Παρόλο που τα διαθέσιμα στοιχεία για τη φύση και τη μέθοδο των δολοφονιών είναι περιορισμένα, εντοπίζονται δύο νευραλγικής φύσης διαφορές ανάμεσα στην αντιμετώπιση του «εχθρού» από στις δύο οργανώσεις. Η TMT αναλάμβανε την ευθύνη για τις δολοφονίες, Εξαπέλυε απειλές για ενέργειες που θα συνεχιζόνταν ώστε να εκκαθαρίσουν τους «κομμουνιστές προδότες», θέτοντας παράλληλα σε εφαρμογή τη θανατική ποινή *«για τους προδότες της πατρίδας και υπηρέτες των Κόκκινων»*.²⁷⁹ Η τουρκοκυπριακή οργάνωση δήλωνε ευθαρσώς ότι οι δολοφονίες είχαν ιδεολογικό πρόσημο, καθώς η ιδιότητα του κομμουνιστή ταυτιζόταν με αυτήν του προδότη. Στη περίπτωση της ΕΟΚΑ, παρ' ότι υπήρχε μια ευθεία στοχοποίηση της κουμμουνιστικής ταυτότητας, οι δολοφονίες

²⁷⁶ Στο ίδιο, σελ.267-268

²⁷⁷ Στο ίδιο, σελ.272

²⁷⁸ Στο ίδιο, σελ.276

²⁷⁹ Στο ίδιο, σελ.278

αιτιολογούνταν με την κατηγορία της προδοσίας του εθνικού αγώνα. Ταυτόχρονα, στην τουρκοκυπριακή κοινότητα είχε υιοθετηθεί η δήλωση αποκήρυξης του κομμουνισμού. Με την τουρκοκυπριακή οργάνωση να αναφέρει πως όσοι προέβαιναν σε αυτήν, δηλώνοντας ότι αποχωρούν από την ΠΕΟ, θα συγχωρούνταν αλλά θα παρέμεναν υπό παρακολούθηση. Σε περίπτωση που παρουσίαζαν ύποπτη συμπεριφορά θα εκτελούνταν.²⁸⁰ Ο Κκιαμίλ Τουντζιέλ, μέλος του Τουρκοκυπριακού γραφείου της ΠΕΟ, μαρτυρεί ότι μετά τις δημοσιεύσεις σε εφημερίδες ότι οι κομμουνιστές θα έπρεπε να κάνουν δηλώσεις αποκήρυξης, αλλιώς θα δολοφονούνταν «*Ο λαός άρχισε να μας αντιμετωπίζει με άσχημο τρόπο*».²⁸¹

Οι δηλώσεις αποκήρυξης αποτελούν την δεύτερη ουσιώδη διαφορά ανάμεσα στις δύο κοινότητες. Όπως και στην περίπτωση του ελληνικού εμφυλίου, η αποκήρυξη των αριστερών ιδεών αποτελούσε συμμόρφωση με το καθεστώς, αποδόμηση της προσωπικότητας και διάσπαση της κοινότητας.²⁸² Ειδοποιός διαφορά με την ελληνική περίπτωση ήταν ότι στην περίπτωση της Κύπρου, το κόμμα δε προέβαινε σε αποκήρυξη των μελών, αντίθετα σε πολλές περιπτώσεις σε ενθάρρυνση τους. Αναγνωρίζοντας τους κινδύνους που έφερε η παραμονή των Τουρκοκυπρίων εντός της ΠΕΟ, δόθηκε εντολή στα τουρκοκυπριακά στελέχη να «*την εγκαταλείψουν για να σωθούν*».²⁸³ Όπως επισημαίνει ο Niyazi Kizilyurek: «*Κυριευμένοι από το φόβο προχωρούσαν σε δηλώσεις στον τύπο ανακοινώνοντας την αποχώρησή τους από τις ελληνικές συντεχνίες. Την ίδια στιγμή αρνούσαν ότι "είναι κομμουνιστές" και διαβεβαίωναν ότι "θα συμπορευτούν με την ηγεσία"*».²⁸⁴ Η δημοσίευση των αποκηρύξεων δρούσε ως μια πράξη απόδειξης, καθώς και μια στιγμή αποκάλυψη της αλήθειας, «*μιας αλήθειας στην οποία το παρελθόν συγκρουόταν με το παρόν και αναιρούσε προηγούμενες απόψεις και πράξεις*».²⁸⁵ Μέχρι το τέλος του 1958, πολλοί Τουρκοκύπριοι εργάτες είχαν υπογράψει δηλώσεις και είχαν αποχωρήσει από τις δουλειές Ελληνοκυπρίων. Αρκετοί Τουρκοκύπριοι δεν έφυγαν απλά από την ΠΕΟ, αλλά εγκατέλειψαν την Κύπρο ή μετανάστευσαν στην Αγγλία. Σε πολλά μικτά χωριά, ο

²⁸⁰ Στο ίδιο, σελ.279

²⁸¹ Κκιαμίλ Τουντζιέλ, Στο ίδιο μετερίζι, Λευκωσία 2004, σελ.60

²⁸² Πολυμέρης Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004, σελ.112-113

²⁸³ Κκιαμίλ Τουντζιέλ, Στο ίδιο μετερίζι, ο.π., σελ.65

²⁸⁴ Niyazi Kizilyurek, *Μια ιστορία βίας και μνησικακίας. Η γένεση και η εξέλιξη της εθνοτικής διένεξης στην Κύπρο*, ο.π., σελ.281

²⁸⁵ Πολυμέρης Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, ο.π., σελ.127

τουρκοκυπριακός πληθυσμός έφυγε και εγκαταστάθηκε σε αμιγώς τουρκικά χωριά ή πόλεις.²⁸⁶

«Άουτο ντα φε», η δολοφονία του Σάββα Μένουκου²⁸⁷

Ο Μάιος του 1958 ήταν ο πιο αιματηρός μήνας στην ιστορία της κυπριακής αριστεράς, καθώς δέχθηκε παράλληλες επιθέσεις, τόσο από την ΕΟΚΑ, όσο και από την ΤΜΤ. Ανεξάρτητα από την αντιπαλότητα και τις εκ διαμέτρου αντίθετες θέσεις αναφορικά με την επίλυση του κυπριακού, οι δύο οργανώσεις βρήκαν ένα κοινό εχθρό: τον «κίνδυνο του κομμουνισμού». Το συγκεκριμένο σημείο σύγκλισης έδρασε και ως πεδίο ανταγωνισμού για την ΤΜΤ, με τις δύο οργανώσεις να μοιράζονται κοινά στοιχεία σε μέθοδο, φρασεολογία και ιδεολογία. Ο Niyazi Kizilyurek αναφέρει ότι «σε γενικές γραμμές οι Τουρκοκύπριοι αναμφισβήτητα μιμούνταν τους Ελληνοκύπριους, αντιμετωπίζοντας τους ταυτόχρονα ως "αντιπάλους" και ως "πρότυπα". Η βία που εξαπέλυσε η ΤΜΤ κατά των αριστερών, με πρακτικές που θύμιζαν αυτές της ΕΟΚΑ, και η αιτιολόγηση της στη βάση μιας παρόμοιας αντίληψης συνιστούν τις πιο σαφείς ενδείξεις γι' αυτό».²⁸⁸ Εντός του κλίματος εξόντωσης που είχε διαμορφωθεί, ένα γεγονός «πάγωσε» την κυπριακή κοινωνία, σε μια στιγμή που ταυτίστηκε με τον «αιματοβαμμένο» Μάιο του 1958.²⁸⁹

Η διαπόμπευση και η δολοφονία του Σάββα Μένουκου έκαναν δυνατότερες τις φωνές που μιλούσαν για εμφύλιο. Ο Σάββας Μένουκος δούλευε στη Δεκέλεια ως εργάτης, σχεδόν πενήντα χιλιόμετρα από το χωριό τους τις Γούφες. Το χρονικό της δολοφονίας του παρατίθεται δύο μέρες μετά, στις 25 Μαΐου 1958, στην εφημερίδα *Χαραυγή* με κεντρικό τίτλο «Στον δρόμο του καννιβαλισμού και της Ιερής Εξέτασης. Το όργιο της Πολιτικής Δολοφονίας έχει εξεγείρει κάθε πατριωτική συνείδηση. Πρωτοφανής εξυπηρέτηση του αποικιστικού δόγματος». Όπως καταγράφεται στην εφημερίδα, σύμφωνα με τις μαρτυρίες της γυναίκας του και οικογενειακού του φίλου, εκείνη τη μέρα ο Μένουκος δεν είχε εμφανιστεί έως τις 19:00, ενώ κάθε μέρα επέστρεφε στο χωριό Λευκόνοικος σε συγκεκριμένη ώρα.

²⁸⁶Κκιαμίλ Τουντζέλ, *Στο ίδιο μετερίζι*, ο.π., σελ.66

²⁸⁷Τίτλος διηγήματος του Γιώργου Φ. Πιερίδη που αναφέρεται στην δολοφονία του Σάββα Μένουκου. Στη συλλογή διηγημάτων με τίτλο «Σκληροί Καιροί», ο συγγραφέας εμπνέεται από την περίοδο του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. «Άουτο ντα φε» είναι ο τίτλος ενός από τα τέσσερα διηγήματα της συλλογής. Κυριολεκτικά μεταφράζεται ως «πράξη πίστης» και έχει συνδεθεί με τον θάνατο στη πυρά κατά τον Μεσαίωνα.

²⁸⁸Niyazi Kizilyurek, *Μια ιστορία βίας και μνησικακίας. Η γένεση και η εξέλιξη της εθνοτικής διένεξης στην Κύπρο, Α' Τόμος*, ο.π., σελ.284-285

²⁸⁹ Με τη φράση «πάγωσε η κοινωνία» αναφέρθηκε στη δολοφονία του Σάββα Μένουκου σε τηλεφωνική μας επικοινωνία ο συγγραφέας του σχετικού βιβλίου *Οι δειλοί μετά*, Χρίστος Αχινιώτης.

«Οι ανησυχίες της γυναίκας μεγάλωσαν και να εκείνη τη στιγμή ακούνε τις καμπάνες του Αρχαγγέλου να παίζουν. [...] Η πλατεία μπροστά στην εκκλησιά ήταν γιομάτη. [...] Τρέχει η γυναίκα και εκεί μέσα στον κύκλο στη ρίζα του μεγάλου ευκάλυπτου βλέπει ξαπλωμένο τον άντρα της. Ήταν δεμένος πισθάγκωνα μ' ένα γερό σχοινί, και στο στόμα του ήταν δεμένο σφιχτά ένα μαντήλι. Άφωνα η γυναίκα του πέφτει απάνω του. [...] Ο Σάββας όμως ήταν άψυχος. - Φύε, φύε που δαμέ, θα σε σκοτώσουμε,- ήταν η απόκριση των "παλληκαριών" τριγύρω. - Σκοτώστε με, σκοτώστε με κι εμένα- βρήκε φωνή να πει η χαροκαμένη γυναίκα. Σκοτώστε με να πάω με τον Σάββα μου- κι' έγειρε πάλι απάνω στον σκοτωμένο. - Κοντά του ήταν ένας ρότσος, τόσο μεγάλος-διηγείται. Με κείνον εχτυπούσαν τον Σάββα μου. Και όλοι τους εφωνάζαν και τσιριλλούσαν. Εν προδότης, εν προδότης. Μια ταπέλλα- παίρνει το λόγο ο Σωτήρης- που κρέμασαν πάνω στον ευκάλυπτο έγραφε πως ο Σάββας ήταν προδότης[...]
Όταν οι "παλληκαράδες" έπαιζαν την καμπάνα για να μαζέψουν τον κόσμο, βγήκαν ταυτόχρονα τα χωνιά [...] και καλούσαν τους Λευκονοικιάτες να πάνε στον αυλόγυρο της εκκλησίας για να δουν την τιμωρία ενός "προδότη" αριστερού. Επίσης σ' όλο το διάστημα του λιντσαρίσματος, [...], δυο αυτοκίνητα έφεγγαν με τους προβολείς τους τον τόπο του εγκλήματος.[...] Κι ένας άλλος τόλμησε να πει πως δεν πρέπει να σκοτώνουμε τέτοιον τρόπο ένα άνθρωπο, έστω κι αν είναι προδότης και τον κυνήγησαν να τον σκοτώσουν κι' αυτόν».²⁹⁰

Με τη δολοφονία του Σάββα Μένουκου, η βία έφτασε στο ζενίθ της, με μια διαδικασία απαξίωσης του νεκρού σε κοινή θέα. Η Κυριακού Γρηγόρη, κόρη του Μένουκου, μίλησε για το «ψυχικό μαρτύριο», όπως το χαρακτήριζε, της οικογένειας μετά το θάνατο του πατέρα της. Η κηδεία πραγματοποιήθηκε με δυσκολίες γιατί οι ιερείς πίστεψαν ότι ήταν προδότης. Αργότερα, το μνημόσυνο δεν μπόρεσε να πραγματοποιηθεί γιατί είχαν κλέψει το ευαγγέλιο της εκκλησίας και χρειάστηκε να έρθει ιερέας από άλλο χωριό για να πραγματοποιηθεί. Παράλληλα είχαν ξεκινήσει απειλές προς την οικογένεια και είχε γίνει καταστροφή του σταυρού στον τάφο του Μένουκου. Η οικογένεια εγκατέλειψε το χωριό, μετά τις συνεχόμενες απειλές και τις προειδοποιήσεις για να πάψει η γυναίκα του να φωνάζει, για να μην «πάθει τα ίδια που έπαθε ο πατέρας».²⁹¹

Στη βιβλιογραφία και στις πηγές οι απόψεις σχετικά με τη δολοφονία του Σ. Μένουκου ποικίλουν. Υπάρχουν διάφορες αναγνώσεις για τα αίτια, τον τρόπο θανάτου, το εάν ήταν ή δεν ήταν προδότης, εάν δηλαδή οι πράξεις του ήταν αντάξιες για το θάνατο του. Σημείο

²⁹⁰Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 23.5.1958: Η ΕΟΚΑ δολοφονεί τους αριστερούς Σάββα Μένουκο στο Λευκόνοικο

και Γεώργιο Γιασουμή Μάτσουκου στη Γύψου, S-1203

²⁹¹Μιχάλης Πουμπουρής, *Μέρες Δοκιμασίας, ο.π.*, σελ.93

σύγκλισης σε όλα αποτελεί η διαδικασία θανάτωσής του, η διαπόμευσή του, ή όπως κυριαρχεί να λέγεται η «αποδοκιμασία». Το γεγονός ότι για πρώτη φορά η ΕΟΚΑ δεν δολοφονεί στιγμιαία αλλά δημιουργεί ένα σκηνικό θανάτου, στο οποίο συμμετέχει το χωριό, καθιστά τα υποκείμενα κοινωνούς της πράξης. Με αυτό τον τρόπο, η δολοφονία παράγει συλλογικούς δεσμούς. Είναι η πρώτη φορά που ο θάνατος δεν προέρχεται άμεσα από αγωνιστές αλλά από τον περίγυρο που καλείται να δει και να αποδοκιμάσει τον προδότη. Η μοναδική διαταγή που δόθηκε από τον τομεάρχη της ΕΟΚΑ, Φώτη Παπαφώτη, ήταν να αποδοκιμαστεί και όχι να δολοφονηθεί. Ο ίδιος αναφέρει: *«Η διαταγή εκτελέστηκε από τους αγωνιστές όπως ακριβώς δόθηκε, Ατυχώς [...] δεν άντεξε τις αποδοκιμασίες του λαού και πέθανε από ανακοπή καρδιάς, [...]»*.²⁹²

Στις δολοφονίες της περιόδου, η κάθε μια ξεχωριστά έχει ένα δικό της στοιχείο, την βαναυσότητα, την στιγμιαία πράξη θανάτου, το δημόσιο πεδίο, τον εξευτελισμό του θύματος. Στη δολοφονία Μένουικου αποτυπώνεται ο συνδυασμός των πρακτικών. Ένας συνδυασμός όμως που δεν πραγματοποιείται από την ίδια την ΕΟΚΑ, αλλά από ένα χωριό που είτε έτρεξε να δει τον προδότη, είτε άκουσε τις καμπάνες.

Η τιμωρία με την μορφή του θανάτου ως δημόσιου θεάματος, αποτελεί μια εικόνα που ενδεχομένως να έχει υιοθετηθεί από τον ελληνικό εμφύλιο. Δεδομένου ότι αποτελούσε το πιο οικείο παράδειγμα εμφυλίου για την περίοδο διαμόρφωσης του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Στην περίπτωση του ελληνικού εμφυλίου, *«ο θάνατος ως μορφή τιμωρίας δεν βρίσκεται πλέον κλεισμένος μέσα στο σωφρονιστήριο, δεν είναι πλέον συγκαλυμμένος αλλά απροκάλυπτος και άμεσος προκειμένου να ανακτήσει την αποτρεπτική και συμβολική του ισχύ. Οι πολίτες είναι το κοινό σ' αυτή την επίδειξη ισχύος και βίας, επιβεβαιώνοντας ότι η κρατική βία επιδιώκει να γίνεται εξαιρετικά ορατή όταν αμφισβητείται η κρατική εξουσία. Το θέαμα του θανάτου ως τιμωρίας ενισχύει το συναίσθημα του τρόμου και προσθέτοντας ωμότητα και βία, αντιπροσωπεύει σημειολογικά την επιδίωξη του κράτους να αποκτήσει ξανά το μονοπώλιο της βίας [...]»*.²⁹³

Οι δημόσιες δολοφονίες λοιπόν έχουν ως στόχο τον εκφοβισμό όχι μόνο του πολιτικού αντιπάλου αλλά και της κοινότητας. Αποσκοπούν στην αδρανοποίηση της οποιαδήποτε διάθεσης υποστήριξης από τον κοινωνικό περίγυρο προς τους πολιτικούς αντιπάλους. Επικυρώνουν έτσι την κυριαρχία των επιτιθέμενων σε έναν κοινωνικά διαμφισβητούμενο

²⁹²Κώστας Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία, ενδογενείς αντιπαραθέσεις, Β' Τόμος, ο.π.*, σελ.304-305

²⁹³Πολυμέρης Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο, ο.π.*, σελ. 131

χώρο. Αναγνωρίζεται δε ότι παρά την γαλούχηση πολλών μελών της ΕΟΚΑ στα ήθη και τις πρακτικές του εμφυλίου, υπάρχουν σημαντικές διαφορές ως προς τις πρακτικές ενός κράτους που αποφασίζει και διενεργεί τις εκτελέσεις των πολιτικών του αντιπάλων και μιας ένοπλης οργάνωσης.

Στις 25 Μαΐου το ΑΚΕΛ καταδίκασε τους φόνους, κάνοντας έκκληση σε όλους τους πολιτικά αρμόδιους να υψώσουν τις φωνές τους και να απαιτήσουν το τέλος των πολιτικών δολοφονιών. Η πολιτική πτέρυγα της ΕΟΚΑ, ΠΕΚΑ, χαρακτήρισε την έκκληση του αριστερού κόμματος θεατρinίστικη και υστερική. Επαναφέροντας για ακόμη μια φορά το επιχείρημα της προδοσίας των νεκρών. Από πλευράς του Γρίβα, κυκλοφόρησε προκήρυξη που υπερασπιζόταν το δικαίωμά του να εκτελεί προδότες, ανεξαρτήτου πολιτικής τοποθέτησης.²⁹⁴ Το ΑΚΕΛ και η ΠΕΟ ανησυχούσαν για μια ενδεχόμενη γενικευμένη σύγκρουση μεταξύ των Ελληνοκυπρίων. Έθεταν ως προτεραιότητα την αποφυγή του εμφυλίου. Με τις επιθέσεις να συνεχίζονται και να εντείνονται, το ΑΚΕΛ επέλεξε να διατηρήσει την συγκαταβατική του στάση, αφήνοντας τον ιδεολογικό και ταξικό αγώνα.²⁹⁵

Η απόφαση του κόμματος να μην ανταπαντήσει στις επιθέσεις είχε παρθεί από τον Μάρτιο του 1958, στην ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του. Η ηγεσία του ΑΚΕΛ δεχόταν πιέσεις από μέλη που πίστευαν πως το κόμμα έπρεπε να δράσει δυναμικά και να απαντήσει στις επιθέσεις με τα ίδια μέσα. Σε αυτή τη συγκυρία πολλά μέλη της Κ.Ε. υποστήριζαν ότι έπρεπε να επιτραπεί στα μέλη να προμηθευτούν όπλα για την αυτοπροστασία τους. Τα μέλη της επαρχίας Αμμοχώστου στήριζαν αυτήν την εισήγηση, υπό την προϋπόθεση η χρήση των όπλων να γινόταν μόνο για άμυνα. Στη πρόταση συναίνεσε και ο Α. Ζιαρτίδης, παρά το ότι η πλειοψηφία τοποθετήθηκε υπέρ της προμήθειας οπλισμού. Εν τέλει όμως, αναβλήθηκε η λήψης απόφασης. Στην επόμενη συνάντηση της Ολομέλειας πάρθηκε απόφαση ότι το να δοθούν όπλα θα ήταν «τραγικό λάθος», καθώς «μια τέτοια απόφαση θα υποβοηθούσε τον εμφύλιο σπαραγμό».²⁹⁶ Σε επίπεδο κομματικής ηγεσίας, το ζήτημα του οπλισμού είχε κλείσει. Με τη δολοφονία μιας γυναίκας και ενός 13 χρόνου κοριτσιού (Μαρία Χαρίτου και Δεσπούλα Κατσουρή) στο χωρίο Μηλιά της Αμμοχώστου, οι πιέσεις για οπλισμό της αριστεράς επανήλθαν, κυρίως από εξωκομματικούς, χωρίς όμως να πραγματοποιηθεί κάποια κίνηση.²⁹⁷

²⁹⁴Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.855-856

²⁹⁵Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς, ο.π.*, σελ.238

²⁹⁶Μιχάλης Πουμπουρής, *Μέρες Δοκιμασίας, ο.π.*, σελ.13-14

²⁹⁷Στο ίδιο, σελ.15

Ο δρόμος προς το σχέδιο Μακμίλαν και η ανεξαρτησία

Οι συζητήσεις για το σχέδιο Μακμίλαν άρχισαν το καλοκαίρι του 1958 και προέβλεπαν την συγκυριαρχία Βρετανίας, Ελλάδας και Τουρκίας. Επρόκειτο για ένα σκληρό σχέδιο για τους Ελληνοκυπρίους.²⁹⁸ Ο Μακάριος, με επιστολή του προς στον Κυβερνήτη, υποστήριξε ότι η ιδέα του συνεταιρισμού στην οποία βασιζόταν το σχέδιο, ήταν «απολύτως απαράδεκτος» καθώς ερχόταν σε αντίθεση με το βασικό και αναφαίρετο δικαίωμα του κυπριακού λαού για αυτοδιάθεση. Σε παρόμοιο ύφος κινήθηκε και ο Κ. Καραμανλής, επισημαίνοντας πως το σχέδιο αγνοούσε την προοπτική αυτοδιάθεσης και έντασσε την Τουρκία στη διοίκηση του νησιού. Επιπλέον, πρόσθεσε ότι η ελληνική πλευρά θα προσπαθούσε να μεταβάλλει ορισμένες πλευρές του σχεδίου. Η στάση των Βρετανών ήταν αρνητική σε κάθε αλλαγή του σχεδίου, οδηγώντας την Ελλάδα στην σκλήρυνση της στάσης της.²⁹⁹

Ενώ σε πολιτικό επίπεδο το σχέδιο Μακμίλαν συγκέντρωνε το ενδιαφέρον, η ΕΟΚΑ προχώρησε στην τελευταία πιεστική πολιτική εκδήλωση, απαιτώντας την αναγνώριση του μοναδικού εκπροσώπου από το ΑΚΕΛ. Μέσα από τη συνεχή άσκηση πολιτικής πίεσης, με ποικίλες εκφάνσεις βίας, αναγνωρίστηκε ο Μακάριος ως ένας και μοναδικός εκπρόσωπος. Ο Εζεκίας Παπαϊωάννου δήλωσε: «*Το σωστό είναι να λάβει μέρος πλατειά αντιπροσωπεία του λαού μ' επικεφαλής τον Αρχιεπίσκοπο [...] Η αριστερά βάζει για άλλη μια φορά πάνω απ' όλα το εθνικό συμφέρον και εξουσιοδοτεί τον Μακάριο να εκπροσωπήσει ολόκληρο τον Ελληνικό λαό σε διαπραγματεύσεις με τη βρετανική Κυβέρνηση[...]*». Η απόφαση για αναγνώριση του μόνου εκπροσώπου στις 10 Ιουνίου 1958 χαιρετίστηκε με ικανοποίηση από όλες τις πολιτικές δυνάμεις σε Ελλάδα και Κύπρο.³⁰⁰ Ο Μακάριος σταδιακά είχε αρχίσει να φαντάζει ως «*φάρος του εθνικού αγώνα*» στην ηγεσία του ΑΚΕΛ, πριν από το καλοκαίρι του 1958. Ως ο άνθρωπος που θα διασφάλιζε την παρουσία του κόμματος στην πολιτική σκηνή μετά τη λήξη του αγώνα. Το αριστερό κόμμα εκμεταλλευόταν κάθε ευκαιρία για να τονίσει τις καλές σχέσεις με τον αρχιεπίσκοπο και τη στήριξη που ήταν διατεθειμένο να του παρέχει. Ο αρχιεπίσκοπος αποτελούσε το σωσίβιο του κόμματος, καθώς παρά την προσέγγιση του στο κυπριακό και την επίκληση της εθνικής ενότητας, δεν μπορούσε να έρθει κοντά με κάποια άλλη πολιτική δύναμη. Από τη στιγμή που δεν έθεσε

²⁹⁸Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*, ο.π., σελ.295

²⁹⁹Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση*, ο.π., σελ.396-397

³⁰⁰Κώστας Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία, ενδογενείς αντιπαραθέσεις, Β' Τόμος*, ο.π., σελ.298-299

μια αυτόνομη πολιτική με άξονες ενός αριστερού ριζοσπαστικού προγράμματος, το ΑΚΕΛ ήταν αναγκασμένο να ακολουθήσει τη δεξιά και την Εθναρχία.³⁰¹

Στα τέλη Ιουνίου ξεσπά ένας νέος κύκλος διακοινοτικής βίας. Απώτερος στόχος της τουρκοκυπριακής πλευράς ήταν να δημιουργηθεί ξεχωριστή τουρκοκυπριακή τοπική αυτοδιοίκηση. Ουσιαστικά, είχε ξεκινήσει η διχοτόμηση των περιοχών, με επίκεντρο την Λευκωσία και τη Λεμεσό. Επιθυμία της TMT ήταν η δημιουργία εθνικά ομοιογενών περιοχών στα βόρεια του νησιού. Ο Κυβερνήτης, ανησυχώντας για την τροπή που είχαν ξεκινήσει να παίρνουν τα πράγματα με την TMT, ζήτησε από το Λονδίνο να θέσει την οργάνωση εκτός νόμου για δεύτερη φορά, αλλά ο ίδιος ο Μακμίλαν απέρριψε το αίτημα. Το κλίμα έντασης των στρατιωτικών συγκρούσεων ήταν μεν μια ένδειξη της επιμονής της Βρετανίας στην εφαρμογή του σχεδίου, λειτούργησε δε αποπροσανατολιστικά για την ελληνοκυπριακή πλευρά.³⁰²

Έπειτα από πρόσκληση της Εθναρχίας, στις 14 Σεπτεμβρίου 1958, έφτασε στην Αθήνα η πολιτικός των εργατικών Barbara Castle προκειμένου να μιλήσει με τον Μακάριο και με Έλληνες πολιτικούς. Αναφερόμενη στο σχέδιο του πολιτικού των εργατικών John Hatch, που προέβλεπε ανεξαρτησία αποκλείοντας την Ένωση και τη διχοτόμηση, ρώτησε τον Μακάριο ποια ήταν η άποψη του. Ο Αρχιεπίσκοπος δήλωσε διατεθειμένος να αποδεχθεί το καθεστώς ανεξαρτησίας της Κύπρου. Ως βασικό όρο έθετε ότι αυτή δεν θα μεταβαλλόταν ούτε με ένωση με την Ελλάδα, ούτε με διχοτόμηση ή με οποιονδήποτε άλλο τρόπο, εκτός κι αν υπήρχε συγκατάθεση του ΟΗΕ για μια τέτοια αλλαγή. Τα κίνητρα της αλλαγής στάσης του Μακαρίου σχετίζονταν με τις εξελίξεις στην Κύπρο και τη διεθνή πολιτική κατά τη διάρκεια του έτους. Οι παράγοντες αυτοί τον είχαν αναγκάσει να μετακινηθεί προς την γραμμή της αυτοδιάθεσης. Οι διακοινοτικές ταραχές έδρασαν ως καταλυτικός παράγοντας για το μη εφικτό της Ένωσης, αλλά και για την επικράτηση της αντίληψης ότι κάθε προσπάθεια για λύση σε βάρος της Τουρκίας θα επέφερε τον εμφύλιο και την διχοτόμηση. Η λύση της ανεξαρτησίας εμφανιζόταν ως μονόδρομος, ιδιαίτερα με τη στήριξη που κέρδιζε από τον ΟΗΕ.³⁰³

Η στροφή του Μακαρίου δεν ήταν μια ξαφνική απόφαση. Ήδη από το 1957 είχε συμβουλευσει τον Γρίβα να εγκαταλείψει τον ένοπλο αγώνα και την πολιτική της Ένωσης, καθώς και να ταχθεί υπέρ της ανεξαρτησίας. Παρόλο που το αριστερό κόμμα δε γνώριζε

³⁰¹Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*, ο.π., σελ.240

³⁰²Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση*, ο.π., σελ.398-400

³⁰³Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959*, ο.π., σελ.895-896

τις προθέσεις του αρχιεπισκόπου έως ότου δημοσιοποιήθηκαν, είχε ήδη συνειδητοποιήσει τις διαφορές του με τον Γρίβα στην αντιμετώπιση της αριστεράς, αλλά και στους στόχους και τις εκτιμήσεις του μέλλοντος της Κύπρου. Απόρροια της διαφορετικής αντιμετώπισης του Μακαρίου, ενδέχεται να ήταν οι συναντήσεις που πραγματοποίησε με δημάρχους της αριστεράς. Επιπρόσθετα, η Κύπρος βρισκόταν στα όρια της διχοτόμησης εάν δεν βρισκόταν μια λύση. Το ΑΚΕΛ εξέδωσε δήλωση στήριξης του Μακαρίου και του νέου στόχου της ανεξαρτησίας. Υποστήριζε ότι η ανεξαρτησία αντανάκλούσε τις αναδυόμενες πραγματικότητες στο νησί.³⁰⁴ Σε δηλώσεις του, ο Εζεκίας Παπαϊωάννου παρουσίασε τους παράγοντες που οδήγησαν το κόμμα να στηρίξει το αίτημα της ανεξαρτησίας. Αναφέρθηκε στην «δικτατορική και απαράδεκτη ενέργεια» της Βρετανίας για επιβολή του σχεδίου Μακμίλαν. Σημείωσε την απροθυμία της Ελληνικής Κυβέρνησης για προώθηση του Κυπριακού «αποδεσμευόμενη προς τούτο από τις συμμαχίες της», το αδιέξοδο στο οποίο βρέθηκε το κυπριακό ζήτημα, τον «αρνητικό ρόλο του τουρκικού παράγοντα» και την έλλειψη ενός «πραγματικού εθνικού απελευθερωτικού μετώπου για την καθοδήγηση και τον συντονισμό της πάλης του κυπριακού λαού».³⁰⁵

Οι επιθέσεις κατά της αριστεράς συνέχισαν καθ' όλη τη διάρκεια του 1958. Η παρέμβαση του Μακαρίου για κατευνασμό, στα μέσα του έτους, τον κατέστησε εκφραστή των αστικών συμφερόντων της Κύπρου. Η Εθναρχία, δρώντας ως κόμμα της ελληνοκυπριακής αστικής τάξης, έβλεπε την ανεξαρτησία ως μόνη εφικτή λύση. Θεωρούσε πως ήταν ο μοναδικός τρόπος να μπορέσει να έχει θέση στο μετέπειτα μετααποικιακό πολιτικό σύστημα. Χρειαζόταν τη συγκρότηση ενός συναινετικού πλαισίου που θα περιλάμβανε και το ΑΚΕΛ. Το αριστερό κόμμα θα ήταν παρόν στο νέο κράτος, αλλά θα ήταν υποτελές στην Εθναρχία, η οποία εξέφραζε τα δυναμικά στρώματα της ελληνοκυπριακής αστικής τάξης.³⁰⁶

³⁰⁴Yiannos Katsourides, «The National Question in Cyprus and the Cypriot Communist Left in the Era of British Colonialism (1922–59)», *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Volume 16, Issue 4, 2014, σελ.494

³⁰⁵ Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 24.09.1958: Το Κυπριακό μέτωπο διασπάται από την πρόταση Μακαρίου για πορεία προς ανεξαρτησία. Ο Κυρηναίος εξαπολύει μύδρους, ενώ ο Θεμιστοκλής Δέρβης, δήμαρχος Λευκωσίας και οι δήμαρχοι των άλλων πόλεων και το ΑΚΕΛ συμφωνούν με τον Μακάριο, S-1334

³⁰⁶Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση, ο.π.*, σελ.408

Κεφάλαιο 5: Προς την ανεξαρτησία της Κύπρου και τη νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ

Στο τελευταίο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας θα αναλυθεί η στάση του ΑΚΕΛ μπροστά στις επικείμενες συμφωνίες, σχετικά με την ανεξαρτησία της Κύπρου και τη δημιουργία του Κυπριακού κράτους. Η στροφή προς την ανεξαρτησία θέτει για πρώτη φορά ένα επίδικο το οποίο αφορά ευρύτερες πολιτικές δυνάμεις απ' ότι αφορούσε ποτέ το αίτημα της Ένωσης. Ενοποιεί τον εθνικό χώρο που πλέον συγκροτείται δυνάμει από όλους τους Κυπρίους, καθώς συναινούν ο Μακάριος, τμήμα της αστικής τάξης, το ΑΚΕΛ και ένα μέρος των Τουρκοκυπρίων. Βασική αιτία αυτής της στροφής αποτελεί η επιθυμία αποφυγής ενός εμφυλίου πολέμου. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο αποτελούσε πλέον πραγματικό κίνδυνο με τις συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί κατά το 1958. Από πλευράς του το ΑΚΕΛ, όπως θα παρουσιαστεί παρακάτω, εντάσσεται πλέον στον εθνικό κορμό, αποδεχόμενο την ανεξαρτησία. Αξίζει να σημειωθεί ότι η στροφή αυτή αντιφάσκει με την ως τώρα πολιτική φυσιογνωμία και τις πολιτικές επιλογές του κόμματος. Πρόκειται για μια επιλογή που οδηγεί στην απόλυτη αναγνώριση της Εκκλησίας και την νομιμοποίηση των πολιτικών χειρισμών του Μακαρίου. Συνεπώς η παρουσία του ΑΚΕΛ δεν αποτελεί απόρροια του ρόλου του ίδιου του κόμματος στην κοινωνία αλλά μια νομιμοποίηση που παραχωρείται από την Εθναρχία. Η διεκδίκηση της ανεξαρτησίας δεν παρουσιάζεται στην κοινωνία ως νικηφόρα έκβαση του αντιαποικιακού αγώνα, όπως θα ήταν η Ένωση. Δεν εμφανίζεται ως η ολοκλήρωση του πολιτικού στόχου, αλλά σαν απάντηση σε ένα αδιέξοδο που δόθηκε μετά από σκληρές διαπραγματεύσεις.³⁰⁷

Το δεύτερο σημείο στο οποίο θα επικεντρωθεί το κεφάλαιο αφορά την επιστροφή του αριστερού κόμματος σε συνθήκες νομιμότητας και ελεύθερης λειτουργίας, γεγονός που συνέβαλλε στην πλήρη ομαλοποίηση του πολιτικού βίου. Η νομιμοποίηση του κόμματος δεν ήταν μια αυτόνομη διάσταση της μεταζυριχικής περιόδου, αλλά συνδεόταν άμεσα με τα υπόλοιπα προβλήματα της. Ένας παράγοντας που περιέπλεκε τη νομιμοποίηση ήταν η αποτίμηση της δύναμης του ΑΚΕΛ από τους εμπλεκόμενους στη συνθήκη. Ο υπολογισμός της δύναμης του δεν ήταν εύκολος με βάση μόνο τα αποτελέσματα των Δημοτικών Εκλογών. Σχετιζόταν επιπλέον και με την επιρροή του Μακαρίου που αυξήθηκε κατά τη διάρκεια της τετραετίας του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Οι αντιφατικές εκτιμήσεις για τη δύναμη του κόμματος εμφανίζονται να εξαρτώνται από τους απώτερους στόχους της

³⁰⁷ Σία Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος: 1878-1960 (η "θρησκευτικοποίηση" της "κυπριακής" πολιτικής δράσης: ένωση)», *Σύγχρονα θέματα: τριμηνιαία έκδοση επιστημονικού προβληματισμού και παιδείας*, Τεύχος 21, Αριθμός 68-69-70, Ιουλ. 1998 - Μάρτ. 1999, σελ.198-227, σελ.218-219

κάθε πλευράς. Σε μια προσπάθεια να επηρεάσει τους Βρετανούς και τους Αμερικανούς, η τουρκική πλευρά επισήμανε την ύπαρξη «κομμουνιστικού κινδύνου». Στην περίπτωση της Ελλάδας, το ΑΚΕΛ δεν φαινόταν ιδιαίτερα απειλητικό έναντι στον Μακάριο, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις θεωρείτο περισσότερο ως ένα ανταποικιακό κόμμα υπό κομμουνιστική ηγεσία. Η αμερικάνικη εκτίμηση ήταν ότι ο Μακάριος αποτελούσε ανάχωμα για την άνοδο του αριστερού κόμματος. Η Βρετανία διατηρούσε έκδηλη δυσπιστία έναντι στο ΑΚΕΛ.³⁰⁸

Η νομιμοποίηση του αριστερού κόμματος δεν αφορούσε όμως αποκλειστικά τους εξωτερικούς παράγοντες. Το αίτημα της νομιμοποίησης υπήρχε, όπως ήταν λογικό, από την αρχή της απαγόρευσής του. Παγιώθηκε όμως με τη στροφή προς το αίτημα της ανεξαρτησίας. Παρόλου που η πρώτη φάση της απαγόρευσης έληξε με την άρση των διαταγμάτων προσωποκράτησης, το ΑΚΕΛ παρέμενε παράνομο. Η ανάλυση της πορείας προς τη νομιμοποίηση είναι χρήσιμη για την αποτίμηση της ευρύτερης λειτουργίας του κόμματος κατά τη διάρκεια της παρανομίας. Το αριστερό κόμμα έβγαине μεν από μια δύσκολη περίοδο, με συνεχείς επιθέσεις εναντίον, είχε όμως διατηρήσει την μαζικότητα του. Εκτός από μια σειρά κινήσεων σε πολιτικό επίπεδο για την άρση της παρανομίας, το κόμμα εκμεταλλεύτηκε την κοινωνική του επιρροή, ασκώντας πίεση και δηλώνοντας την παρουσία του στο νέο κράτος. Όσον αφορά την οργανωτική του συγκρότηση, όπως θα εξεταστεί και πιο κάτω, το κόμμα μέσα από μια σειρά συνεννοήσεων πραγματοποίησε και το πρώτο επίσημο συνέδριο του υπό παρανομία. Σε αυτό έγινε και μια πρώτη αποτίμηση της τετραετίας του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα.

Εν κατακλείδι, θα γίνει μια ανασκόπηση της πρώτης εκλογικής διαμάχης στο νέο ανεξάρτητο κράτος της Κυπριακής Δημοκρατίας, καθώς και ο ρόλος του κόμματος σε αυτές. Η λήξη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα επέφερε μια νέα δυναμική με την διοχέτευση των αγωνιστών του στο κομματικό σύστημα υπέρ του Μακαρίου. Κατά τη διάρκεια της εκλογικής αναμέτρησης, για την ανάδειξη του πρώτου προέδρου, σε κλίμα έντονης προεκλογικής αντιπαράθεσης, το ΑΚΕΛ στράφηκε ενάντια στον Μακάριο. Εν συνεχεία θα μελετηθεί η επαναφορά του κόμματος στη νομιμότητα, δίπλα στο Μακάριο, και η νέα φάση στην οποία εισέρχεται το πολιτικό σύστημα.

³⁰⁸Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ: μία κρίσιμη πτυχή της μεταζυριχικής πολιτικής σκηνής στην Κύπρο, με βάση βρετανικές πηγές», *ο.π.*, σελ.341-342

Η διαδρομή από το ευκαταίο στο εφικτό: οι Συμφωνίες Ζυρίχης - Λονδίνου

Στα τέλη του 1958 ο Βρετανός Πρωθυπουργός επεδίωκε να χρησιμοποιήσει όση στρατιωτική δύναμη υπήρχε στη Κύπρο προκειμένου να εξυπηρετήσει αποκλειστικά τα βρετανικά συμφέροντα. Προέτρεψε λοιπόν τις δυνάμεις ασφαλείας να καταστείλουν την ΕΟΚΑ. Η τελευταία αυτή απόπειρα διάλυσης της ΕΟΚΑ, αποτυπώνει τη σημασία ανάκτησης της στρατιωτικής πρωτοβουλίας για τις εξελίξεις στο πεδίο των διαπραγματεύσεων. Έχοντας διαλύσει την ΕΟΚΑ, η Βρετανία θα βρισκόταν σε θέση ισχύος στις διαπραγματεύσεις και με ελάχιστες παραχωρήσεις θα μπορούσε να εξασφαλίσει όσα ήθελε. Στόχος της Βρετανίας ήταν η εξασφάλιση μεγάλων βάσεων και πρόσθετων στρατιωτικών εγκαταστάσεων, σε περίπτωση μη διατήρησης της απόλυτης κυριαρχίας στο νησί, για την εξυπηρέτηση των εσωτερικών πολιτικών σκοπιμοτήτων και των στρατιωτικών αναγκών της Βρετανίας.³⁰⁹ Στις αρχές του 1959, είχε επέλθει η συμφωνία μεταξύ Ε. Αβέρωφ και Fatin Zorlu στο Παρίσι. Σχετικά με τα βασικά σημεία στα οποία θα βασιζόταν η δημιουργία του ανεξάρτητου Κυπριακού κράτους. Λίγες μέρες αργότερα, ο Κ. Καραμανλής και ο Ε. Αβέρωφ πήγαν στη Ζυρίχη για να ξεκινήσουν οι διαπραγματεύσεις. Τα βασικά σημεία που είχαν προσυμφωνήσει αφορούσαν τον αποκλεισμό της Ένωσης ή της διχοτόμησης, τη διατήρηση των βρετανικών βάσεων. Ενώ συμπεριλαμβανόταν και το να μη μπορεί η Κύπρος να συμμετέχει σε συνασπισμό που δεν μετείχε η Ελλάδα και η Τουρκία. Οι τρεις εμπλεκόμενες χώρες θα ήταν εγγυήτριες της ανεξαρτησίας. Σε αυτό το πλαίσιο ελληνικές και τουρκικές στρατιωτικές δυνάμεις θα στάθμευαν στο νησί. Τα νέα ζητήματα που συζητήθηκαν στις διαπραγματεύσεις αφορούσαν την αναλογία Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων στο Υπουργικό Συμβούλιο, τη διαδικασία λήψης αποφάσεων της κυπριακής κυβέρνησης, καθώς και τη δυνατότητα άσκησης βέτο που θα κατείχε ο Τουρκοκύπριος αντιπρόεδρος.³¹⁰

Οι Ε. Αβέρωφ και F. Zorlu μετέβησαν από την Ζυρίχη στο Λονδίνο, μετά την υπογραφή της Συμφωνίας, προκειμένου να ενημερώσουν την Βρετανική Κυβέρνηση και να ολοκληρωθούν οι συνεννοήσεις μεταξύ των τριών χωρών. Η βρετανική πλευρά ικανοποιήθηκε από την ελληνοτουρκική συμφωνία. Ο Κ. Καραμανλής και ο Adnan Menderes, καθώς και οι Μακάριος και Kūçūik ως εκπρόσωποι των κοινοτήτων, κλήθηκαν για την οριστική ρύθμιση του Κυπριακού. Οι προσπάθειες του Μακαρίου για

³⁰⁹Diana Markides, «Τμή και πολιτική στην τελική φάση: Κύπρος 1958-1959», στο Βασίλης Κ. Γουρνάρης, Στάθης Ν. Καλύβας, Ιωάννης Δ. Στεφανίδης (επιμ.), *Ανορθόδοξοι πόλεμοι: Μακεδονία, Εμφύλιος, Κύπρος*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2010, σελ.420-437, σελ.424-425

³¹⁰Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση*, ο.π., σελ.403

διαπραγματεύσεις με τους Τουρκοκύπριους να μην βαίνουν σε κάποιο αποτέλεσμα. Δήλωσε ότι δε πρόκειται να υπογράψει χωρίς να συμβουλευτεί αντιπροσώπους των Ελληνοκυπρίων.³¹¹ Στις 14 Φεβρουαρίου, ο Μακάριος συναντήθηκε με εκπροσώπους των Ελληνοκυπρίων, μέλη του Εθναρχικού Συμβουλίου, σωματείων, κομμάτων και συνδικάτων, στην Αθήνα. Οι απόψεις σε αυτή τη συζήτηση δεν συνέκλιναν. Ο δήμαρχος Λευκωσίας Θεμιστοκλής Δέρβης και ο ηγούμενος της μονής Κύκκου τάσσονταν υπέρ της ανεξαρτησίας. Άλλοι επέκριναν το ότι δεν είχε ζητηθεί πρώτα η άποψη τους, αλλά στο τέλος συμφώνησαν να μεταβούν όλοι στο Λονδίνο. Με μοναδική εκκρεμότητα να πείσουν το Γρίβα ώστε να μην υπάρχει κανένα εμπόδιο για την έναρξη της διάσκεψης. Η μετάβαση του Μακαρίου με εκπροσώπους στο Λονδίνο θορύβησε τον Ε. Αβέρωφ που μάταια προσπάθησε να τον μεταπείσει. Ο Μακάριος επέλεξε την ομαδική διαπραγμάτευση με σκοπό να μοιραστούν οι ευθύνες σε πολλά μέρη, σε περίπτωση που ναυαγούσε η προσπάθειά του να πετύχει αναδιαπραγμάτευση κάποιων όρων των συμφωνιών στο Λονδίνο.³¹²

Εξ' αρχής ο Μακάριος υποστήριζε πως η ανεξαρτησία αποτελούσε τη μοναδική εναλλακτική του σχεδίου Μακμίλαν. Δικαιολογούσε την αποδοχή της Ζυρίχης, τονίζοντας τον κίνδυνο να εφαρμοστεί σχέδιο Διχοτόμησης. Παρά τη δική του απόφαση για υπογραφή, δε μπορούσε να αγνοήσει τις αντιδράσεις των ενωτικών. Στον αντίποδα ο Γρίβας δεν μπορούσε πια να συνεχίσει ανενόχλητος τον αγώνα της ΕΟΚΑ. Πέρα από το γεγονός ότι θα τον παράκαμπε η ελληνοκυπριακή πολιτική ηγεσία και η Ελληνική Κυβέρνηση, ο αγώνας είχε φτάσει σε αδιέξοδο. Μένοντας πιστός στο αίτημα της Ένωσης, ανέχτηκε στα πρώτα στάδια τη Ζυρίχη, αλλά στράφηκε γρήγορα εναντίον της. Οι Ελληνοκύπριοι, επιθυμούσαν να δοθεί ένα τέλος στο κυπριακό και να βρεθεί μια ειρηνική λύση. Αν και είχε ήδη ηρωοποιηθεί ο αγώνας της ΕΟΚΑ, τα επεισόδια του 1958 σε διακοινοτικό και ενδοκοινοτικό επίπεδο είχαν δημιουργήσει φόβο και ανησυχία. Με την Ελληνική Κυβέρνηση και ιδιαίτερα τον Μακάριο, να στηρίζουν την ανεξαρτησία, αυξήθηκε ο βαθμός αποδοχής της από την ελληνοκυπριακή κοινότητα.³¹³

Στο Λονδίνο ο Μακάριος συναντήθηκε δύο φορές με τους Κύπριους αντιπροσώπους. Η πρώτη συνάντηση είχε πραγματοποιηθεί στις 16 Φεβρουαρίου και οι αριστεροί

³¹¹ Στο ίδιο, σελ.420

³¹² Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959, ο.π.*, σελ.948-949

³¹³ Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς, ο.π.*, σελ.322-323

αντιπρόσωποι στάθηκαν σταθερά κατά της υπογραφής των Συμφωνιών. Οι δεξιοί παράγοντες τάχθηκαν μέχρι τέλους αρνητικοί και οι υπόλοιποι εκφράστηκαν επίσης κατά, δηλώνοντας όμως ταυτόχρονα: «ότι κρίνεις εσύ Μακαριότητα». Το ίδιο βράδυ, και ενώ ο Κ. Καραμανλής δήλωσε στον Μακάριο ότι θα υπογράψει, στην Ελληνική Πρεσβεία πραγματοποιήθηκε νέα σύσκεψη, υπό την προεδρία του Ε. Αβέρωφ, μαζί με τους εθνικόφρονες παράγοντες. Την επόμενη μέρα έγινε σύσκεψη όλων των Κυπρίων αντιπροσώπων υπό την προεδρία του Μακαρίου, που εμφανιζόταν διστακτικός. Ο Θ. Δέρβης άσκησε κριτική προς τον Μακάριο για την αναίτια μεταφορά τους στο Λονδίνο, από τη στιγμή που η Ελληνική Κυβέρνηση είχε μονογραφημένες τις συμφωνίες, ενώ ο Μακάριος είχε ήδη δώσει τη συγκατάθεση του. Εν τέλει, η πλειοψηφία τάχθηκε υπέρ της προσυπογραφής των Συμφωνιών. Σταθερά αρνητικοί ήταν 6 εκπρόσωποι της αριστεράς και 3 πιθανόν επηρεασμένοι από τη στάση του Γρίβα και του Μητροπολίτη Κυρηνείας. Στις 19 Φεβρουαρίου 1959, υπογράφηκε ο τερματισμός της βρετανικής αποικιοκρατικής διακυβέρνησης της Κύπρου, που αποτελούσε το κυριότερο σημείο των Συμφωνιών.³¹⁴

Για το ΑΚΕΛ, η Συνθήκη της Ζυρίχης είχε σίγουρα κάποια θετικά σημεία, όπως τον τερματισμό της βρετανικής κατοχής του νησιού και την απόκτηση της πολιτικής οντότητας. Ταυτόχρονα όμως, το αριστερό κόμμα εκτιμούσε ότι το επίμαχο κείμενο περιείχε επίσης αρκετές αρνητικές και αντιδημοκρατικές πτυχές. Ενδεικτικά, προέβλεπε τον οριστικό αποκλεισμό του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης, την παραχώρηση του δικαιώματος στρατιωτικής επέμβασης στις τρεις εγγυήτριες δυνάμεις, την παραχώρηση στρατιωτικών βάσεων στην Αγγλία, τη δέσμευση σε στρατιωτική συμμαχία με την Ελλάδα και την Τουρκία. Τα αρνητικά σημεία αυτά ερμηνεύονταν ως ακρωτηριασμός της ανεξαρτησίας της Κύπρου.³¹⁵ Προσπερνώντας τις όποιες διαφωνίες του, το κόμμα διατήρησε μια διάθεση αποδοχής των επιλογών του Μακαρίου. Η εφημερίδα *Χαραυγή* πρόβαλε τις δηλώσεις ενότητας του αρχιεπισκόπου, επισημαίνοντας τις προτροπές του για αποφυγή διαφωνιών και κομματικού πάθους. Το κλίμα υπέρ του Μακαρίου ήταν έντονο και η ΠΕΟ κάλεσε τους εργαζόμενους να τον υποδεχτούν κατά την επιστροφή του στη Κύπρο, θεωρώντας τον εκφραστή της ενότητας του κυπριακού λαού. Το ΑΚΕΛ διατηρούσε μια στάση αναμονής, χωρίς όμως να διαθέτει κάποιο οργανωμένο πλάνο για τα μετέπειτα βήματα του. Πρότερος στόχος του ήταν η μετάβαση σε ένα ευνοϊκό πολιτικό περιβάλλον, καθώς και η ένταξη του ΑΚΕΛ σε μια πλατιά συνεργασία για να μην

³¹⁴Κώστας Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία, ενδογενείς αντιπαραθέσεις, Β' Τόμος, ο.π.*, σελ.356-357

³¹⁵Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση, ο.π.*, σελ.422-423

απομονωθεί.³¹⁶ Το αριστερό κόμμα δεν ήταν διατεθειμένο εναντιωθεί στις συμφωνίες, αν και ασκούσε έντονη κριτική σε αυτές. Η νέα πολιτική κατάσταση του επέτρεπε να διεκδικεί μια σημαντική θέση στο μετααποικιακό πολιτικό σκηνικό.³¹⁷

Στον αντίποδα του ΑΚΕΛ, ο Γρίβας βρισκόταν σε πολιτική αμηχανία και οι δυνάμεις του ήταν ανεπαρκείς. Διαφωνούσε με τις Συμφωνίες, αλλά δεν κοινοποιούσε τη θέση του ούτε στα μέλη της ΕΟΚΑ, κρατώντας στάση σιγής. Μετά από ένα μήνα απουσίας, επιχείρησε να δικαιολογήσει τη στάση του, δηλώνοντας ότι δε γνώριζε «το πλήρες κείμενο» της Συμφωνίας. Με την Ελληνική Κυβέρνηση και τον Μακάριο να του αποστέλλουν συνεχώς γράμματα, υποχρεώθηκε στις 9 Μαρτίου να λήξει τον αγώνα της ΕΟΚΑ και να καλέσει τους Ελληνοκύπριους να στηρίξουν τον Μακάριο.³¹⁸ Η ανεξαρτησία της Κύπρου έγινε αποδεκτή ως έκφραση αφοσίωσης στον Εθνάρχη, όχι ως έκφραση λαϊκής βούλησης, ή αφοσίωσης στο νέο ανεξάρτητο κράτος. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Γρίβας αναχώρησε από την Κύπρο για την Αθήνα, στις 15 Μαρτίου 1959, δηλώνοντας ότι ο Εθνάρχης αποτελεί σύμβολο της Ένωσης και της εξουσίας. Για διαφορετικούς λόγους, ο Γρίβας και το ΑΚΕΛ, επέδειξαν το ότι η ανεξαρτησία νομιμοποιήθηκε από την ελληνοκυπριακή κοινότητα έναντι του ονόματος της Εθναρχίας, ενώ το κράτος νομιμοποιήθηκε μέσα στο πλαίσιο του εθναρχισμού.³¹⁹

Ένα κράτος υπό διαμόρφωση. Το αίτημα της νομιμοποίησης.

Αν και υπήρχε συναίνεση για την ανεξαρτησία στη συνείδηση των Ελληνοκυπρίων, ο τρόπος που έληξε ο αγώνας της ΕΟΚΑ είχε μακροχρόνιες συνέπειες. Ο αγώνας θεωρήθηκε ανολοκλήρωτος. Δεν υπήρξε όμως ποτέ συμφωνία για την τακτική που έπρεπε να ακολουθηθεί ή για τις προοπτικές ολοκλήρωσής του. Μοναδικό δεδομένο ήταν ότι κανείς δε μπορούσε να αντιπαρέλθει τον Μακάριο για να αποκτήσει την εξουσία στο νέο ανεξάρτητο κράτος.³²⁰ Η ηγεμονία της Εθναρχίας εντός της ελληνοκυπριακής κοινωνίας

³¹⁶Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*, ο.π., σελ.241

³¹⁷Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ: μία κρίσιμη πτυχή της μεταζυριχικής πολιτικής σκηνής στην Κύπρο, με βάση βρετανικές πηγές», ο.π., σελ.347

³¹⁸Γιάννης Μηλιός και Τάσος Κυπριανίδης, «Το Κυπριακό μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ελληνική και ελληνοκυπριακή στρατηγική», *Θέσεις, τριμηνιαία επιθεώρηση, Τεύχος 25*, περίοδος Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1988, πηγή: theseis.com, http://www.theseis.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=234 (τ.π. 25.09.2020)

³¹⁹Sia Anagnostopoulou, «The Complexities of Greek Nationalism, Nationalism in the Troubled Triangle Cyprus, Greece and Turkey», στο Ayhan Aktar, Niyazi Kizilyürek, Umut Özkirimli (επιμ.), *Nationalism in the Troubled Triangle Cyprus, Greece and Turkey*, Palgrave Macmillan, Basingstoke and New York 2010, σελ.194-203, σελ.201

³²⁰Diana Markides, «Τιμή και πολιτική στην τελική φάση: Κύπρος 1958-1959», ο.π., σελ.436

δεν προήλθε από ανεπάρκεια των υπολοίπων. Αποτελούσε απόρροια των αντικειμενικών συσχετισμών δύναμης, όπως είχαν διαμορφωθεί κατά την τελευταία διετία του αγώνα. Από τη μία η ανεξαρτησία αποτελούσε τη μοναδική εφικτή λύση, καθώς και το ότι η ανεξαρτησία μπορούσε να παρουσιαστεί – υπό όρους – ως πρόδρομος της Ένωσης. Ακριβώς σε αυτό τον παράγοντα στηρίχθηκε ο Μακάριος για να έρθει σε επαφή με βασικά στελέχη της ΕΟΚΑ. Παράκαμψε έτσι τον Γρίβα, εξασφάλισε την ενότητα της παράταξης της εθνοφροσύνης και απομόνωσε την ακροδεξιά τάση του Μητροπολίτη Κερύνειας. Μέσα από έναν τακτικό συμβιβασμό με μερίδα της ενωτικής κυπριακής δεξιάς, ο Μακάριος εξασφάλισε την πολιτική του ηγεμονία. Από τον Μάρτιο του 1959, είχε ιδρύσει ένα νέο πολιτικό κόμμα, το Ενιαίο Δημοκρατικό Μέτωπο Αναδημιουργίας (ΕΔΜΑ), με συμμετοχή των περισσότερων στελεχών της ΕΟΚΑ.³²¹

Στις αρχές Μαρτίου το ΑΚΕΛ ξεκίνησε μια νέα εκστρατεία με αίτημα τη νομιμοποίησή του. Αρχικά η εκστρατεία πήρε τη μορφή ψηφισμάτων και αργότερα μαζικών υπογραφών από τους πολίτες των κοινοτήτων, καθώς και διαδηλώσεων. Ο Κώστας Σοφοκλέους αναφέρει ότι το αριστερό κόμμα ήταν *«η μόνη οργανωμένη δύναμη που αποπειράθηκε να μεταφέρει στους απλούς ανθρώπους, το πραγματικό περιεχόμενο των συμφωνιών [...] στελέχη του εκλαΐκευαν τους όρους των συμφωνιών βάση της απόφασης της Κ.Ε. [...] Όσο αφορά το περιεχόμενο των ίδιων των συμφωνιών, δινόταν η εικόνα της πραγματικής κατάστασης που δημιουργούσαν οι συμφωνίες»*.³²² Η νομιμοποίηση του κόμματος δεν ήταν μια ξεχωριστή διαδικασία, αποσπασμένη από τις πολιτικές διεργασίες της περιόδου. Στις συμφωνίες της Ζυρίχης γινόταν αναφορά στο κομμουνιστικό κίνημα στο νησί. Συγκεκριμένα, στο δεύτερο άρθρο της «Συμφωνίας Κυρίων» ανάμεσα στον Κ. Καραμανλή και τον Α. Menderes διαβάζουμε:

«Συνεφωνήθη μεταξύ των δύο Πρωθυπουργών ότι θά παρέμβουν παρά το Προέδρο και Αντιπρόεδρο της Δημοκρατίας της Κύπρου, αντιστοίχως, επι τω σκοπώ όπως τεθούν έκτος νόμου το Κομμουνιστικόν Κόμμα και η κομμουνιστική δράσις».³²³

Η συμφωνία δεν ήταν δεσμευτική για τα κράτη. Συνιστούσε απλά ένα είδος «κατανόησης» μεταξύ των συγκεκριμένων πολιτικών που την σύναψαν. Η πρόβλεψη για την ύπαρξη κομμουνιστικού κόμματος ή κομμουνιστικής δράσης, αντανακλούσε την επικρατούσα αντικομμουνιστική προδιάθεση και από τις δύο εμπλεκόμενες πλευρές. Ο

³²¹Γιάννης Μηλιός και Τάσος Κυπριανίδης, «Το Κυπριακό μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ελληνική και ελληνοκυπριακή στρατηγική», ο.π.

³²²Κώστας Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία, ενδογενείς αντιπαραθέσεις, Β' Τόμος, ο.π.*, σελ.365

³²³Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής, Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα, Τόμος Γ'*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1994, σελ.432

Ευάνθης Χατζηβασιλείου, έχοντας συμβάλει καταλυτικά στη κατανόηση του συγκεκριμένου άρθρου και στους συσχετισμούς αναφορικά με τη νομιμοποίηση του αριστερού κόμματος, διατυπώνει την υπόθεση ότι:

«[...] η συγκεκριμένη πρόβλεψη τέθηκε μετά από επιμονή της Άγκυρας, η οποία ήταν ιδιαίτερα καχύποπτη ως προς της επιρροή των κομμουνιστών στην μεταποικιακή περίοδο [...] μπορεί να θεωρηθεί ότι το άρθρο αυτό [...] κάλυψε μια τουρκική ανησυχία, όπως ακριβώς και το πρώτο της άρθρο (είσοδος της Κύπρου στο ΝΑΤΟ και καθορισμός της σύνθεσης ενδεχόμενων νατοϊκών βάσεων) και τέταρτο (αμνηστία) κάλυπταν σημεία του ελληνικού ενδιαφέροντος. Η υπόθεση αυτή φαίνεται να επαληθεύεται από το γεγονός [...] ότι η Αθήνα θα αποσυνδέσει από την εφαρμογή του συγκεκριμένου άρθρου [...] από το ζήτημα του ΑΚΕΛ και θα επιλέξει να στηρίζει την πολιτική του Μακαρίου σε αυτό ζήτημα. Στο σημείο αυτό, καταλυτικής σημασίας έμελλε να αποδειχθεί το γεγονός ότι [...] δεν έκανε ρητή αναφορά στο ΑΚΕΛ, αλλά στο "Κομμουνιστικό Κόμμα"». ³²⁴

Η Ελληνική Κυβέρνηση θεωρούσε πως ήταν καλύτερο να νομιμοποιηθεί το κόμμα από το να παραμείνει στη παρανομία και να δρα σε αυτή, ιδιαίτερα από τη στιγμή που η εμβέλειά του μπορούσε να περιοριστεί μέσω ενός απλού εκλογικού νόμου. ³²⁵ Ο κυβερνήτης Φουτ από την πλευρά του επιθυμούσε τη γρήγορη κατάργηση της απαγόρευσης. Θεωρούσε πως η διατήρηση της στερούσε από ένα μεγάλο ποσοστό των Ελληνοκυπρίων το δικαίωμα να ψηφίσουν τους υποψηφίους που προτιμούσαν. Επιπλέον, υποστήριζε ότι μετά την εφαρμογή των Συμφωνιών η Βρετανία δε θα μπορούσε να επιβάλλει την απαγόρευση, γεγονός που επέφερε τον κίνδυνο να γελοιοποιηθεί η νομοθεσία της και να λειτουργήσει η παρανομία υπέρ του αριστερού κόμματος που θα βρισκόταν υπό αδικαιολόγητο διωγμό. Ο Χ. Φουτ διέβλεπε διάφορους κινδύνους εάν το καθεστώς παρανομίας συνέχιζε. Αφενός, εάν οι Βρετανικές Αρχές επέβαλλαν την απαγόρευση και λάμβαναν μέτρα εναντίον του ΑΚΕΛ, θα εμπλέκονταν έμμεσα σε μια σύγκρουση της κυπριακής δεξιάς και την αριστεράς. Αφετέρου, η διατήρηση της παρανομίας ενδεχομένως να δημιουργούσε ξέσπασμα του αριστερού κόμματος ενάντια στον Μακάριο και τη διευθέτηση του κυπριακού, θέτοντας το ζήτημα των βρετανικών

³²⁴Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ: μία κρίσιμη πτυχή της μεταζυριχικής πολιτικής σκηνής στην Κύπρο, με βάση βρετανικές πηγές», ο.π., σελ.344-345

³²⁵Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση*, ο.π., σελ.419

βάσεων με επιτακτικό τρόπο.³²⁶ Η νομιμοποίηση του αριστερού κόμματος αποτελούσε σημαντικό ζήτημα και για τον ίδιο τον Μακάριο. Λίγες μέρες μετά την επιστροφή του στη Κύπρο, τον Μάρτιο, απαντώντας σε ερώτηση δημοσιογράφου αναφορικά με την ελεύθερη δράση του ΑΚΕΛ δήλωσε: «*Προσωπική μου άποψις είναι όπως μη υπάρξουν περιορισμοί εις τας σκέψεις οιοδήποτε*».³²⁷

Το αριστερό κόμμα, αν και σε καθεστώς παρανομίας, σε μεγάλο βαθμό τυπικής, μπήκε σε μια διαδικασία ανασυγκρότησης και προετοιμασίας για την παρουσία του στο ανεξάρτητο κράτος. Ανασυγκροτώντας τα κοινωνικά του δίκτυα, επιχείρησε να συγκροτήσει τις επιμέρους οργανώσεις του και παράλληλα να προωθήσει το αίτημα της νομιμοποίησής του. Η απαγόρευσή του τον Δεκέμβριο του 1955 συνοδευόταν και από την απαγόρευση της οργάνωσης νεολαίας του, τη Ανορθωτική Οργάνωση Νεολαίας (ΑΟΝ), η οποία διατήρησε την παρουσία της κατά διάρκεια του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα.³²⁸ Το ΑΚΕΛ έκρινε ότι υπήρχε ανάγκη για τη δημιουργία μιας ευρύτερης οργάνωσης νεολαίας «*που να είναι σύμφωνη με τις συνθήκες που δημιουργήθηκαν*» το 1958-1959.³²⁹ Η αναδιαμόρφωση της οργάνωσης της νεολαίας του κόμματος αποτελούσε ένα απότοκο των νέων συνθηκών που είχαν διαμορφωθεί. Η ευκαιρία αυτή «*έπρεπε να αξιοποιηθεί*», αναφέρει ο Γενικός Γραμματέας της.³³⁰

Σε συνέδριο τον Απρίλιο του 1959, ιδρύθηκε επίσημα η Ενιαία Δημοκρατική Οργάνωση Νεολαίας (ΕΔΟΝ). Παράλληλα με την ίδρυσή της, η οργάνωση απέστειλε ψήφισμα στον Μακάριο, στο οποίο δήλωνε ότι είναι διατεθειμένη να συμπράξει με όλες τις οργανώσεις της κυπριακής νεολαίας, με απώτερο σκοπό την σύσταση μιας συνομοσπονδίας οργανώσεων νεολαίας «*νοουμένου φυσικά ότι αυτή θα ετοποθετείτο επί της ισότιμου συνεργασίας*».³³¹ Η δεύτερη ανασυγκρότηση αφορούσε την ίδρυση της Παγκύπριας Συνομοσπονδίας Γυναικείων Οργανώσεων (ΠΟΓΟ) ως διαδόχου της Παγκύπριας Οργάνωσης Δημοκρατικών Γυναικών (ΠΟΔΓ). Το ιδρυτικό συνέδριο πραγματοποιήθηκε

³²⁶Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ: μία κρίσιμη πτυχή της μεταζυριχικής πολιτικής σκηνής στην Κύπρο, με βάση βρετανικές πηγές», *ο.π.*, σελ.348-349

³²⁷Αρχείο Παναγιώτης Παπαδημήτρη, 2.3.1959: Ο Μακάριος συναντάται με τον Κυβερνήτη Σερ Χιου Φουτ και αποφασίζουν τη σύσταση Επιτροπών για την έναρξη της διαδικασίας εγκαθίδρυσης του νέου κράτους στην Κύπρο, S-1372

³²⁸Τα φυλλάδια της ΑΟΝ κατά την περίοδο 1955-1959 διατίθενται στο Κρατικό Αρχείο Κύπρου, στον φάκελο «Φυλλάδια ΑΚΕΛ και ΑΟΝ» ΕΟΚΑ15/1-66

³²⁹Μιχάλης Γ. Ολύμπιος, *Με τη δύναμη του οράματος. Πορεία Μέσα από ΑΟΝ-ΕΔΟΝ*, Λευκωσία 2005, σελ.13

³³⁰Στο ίδιο, σελ.123

³³¹Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 12.4.1959: Συγκροτείται στη Λευκωσία το ιδρυτικό συνέδριο της Ενιαίας Δημοκρατικής Οργάνωσης Νεολαίας (ΕΔΟΝ), S-1441

με τη συμμετοχή 1500 γυναικών αντιπροσώπων από 200 χωριά της Κύπρου.³³² Τέλος, τον Αύγουστο του 1959 ιδρύθηκε η Ένωση Κυπρίων Αγροτών (ΕΚΑ), ως διάδοχη της Ένωσης Αγροτών Κύπρου (ΕΑΚ). Ανάμεσα στους ομιλητές του συνεδρίου ήταν και ο Ανδρέας Αζίνας, αγωνιστής της ΕΟΚΑ, εκ μέρους του Υπουργού Γεωργίας.³³³

Το αίτημα για την άρση της παρανομίας διατυπώθηκε εντονότερα τον Μάιο του 1959, με διάφορους παράγοντες της κυπριακής πολιτικής να ασκούν πίεση στον Κυβερνήτη. Το διάταγμα για την παράταση των προγραφών του ΑΚΕΛ και των οργανώσεών του είχε ήδη ανανεωθεί για ένα ακόμη χρόνο τον Δεκέμβριο του 1958. Η άσκηση πίεσης από το ΑΚΕΛ απευθυνόταν έμμεσα στον αρχιεπίσκοπο και ευθέως στον Κυβερνήτη. Την ίδια στιγμή η ΠΕΟ είχε εντείνει τη διαδικασία ενδυνάμωσής της με προσθήκη νέων μελών. Στο τέλος του καλοκαιριού δήλωνε ότι είχε σχεδόν τριπλάσια μέλη από τη Συνομοσπονδία Εργαζομένων Κύπρου (ΣΕΚ). Με τις Προεδρικές Εκλογές να έχουν προγραμματιστεί, το ΑΚΕΛ κλιμάκωσε την εκστρατεία του.³³⁴

Ο Μακάριος δεν είχε συμπεριλάβει στελέχη του ΑΚΕΛ στο Υπουργικό Συμβούλιο (Μεταβατική Επιτροπή) που είχε συγκροτηθεί τον Απρίλιο, κίνηση που προκάλεσε τη δημόσια αντίδραση του Α. Ζιαρτίδη. Ο αρχιεπίσκοπος ανακοίνωσε τον Μάιο στον Κυβερνήτη ότι επιθυμούσε τη νομιμοποίηση του κόμματος, ταυτόχρονα με την κατάργηση του καθεστώτος εκτάκτου ανάγκης. Ο Τουρκοκύπριος ηγέτης Fazıl Küçük αρχικά είχε αντιδράσει αρνητικά σε αυτό το ενδεχόμενο. Σύντομα όμως εκφράστηκε θετικά ενημερώνοντας τον Κυβερνήτη ότι δεν υπήρχε πρόβλημα για την τουρκική κοινότητα. Μιας και, όπως υποστήριζε, δεν υπήρχαν Τουρκοκύπριοι κομμουνιστές. Παράλληλα, η Ελληνική Κυβέρνηση εκτιμούσε ότι αναφορικά με την επιρροή του κόμματος στο νέο πολιτικό σκηνικό, θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί με τον κατάλληλο εκλογικό νόμο, ο οποίος θα προέβλεπε πολυεδρικές περιφέρειες. Η Τουρκία επιθυμούσε τη διατήρηση της απαγόρευσης, τουλάχιστον έως ότου η Ελλάδα και η Τουρκία συμφωνούσαν στη δημιουργία μηχανισμών, για να αποφευχθούν και στο μέλλον επιθέσεις κατά των Συμφωνιών. Στα τέλη του Μαΐου ο Μακάριος και ο δήμαρχος Λευκωσίας Θεμιστοκλής

³³² Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 5.7.1959: Ιδρύεται στη Λευκωσία η Παγκύπρια Συνομοσπονδία Γυναικείων Οργανώσεων (ΠΟΓΟ) σε διαδοχή της ΠΟΔΓ, S-1442

³³³ Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 2.8.1959: Ιδρύεται η Ένωση Κυπρίων Αγροτών (ΕΚΑ) που διαδέχεται την Ένωση Αγροτών Κύπρου (ΕΑΚ), S-1443

³³⁴ Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 24.5.1959: Το ΑΚΕΛ και σημαντικοί παράγοντες της κυπριακής πολιτικής ζωής, μεταξύ των οποίων και παράγοντες της δεξιάς, ασκούν πίεση στον Κυβερνήτη για να άρει την προκήρυξη του ως παράνομου μαζί με τις οργανώσεις του, S-1436

Δέρβης ζήτησαν μέσω δημόσιων δηλώσεων τη νομιμοποίηση του κόμματος, ασκώντας σημαντική πίεση προς τον Κυβερνήτη.³³⁵

Η συσπείρωση γύρω από τη νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ άρχισε να εντείνεται, ιδιαίτερα από τη στιγμή που η δεξιά τασσόταν ανοιχτά υπέρ αιτήματος άρσης της παρανομίας. Ο Τάσος Παπαδόπουλος, Υπουργός Εσωτερικών της Μεταβατικής Επιτροπής, δήλωσε στην εφημερίδα *Χαραυγή* ότι επιθυμούσε τη νομιμοποίηση του κόμματος και εξέφρασε την ελπίδα ότι το ζήτημα θα προωθείτο προς την ορθή λύση, χαρακτηρίζοντας την παρανομία ως εικονική, δεδομένου ότι το κόμμα δρούσε ανεμπόδιστα. Ταυτόχρονα, άρχισαν να οργανώνονται μαζικές συγκεντρώσεις με στόχο «να διαφωτιστεί ο λαός πάνω στα σημερινά σοβαρά προβλήματα και την επιταχτική ανάγκη για πραγματική εθνική ενότητα», όπως έγραφε η εφημερίδα *Χαραυγή*.³³⁶ Η δράση του ΑΚΕΛ στον αγώνα για τη νομιμοποίησή του πήρε δύο μορφές. Το κόμμα επιδίωκε αφενός τη συνεχή παρουσία των μελών του στις μαζικές συγκεντρώσεις και αφετέρου τη δημόσια στήριξη από ηγετικούς παράγοντες του νησιού. Η νομιμοποίηση είχε τεθεί ως «αναπόσπαστο μέρος της πάλης για δημοκρατικά δικαιώματα». Αφορούσε ένα ζήτημα «διεκδίκησης και κατοχύρωσης στοιχειωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ζήτημα ελευθερίας λόγου και οργάνωσης που αποτελούν τις απαραίτητες αρχές ενός δημοκρατικού πολιτεύματος», όπως ανέφερε σε ομιλία του Ε. Παπαϊωάννου.³³⁷

Η θέση του Μακαρίου υπέρ της νομιμοποίησης γινόταν αποδεκτή από την ελληνική πλευρά. Το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας βέβαια είχε ενημερώσει τους Βρετανούς διπλωμάτες ότι η Ελληνική Κυβέρνηση προτιμούσε να διατηρηθεί εκτός νόμου το κόμμα, προς το παρόν, εάν υπήρχε η σύμφωνη γνώμη του Μακαρίου. Από ελληνικής πλευράς, οι προτεραιότητες ήταν η αποφυγή επιθέσεων κατά του Μακαρίου και των Συμφωνιών, καθώς και η ενίσχυση της θέσης του πρώτου, τονίζοντας ότι οι Κύπριοι ήταν αρμόδιοι να αποφασίζουν για τα εσωτερικά πολιτικά τους προβλήματα. Η διεκδίκηση για άρση της παρανομίας γινόταν εντονότερη και εκκίνησε να επηρεάζει τις ευρύτερες συζητήσεις. Η κατάσταση όδευε προς την υλοποίηση των φόβων του Κυβερνήτη, δηλαδή την εμπλοκή της Βρετανίας σε μια διαμάχη με το ισχυρό κόμμα.³³⁸ Στα τέλη Ιουνίου, το ΑΚΕΛ

³³⁵Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ: μία κρίσιμη πτυχή της μεταζυριχικής πολιτικής σκηνής στην Κύπρο, με βάση βρετανικές πηγές», *ο.π.*, σελ.349-350

³³⁶Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 24.5.1959: Το ΑΚΕΛ και σημαντικοί παράγοντες της κυπριακής πολιτικής ζωής, μεταξύ των οποίων και παράγοντες της δεξιάς, ασκούν πίεση στον Κυβερνήτη για να άρει την προκήρυξη του ως παράνομου μαζί με τις οργανώσεις του, S-1436

³³⁷Στο ίδιο

³³⁸Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ: μία κρίσιμη πτυχή της μεταζυριχικής πολιτικής σκηνής στην Κύπρο, με βάση βρετανικές πηγές», *ο.π.*, σελ.350-351

οργάνωσε μαζικό συλλαλητήριο στη Λευκωσία, καταφέροντας να συγκεντρώσει 100.000 κόσμο, σύμφωνα με δημοσίευμα της εφημερίδας *Χαραυγή*.³³⁹

Το συλλαλητήριο προβλημάτισε τους Βρετανούς, καθώς εντυπωσιάστηκαν ιδιαίτερα από τη πειθαρχία και την οργάνωσή του. Η ανοικτή επιστολή του Γρίβα κατά του Μακαρίου και των Συμφωνιών, περιέπλεξε την πολιτική κατάσταση και δημιούργησε ανησυχίες για την ολοκλήρωση των Συμφωνιών. Όπως επισήμανε ο Γ. Χριστόπουλος του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών στον Χ. Φουτ, η πράξη του Μακαρίου για αναζήτηση συμφιλίωσης με το ΑΚΕΛ ήταν ορθή. Η προθυμία του Μακαρίου όμως να υποσχεθεί έναν αριθμό εδρών στη Βουλή των Αντιπροσώπων θα μπορούσε να επιφέρει την οριστική ρήξη του με τον Γρίβα. Επιπρόσθετα, τον Ιούλιο αναμενόταν η άρση απαγόρευσης της ΤΜΤ. Οι Βρετανοί έπρεπε να αποφασίσουν τι θα έκαναν με τις υπόλοιπες απαγορεύσεις, της ΕΟΚΑ και του ΑΚΕΛ. Η άρση απαγόρευσης της ΕΟΚΑ έληγε δύο μήνες αργότερα. Μετά από συνομιλίες ανάμεσα στις εμπλεκόμενες πλευρές, οι Βρετανοί αποφάσισαν να άρουν τις απαγορεύσεις της ΤΜΤ και της ΕΟΚΑ και να εξετάσουν περαιτέρω το ζήτημα του ΑΚΕΛ. Ο Μακάριος, θέλοντας να αποφύγει νέα αντιπαράθεση με το Γρίβα, αποδέχτηκε προσωρινά τη διατήρηση της απαγόρευσης του ΑΚΕΛ.³⁴⁰

Το παράνομο συνέδριο και οι νέοι συσχετισμοί δυνάμεων

Έχοντας κουραστεί να βρίσκεται εκτός νόμου, το ΑΚΕΛ προσπάθησε να εκβιάσει την κατάσταση και ανακοίνωσε τη διενέργεια συνεδρίου. Με την ανακοίνωσή του, το κόμμα προκάλεσε την αποικιακή διοίκηση. Στον κυπριακό τύπο διατυπώθηκαν άμεσα ερωτήματα για το εάν θα επιτραπεί η πραγματοποίηση του συνεδρίου. Ο Κυβερνήτης, παρόλο που συναινούσε στη νομιμοποίηση του κόμματος, αντιλαμβανόταν ότι κάτι τέτοιο θα μείωνε το κύρος του ίδιου και της διοίκησής του. Συνεπώς αποφάσισε να πάρει μέτρα κατά του κόμματος. Σε επικοινωνία του με τον Μακάριο, ο Χ. Φουτ ενημέρωσε τον αρχιεπίσκοπο ότι η διοίκηση θα έπρεπε να πάρει μέτρα κατά του ΑΚΕΛ. Ο δεύτερος απάντησε ότι θα προσπαθήσει να πείσει το κόμμα να ματαιώσει ή να αναβάλει το συνέδριο. Επιδιώκοντας να ενημερώσει και το κόμμα, ο Χ. Φουτ εξέφρασε τη θέση του και στον δήμαρχο Λεμεσού και μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΑΚΕΛ, Κώστα Παρτασίδη. Η απάντηση του Κ. Παρτασίδη ήταν ότι το κόμμα είχε προσπαθήσει να αποφύγει την ευθεία σύγκρουση. Η μη

³³⁹ Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 24.5.1959: Το ΑΚΕΛ και σημαντικοί παράγοντες της κυπριακής πολιτικής ζωής, μεταξύ των οποίων και παράγοντες της δεξιάς, ασκούν πίεση στον Κυβερνήτη για να άρει την προκήρυξη του ως παράνομου μαζί με τις οργανώσεις του, S-1436

³⁴⁰ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ: μία κρίσιμη πτυχή της μεταζυριχικής πολιτικής σκηνής στην Κύπρο, με βάση βρετανικές πηγές», *ο.π.*, σελ.352-353

νομιμοποίησή του όμως, έφερε το ΑΚΕΛ σε θέση να προκαλέσει την κυβέρνηση αφού οι υπόλοιπες προσπάθειές του για το αίτημα της άρσης απαγόρευσης δεν είχαν αντίκτυπο. Ο Κ. Παρτασίδης ζήτησε να γίνει δεκτή από το Χ. Φουτ μια αντιπροσωπεία του ΑΚΕΛ, της οποίας τα μέλη παρουσιάστηκαν όχι με την κομματική τους ιδιότητα, αλλά με αυτή των δημάρχων ή των συνδικαλιστών. Ο Κυβερνήτης επέμεινε στην αναβολή του συνεδρίου. Ο Κ. Παρτασίδης χαρακτήρισε απαράδεκτο το γεγονός ότι θα πραγματοποιούνταν εκλογές με το αριστερό κόμμα σε καθεστώς παρανομίας. Από πλευράς του το ΑΚΕΛ είχε ήδη ξεκινήσει να επεξεργάζεται την πιθανότητα για ίδρυση νέου κόμματος που θα συμμετείχε στις επικείμενες εκλογές. Ο Κυβερνήτης, παρά την στάση του, γνώριζε ότι δε θα μπορούσε να πραγματοποιηθούν εκλογές με ένα από τα μεγαλύτερα κόμματα παράνομο.³⁴¹

Το ζήτημα έληξε μετά από παρέμβαση του Μακάριου, ο οποίος ζήτησε από το ΑΚΕΛ να αναβάλει το συνέδριο. Μη θέλοντας μια ευθεία αντιπαράθεση με τον Εθνάρχη, το κόμμα πραγματοποίησε μυστικά το συνέδριο, ακυρώνοντας τη δημόσια διενέργεια του.³⁴² Η απόφαση για αναβολή του συνεδρίου δεν αποτελούσε αποκλειστικά απόρροια της στάσης του Κυβερνήτη. Συνδεόταν άμεσα και με τις επικείμενες Προεδρικές Εκλογές στο τέλος του έτους. Σε σύσκεψη του κόμματος τον Αύγουστο αποφασίστηκε να μην πραγματοποιηθεί το συνέδριο σε ανοικτό χώρο. Το συνέδριο συνήλθε στο Βαρώσι, όπως σημειώνει ο Μιχάλης Πουμπουρής, «*κάτω από τις πορτοκαλίες και κληματαριές του Σάββα Γεωργίου*» και «*επιβεβαίωσε το δυναμισμό και τη μαχητικότητα του ΑΚΕΛ*».³⁴³

Η στάση του Μακαρίου απέναντι στο ΑΚΕΛ οδήγησε το κόμμα σε μια κριτική αντιμετώπιση των Συμφωνιών, κριτική που ισορροπούσε μεταξύ της ενωτικής πολιτικής που είχε ακολουθήσει τα προηγούμενα χρόνια και του «*φιλοσοβιετικού – αντιδυτικού προσανατολισμού του*».³⁴⁴ Η συμφωνία Ζυρίχης – Λονδίνου θεωρήθηκε μια ουσιαστική ήττα για την τακτική της. Προκάλεσε διάσπαση στις γραμμές της δεξιάς και «*απειλεί να ρίξει τον τόπο μας σ' ένα νέο κύμα αναταραχής πράγμα που μονάχα τους εχθρούς της Κύπρου θα ωφελήσει*».³⁴⁵ Με την πλειονότητα του λαού να αποδέχεται τη νέα κατάσταση πραγμάτων, το κόμμα δε θέλησε να εναντιωθεί στη συνθήκη. Διατήρησε μεν απόσταση από τις συμφωνίες αλλά αποδέχτηκε την ανεξαρτησία ως ένα μεταβατικό στάδιο.

³⁴¹Ευάνθης Χατζήβασιλείου, «Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ: μία κρίσιμη πτυχή της μεταζυριχικής πολιτικής σκηνής στην Κύπρο, με βάση βρετανικές πηγές», *ο.π.*, σελ.354-355

³⁴²Στο ίδιο, σελ.355

³⁴³Μιχάλης Πουμπουρής, *Βιώματα. Για τα 80-χρονά του ΚΚΕ – ΑΚΕΛ*, *ο.π.*, σελ.71-72

³⁴⁴Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*, *ο.π.*, σελ.241-242

³⁴⁵Ινστιτούτο Ερευνών Προμηθέας, *Πολιτικές Αποφάσεις και Ψηφίσματα Συνεδριών του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου (ΚΚΚ) και Ανορθωτικού Κόμματος Εργαζόμενου Λαού (ΑΚΕΛ)*, Έκδοση Κ.Ε. ΑΚΕΛ, Λευκωσία 2014, σελ.197

Παράλληλα, στο συνέδριο έγινε αποτίμηση της τακτικής του ένοπλου αγώνα της ΕΟΚΑ. Ξεκαθαρίστηκε ότι δεν είχε καμία σχέση με την επαναστατική μαρξιστική τακτική του αγώνα για αυτοδιάθεση. Υποστηρίχθηκε ότι η τακτική του μαζικού ενιαίου παλλαϊκού αγώνα ήταν ορθότερη. Την ίδια στιγμή που το κόμμα ασκούσε κριτική στη τακτική του αγώνα, καλούσε στην επεξεργασία ενός κοινού προγράμματος δράσης με τη δεξιά. Παρά τις αναφορές του Συνεδρίου στους Τουρκοκυπρίους, στην πραγματικότητα το ΑΚΕΛ δεν κατάφερε να εντοπίσει τους λόγους μείωσης της επιρροής του στην κοινότητα τους.³⁴⁶ Τέλος, το συνέδριο κάνοντας μια αποτίμηση της δύναμης του, ανέφερε ότι παρά την «σημαντική ανάπτυξη της αριθμητικής δύναμης του κόμματος και την βελτίωση της οργανωτικής και πολιτικής δουλειάς», υπήρχαν σοβαρές αδυναμίες και ελλείψεις στο οργανωτικό σκέλος.³⁴⁷

Όσον αφορά το ζήτημα της νομιμοποίησης, ο Μακάριος το επανέφερε στον Χ. Φουτ τον Σεπτέμβριο, λίγες μέρες πριν τη διεξαγωγή του συνεδρίου. Ο Κυβερνήτης ζήτησε από το Λονδίνο να αρθεί η απαγόρευση του κόμματος παράλληλα με της ΕΟΚΑ, στις 14 Σεπτεμβρίου. Η επιμονή του έφερε τη Βρετανία σε θέση να ζητάει εκ νέου την άποψη της Τουρκίας που είχε ήδη απορρίψει το αίτημα. Ωστόσο, η έλλειψη χρόνου δεν έδινε ιδιαίτερες πιθανότητες για αλλαγή της τούρκικης θέσης. Η αρνητική αντίδραση οφειλόταν κατά τον F. Zorlu στο φόβο ότι εάν το κόμμα νομιμοποιήτο θα στρεφόταν κατά των Συμφωνιών. Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ συνδεόταν εν πολλοίς με το ζήτημα της διαπραγμάτευσης για την έκταση που θα κατείχαν οι βρετανικές βάσεις. Έως το τέλος του Σεπτεμβρίου όμως, υπέρ της νομιμοποίησης τοποθετούνταν ο Μακάριος, η Ελληνική Κυβέρνηση και ο κυβερνήτης Χ. Φουτ, ενώ ο Küçüik δεν έκφραζε αντιρρήσεις.³⁴⁸ Βάσει απόφασης του συνεδρίου, λίγο μετά τη διεξαγωγή του, είχε υποβληθεί ένα πρόγραμμα κοινής δράσης που στάλθηκε στον Μακάριο, το ΕΔΜΑ, τους Δημάρχους και τις Παγκύπριες Οργανώσεις. Παρέθετε συγκεκριμένες προτάσεις για την επίτευξη της ενότητας, τη διασφάλιση της δημοκρατίας, των οικονομικών συμφερόντων, της ειρήνης, την ολοκλήρωση της ανεξαρτησίας και την πολιτική φιλίας με όλες τις χώρες. Στο κυριότερο μέρος του προγράμματος γινόταν αναφορά σε ένα σχέδιο Συντάγματος που

³⁴⁶Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*, ο.π., σελ.242-244

³⁴⁷ Ινστιτούτο Ερευνών Προμηθέας, Πολιτικές Αποφάσεις και Ψηφίσματα Συνεδρίων του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου (ΚΚΚ) και Ανορθωτικού Κόμματος Εργαζόμενου Λαού (ΑΚΕΛ), ο.π., σελ.195

³⁴⁸Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ: μία κρίσιμη πτυχή της μεταζυριχικής πολιτικής σκηνής στην Κύπρο, με βάση βρετανικές πηγές», ο.π., σελ.339-365, σελ.356-357

στηριζόταν στις συμφωνίες. Επρόκειτο ουσιαστικά για ένα πρώτο σχέδιο τροποποίησής τους. Ταυτόχρονα καλούσε σε κοινή σύσκεψη η οποία θα μελετούσε και θα αποφάσιζε τελεσίδικα πάνω στα θέματα.³⁴⁹

Ωστόσο, η κίνηση αυτή είχε να κάνει με το ότι η δημοτικότητα του Μακαρίου αυξανόταν, παράλληλα με το κύρος του στη κοινωνία που τον θεωρούσε ικανό να διατηρήσει τη θέση του εθνάρχη. Επιδιώκοντας να αποφύγει την εκλογική αντιπαράθεση, το ΑΚΕΛ ζήτησε τη σύμπραξη του ενιαίου μετώπου, σύμπραξη που θα αναδείκνυε και τον πρώτο πρόεδρο. Δεν υπήρχε καμία πρόθεση από πλευράς του κόμματος να αναμετρηθεί στις εκλογές. Γι' αυτό το λόγο επιθυμούσε τη δημιουργία Ενιαίου Μετώπου με τις ελληνοκυπριακές δυνάμεις.³⁵⁰ Σε υπόμνημά τους προς τον Μακάριο, οι Ελληνοκύπριοι δήμαρχοι ζητούσαν την εμπλοκή τους στα κοινά και στην προετοιμασία του νέου κράτος. Εξ αυτών, ο Θεμιστοκλής Δέρβης σε δηλώσεις του κατηγόρησε τον Μακάριο ότι λειτουργούσε φασιστικά. Καθώς τρεις από τους δημάρχους ανήκαν στο ΑΚΕΛ, τόσο το αριστερό κόμμα όσο και ο Μακάριος απέφυγαν να τοποθετηθούν άμεσα επί του υπομνήματος, έως ότου ξεκαθάριζε η κατάσταση. Την επόμενη της δημοσίευσής του, ο Θεμιστοκλής Δέρβης ανακοίνωσε την απόφαση των δημάρχων για σύμπραξη Μετώπου. Ανέφερε ότι το Μέτωπο των Δημάρχων «θα καταπολεμούσε τον "φασισμό"» με την κατηγορία να στρέφεται εξ' ολοκλήρου προς τον Μακάριο. Οι φήμες για εμπλοκή του ΑΚΕΛ στο Μέτωπο είχαν ξεκινήσει να διαδίδονται, αλλά ο Θεμιστοκλής Δέρβης τις χαρακτήρισε μύθους και εικασίες. Επιπλέον, οι δηλώσεις του κατά του Μακαρίου και τον αγωνιστών της ΕΟΚΑ προκάλεσαν την απάντηση του αρχιεπισκόπου. Ο Μακάριος κατηγόρησε τον Θ. Δέρβη ότι ήταν απών από τον εθνικοαπελευθερωτικών αγώνα και υποστήριξε ότι, εάν υπήρχε φασισμός, ο δήμαρχος δε θα «είχε ακράτεια λόγου και να εκτοξεύει κατηγορίες εναντίων των αγωνιστών».³⁵¹

Στις 10 Νοεμβρίου υπογράφηκε, παρουσία του Κυβερνήτη, η συμφωνία αναφορικά με το θέμα των εξουσιών στην Κυβέρνηση. Άνοιξε έτσι ο δρόμος για τα επόμενα βήματα της εγκαθίδρυσης της δημοκρατίας. Το ΑΚΕΛ είχε στόχο την ενεργή εμπλοκή του στις επικείμενες εκλογές, χωρίς όμως να θέλει να έχει δικό του υποψήφιο. Επιθυμούσε να υποστηρίξει κάποιον ευρείας αποδοχής που είτε τύγχανε της υποστήριξης της πλειοψηφίας

³⁴⁹Κώστας Σοφοκλέους, *Πάλη για την Ελευθερία, ενδογενείς αντιπαραθέσεις, Β' Τόμος, ο.π.*, σελ.384

³⁵⁰Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς, ο.π.*, σελ.245

³⁵¹Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 4.11.1959: Οι δήμαρχοι καταρτίζουν μέτωπο εναντίον του Μακαρίου. Ο Δέρβης κατηγορεί τον Μακάριο ότι εφάρμοσε φασισμό, ενώ ο Μακάριος απαντά ότι απουσίαζαν κατά τον αγώνα της ΕΟΚΑ, S-1392

της δεξιάς, είτε όσων είχαν μείνει μακριά από την εξουσία και δεν συναινούσαν προς τον Μακάριο ή τις Συμφωνίες. Στα μέσα Νοεμβρίου ιδρύθηκε η Δημοκρατική Ένωση από τον Ιωάννη Κληρίδη και τον Θεμιστοκλή Δέρβη. Παραβρισκόμενοι στην ίδρυση ήταν πρώην συνεργάτες του Μακαρίου, προσκείμενη στον Μητροπολίτη Κυρηναίας και στο ΑΚΕΛ, καθώς και άτομα που είχαν συνεργαστεί με το ΑΚΕΛ και πρώην αγωνιστές της ΕΟΚΑ.³⁵² Το ΑΚΕΛ, μέσω επιστολής του στη Μεταβατική Κυβέρνηση, επέκρινε τους εκλογικούς καταλόγους που είχαν ετοιμαστεί ενόψει των προεδρικών εκλογών, τον τρόπο διενέργειας τους, την υποχρέωση κατοίκων να μετακινηθούν σε άλλα χωριά για να ψηφίσουν, καθώς και το ότι βάση του εκλογικού νόμου αποκλείονταν ακόμη και αγωνιστές της ΕΟΚΑ από την υποβολή υποψηφιότητας. Το ΑΚΕΛ αιτήθηκε την αναβολή των προεδρικών εκλογών ώστε να διασαφηνιστούν τα προβλήματα που είχαν προκύψει, στοχεύοντας στην επιτάχυνση της συνεργασίας που επιδίωκε. Επιπλέον, για το ΑΚΕΛ εκκρεμούσαν ζητήματα όπως αυτά των βάσεων, της ιθαγένειας, των οικονομικών υποχρεώσεων των Δήμων, καθώς και το ότι ο λαός δεν γνώριζε βάσει ποιου συντάγματος θα κυβερνηθεί. Σε επιστολή του προς τον Μακάριο, το αριστερό κόμμα έθεσε ξανά τις απόψεις του σχετικά με τα προβλήματα των εκλογών.³⁵³ Στις διαπραγματεύσεις με τον Μακάριο, το κόμμα ζητούσε 15 από τις 35 ελληνοκυπριακές έδρες στη Βουλή των Αντιπροσώπων, καθώς να αναλάβει και το Υπουργείο Εργασίας. Ο αρχιεπίσκοπος δε δεχόταν μια τόσο ισχυρή κοινοβουλευτική δύναμη του κόμματος. Απορρίπτοντας και το αίτημα ενδεχόμενο συμμετοχής του κόμματος στη κυβέρνηση.³⁵⁴

Μπροστά στη συνεχή άρνηση του Αρχιεπισκόπου για συνεργασία, η ηγεσία του ΑΚΕΛ στράφηκε αλλού, προχωρώντας στην στήριξη του Ιωάννη Κληρίδη, επικαλούμενη το «δημοκρατικό πνεύμα» της πολιτικής του.³⁵⁵ Σε ανακοίνωση του, το κόμμα κατηγορούσε τον Μακάριο για αδιάλλακτη και αρνητική στάση προς τις προτάσεις του κόμματος. Δικαιολογώντας την απόφασή του, δήλωσε ότι οι προγραμματικές δηλώσεις του Ι. Κληρίδη ανταποκρίνονταν στα αισθήματα, τα συμφέροντα και τις άμεσες επιδιώξεις του

³⁵² Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 15.11.1959: Ο Ιωάννης Κληρίδης και ο Θεμιστοκλής Δέρβης παραγνωριζόμενοι από τον Μακάριο, ιδρύουν τη Δημοκρατική Ένωση για να διεκδικήσουν τις προεδρικές εκλογές και στρέφονται ανοικτά εναντίον των συμφωνιών Ζυρίχης και Λονδίνου, S-1393

³⁵³ Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 24.11.1959: Το ΑΚΕΛ τάσσεται στο πλευρό της Δημοκρατικής Ένωσης και ζητεί αναβολή των εκλογών με την ελπίδα επίτευξης διακομματικής συμφωνίας και καθιέρωση Απλής Αναλογικής, S-1395

³⁵⁴ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ: μία κρίσιμη πτυχή της μεταζυριχικής πολιτικής σκηνής στην Κύπρο, με βάση βρετανικές πηγές», ο.π., σελ.359

³⁵⁵ Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*, ο.π., σελ.245

Κυπριακού λαού. Ότι τα δημοκρατικά δικαιώματα και τα οικονομικά συμφέροντα κατοχυρώνονται και εξυπηρετούνται καλύτερα με το πρόγραμμα του Ι. Κληρίδη, ότι η προγραμματική διακήρυξη της Δημοκρατικής Ένωσης τονίζει την ανάγκη για ειρηνική συμβίωση στις δύο κοινότητες, την ειρηνική ανέλιξη προς ολοκλήρωση της κυπριακής ανεξαρτησίας και τη φιλία με όλες τις χώρες του κόσμου.³⁵⁶ Η συμμαχία της Δημοκρατικής Ένωσης ήταν ένα ετερόκλητο σχήμα που πρότασε ως βασική θέση την καταδίκη των συμφωνιών Ζυρίχης – Λονδίνου. Συμπεριλάμβανε το ΑΚΕΛ που στράφηκε ενάντια στο Μακάριο μόνο όταν αυτός αρνήθηκε τη συνεργασία που πρότεινε το κόμμα, τους μετριοπαθείς υποστηρικτές της δεξιάς που ήταν δυσαρεστημένοι από το γεγονός ότι έμειναν εκτός εξουσίας, καθώς και τους ακραίους ενωτικούς που βρίσκονταν χωρίς καθοδήγηση και χωρίς την πολιτική κάλυψη του Γρίβα, ανήμποροι να απειλήσουν την υπεροχή του Μακαρίου.³⁵⁷

Οδεύοντας προς τη νομιμοποίηση, ανακηρύσσοντας τη Κυπριακή Δημοκρατία

Όσο το ΑΚΕΛ επεξεργαζόταν τη στρατηγική του αναφορικά με τις εκλογές, ο Κυβερνήτης συνέχισε να ασκεί πιέσεις για τη νομιμοποίησή του. Το Λονδίνο απέρριπτε πεισματικά τις απόψεις του. Η απαγόρευση του κόμματος εξέπνεε τη 14^η Δεκεμβρίου. Ωστόσο η ημερομηνία αυτή ήταν μετά τις προγραμματισμένες Προεδρικές Εκλογές. Το πολιτικό κλίμα κατά τον Οκτώβριο είχε μεταβληθεί αρκετά, όχι μόνο στην ελληνοκυπριακή κοινότητα. Η ανακάλυψη τουρκικού σκάφους που μετέφερε παράνομα πυρομαχικά στη Κύπρο για τους Τουρκοκύπριους επιβάρυνε την τουρκική θέση και στερούσε τη δυνατότητα από πλευράς Άγκυρας να δημιουργήσει δυσκολίες ως προς το ΑΚΕΛ. Επιπλέον, εκκρεμούσε το ζήτημα της λήξης της Κατάστασης Ανάγκης, με τον Βρετανό Πρωθυπουργό να ζητάει από την αρμόδια επιτροπή να το εξετάσει. Παρόλο που η λήξη της Κατάστασης Ανάγκης δεν σηματοδοτούσε και την άρση της παρανομίας του κόμματος, αναμφίβολα έφερνε το θέμα στο προσκήνιο. Κατά την εξέταση του ζητήματος, επανήλθαν οι διαφορές ανάμεσα στα βρετανικά υπουργεία που αποτελούσαν απόρροια των διαφορετικών προτεραιοτήτων τους.³⁵⁸

Με τη συνεχή και έντονη εμπλοκή του στις διαπραγματεύσεις με τον Μακάριο και τις υπόλοιπες πολιτικές δυνάμεις για τις προεδρικές εκλογές, το ΑΚΕΛ επιβεβαίωνε την

³⁵⁶ Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, Το ΑΚΕΛ ανακοινώνει επίσημα την υποστήριξη του προς τον υποψήφιο του Ιωάννη Κληρίδη, ανθυποψήφιο του Μακαρίου και καλεί το λαό να τον ανεβάσει στο προεδρικό αξίωμα, S-1397

³⁵⁷ Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*, ο.π., σελ.342

³⁵⁸ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ: μία κρίσιμη πτυχή της μεταζυριχικής πολιτικής σκηνής στην Κύπρο, με βάση βρετανικές πηγές», ο.π., σελ.357-358

τυπικότητα της παρανομίας του. Οι προϋποθέσεις για τη νομιμοποίηση που είχαν τεθεί από πλευράς Τουρκίας άλλωστε είχαν εκπληρωθεί. Η νομιμοποίηση του κόμματος δεν έθετε σε κίνδυνο την υποστήριξη της Τουρκίας στη Βρετανία για το ζήτημα των βάσεων. Σε νομικό επίπεδο, η άρση της παρανομίας του ΑΚΕΛ, δεν συνεπαγόταν τυπικά τη νομιμοποίηση του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου. Οι μοναδικές έντονες αντιδράσεις εκφράστηκαν από τους Αμερικανούς. Οι Αμερικάνοι περιέγραφαν το αριστερό κόμμα ως αντίπαλο της μελλοντικής κυπριακής κυβέρνησης. Όμως το ζήτημα είχε κλείσει για τους Βρετανούς και δεν είχαν καμία διάθεση να το ανοίξουν ξανά. Το ΑΚΕΛ θα επανερχόταν στη νομιμότητα.³⁵⁹

Δώδεκα ημέρες πριν την διενέργεια των πρώτων προεδρικών εκλογών, ο Χ. Φουτ ανακοίνωσε την απόφαση για άρση των προγραφών του ΑΚΕΛ, των οργανώσεων και των εντύπων του, με το ίδιο διάταγμα που θα ήρε και την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης. Στη κυβερνητική εφημερίδα δημοσιοποιήθηκε και ο νόμος για τη διατήρηση ορισμένων μόνον έκτακτων εξουσιών για τον Κυβερνήτη μετά το τερματισμό της έκτακτης ανάγκης. Οι αντιδράσεις από τους υποστηρικτές του κόμματος ήταν άμεσες. Με αυθόρμητες και μαζικές εκδηλώσεις σε πολλά χωριά της Κύπρου, όπου κόσμος συγκεντρώθηκε στα οικήματα των Λαϊκών Οργανώσεων ξεκινώντας διαδηλώσεις. Σε διαδήλωση που πραγματοποιήθηκε στις 4 Δεκεμβρίου, ο Εζεκίας Παπαϊωάννου αναφέρθηκε στο ότι είχε εισηγηθεί στο Μακάριο να μην υπογράψει στη συμφωνία της Ζυρίχης με την μορφή που είχε. Κατηγορώντας τον ότι έδωσε δικαιώματα στη Βρετανία, την Ελλάδα και τη Τουρκία. Ωστόσο, διευκρίνισε ότι δεν καλεί σε ανατροπή των Συμφωνιών. Μιας και κάτι τέτοιο θα πρόσκρουε στην ένοπλη εγγύηση των δυνάμεων, όπως είχε παραχωρηθεί από τον Μακάριο.³⁶⁰

Με την υποβολή των υποψηφιοτήτων στις 3 Δεκεμβρίου, οξύνθηκε το κλίμα ανάμεσα στις δύο παρατάξεις. Όσο πλησίαζαν οι εκλογές η ένταση αυξανόταν. Η όξυνση οδήγησε σε σοβαρά επεισόδια. Στις 7 Δεκεμβρίου, ενώ πραγματοποιείτο στο χωριό Άχνα σύσκεψη στα γραφεία της ΠΕΟ, ένοπλοι υποστηρικτές του Μακαρίου έκαναν επιδρομή εναντίον του οικήματος. Αφού πυροβόλησαν σε παράθυρα και πόρτες, εισήλθαν εντός του οικήματος και άρχισαν να κτυπούν όσους ήταν εκεί. Οι αντεγκλήσεις ανάμεσα στο ΑΚΕΛ

³⁵⁹Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ: μία κρίσιμη πτυχή της μεταζυριχικής πολιτικής σκηνής στην Κύπρο, με βάση βρετανικές πηγές», *ο.π.*, σελ.360-361

³⁶⁰Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 2.12.1959: Αίρονται οι προγραφές του ΑΚΕΛ και των οργανώσεων του ΕΑΚ (Αγροτών), ΑΟΝ (Νεολαίας) και ΠΟΔΓ (Γυναικών) και των εφημερίδων του ΑΚΕΛ, S-1439

και τον Μακάριο, αποτελούσαν καθημερινότητα στον τύπο. Ο Μακάριος είχε δομήσει την προεκλογική του εκστρατεία πάνω στους αγωνιστές της ΕΟΚΑ, ενώ το ΑΚΕΛ κατήγγειλε διαρκώς τον Μακάριο για τις συμφωνίες.³⁶¹

Με το αριστερό κόμμα να δέχεται τη μίση των υποστηρικτών του Μακαρίου, η εφημερίδα *Χαραυγή* συχνά αναφερόταν σε τραμπουκισμούς μακαριακών εναντίον ακελικών, χαρακτηρίζοντας τις πράξεις τους φασιστικές. Με αφορμή αυτές τις επιθέσεις, η Χαραυγή κάλεσε τον Μακάριο να αποσύρει την υποψηφιότητα του και να περιοριστεί στο αξίωμα του ανώτατου κληρικού. Επρόκειτο για μια αντανάκλαστική συμπεριφορά, καθώς το ΑΚΕΛ δεν επιθυμούσε πραγματική σύγκρουση με τον αρχιεπίσκοπο. Αντίθετα επιδίωκε τη συνδιαλλαγή και τη συνεννόηση μαζί του. Αντιλαμβανόμενο το αριστερό κόμμα ότι η πολεμική εντεινόταν, αποφάσισε να σκληρύνει την στάση του, τόσο για να αντιμετωπίσει την πίεση από το περιβάλλον του Μακαρίου, όσο και για να συσπειρώσει τους οπαδούς του. Στις παραμονές των εκλογών, άρχισε να κατηγορεί τον Μακάριο για την υπογραφή των Συμφωνιών. Κεντρικό μέλημα του κόμματος ήταν η έξοδος του από την περιθωριοποίηση. Υιοθετώντας μια στάση εναντίωσης στις συμφωνίες, ήθελε να αναδείξει τη συνέπειά του στον αντιιμπεριαλισμό και τον αντιδυτικό προσανατολισμό του.³⁶²

Τα ιδεολογικά θεμέλια του κράτους είχαν τοποθετηθεί πριν καν την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας. Αφενός οι προεκλογικές επιθέσεις εναντίον του ΑΚΕΛ υποδήλωναν την εξοικείωση στη χρήση βίας, την οργάνωση και το συντονισμό πίσω από αυτή, ιδιαίτερα από τη στιγμή που υπήρχαν άμεσες ή έμμεσες σχέσεις με τον Μακάριο και τον κρατικό μηχανισμό.³⁶³ Αφετέρου, είχε ήδη δημιουργηθεί ανεπίσημη Υπηρεσία Πληροφοριών, από τον Πολύκαρπο Γιωρκάτζη, με συγκατάθεση των Άγγλων και αμερικάνικη χρηματοδότηση. Στόχος της ήταν η αντικομμουνιστική προπαγάνδα και αντικατασκοπία, με επικεφαλής της υπηρεσίας τον Γεώργιο Λαγοδόντη.³⁶⁴

Στη πρώτη εκλογική αναμέτρηση μετά τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα, ο Μακάριος εξελέγη πρώτος πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας με ποσοστό 66,87%, έναντι 33,13% του αντιπάλου του Ιωάννη Κληρίδη. Κύριος όγκος των υποστηρικτών του, προερχόταν από το ΑΚΕΛ, το οποίο συνεχάρη τον Μακάριο για την εκλογική του νίκη. Σε τηλεγράφημα της προς τον πρώτο πρόεδρο, η ΚΕ του ΑΚΕΛ ανέφερε ότι το κόμμα θα

³⁶¹ Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 3.12.1959: Μακάριος και Κληρίδης υποβάλλουν υποψηφιότητα. Το επόμενο δεκαήμερο οι δύο παρατάξεις ανταλλάσσουν σκληρές κατηγορίες. Επιθέσεις εναντίον αριστερών ενώ η «Χαραυγή» εκφραστικό όργανο του ΑΚΕΛ καλεί το λαό να «μαυρίσει» τον Μακάριο, S-1400

³⁶² Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς, ο.π.*, σελ.246

³⁶³ Στο ίδιο, σελ.344

³⁶⁴ Μακάριος Δρουσιώτης, *ΕΟΚΑ: Η σκοτεινή όψη, ο.π.*, σελ.353

συνεχίσει με όλες τις δυνάμεις του για την ενότητα και τη συμφιλίωση του λαού, για την οικονομική ανόρθωση του τόπου και την ολοκλήρωση της ανεξαρτησίας. Σε αντίστοιχες κινήσεις προχώρησαν και οι υπόλοιπες οργανώσεις του κόμματος, καθώς και οι δήμαρχοι υπό την επιρροή του, κάνοντας σαφές ότι το ΑΚΕΛ θα συνέχιζε τις διαβουλεύσεις με τον Μακάριο, με στόχο τη μετεκλογική συνεργασία. Το ΑΚΕΛ, αν και κατείχε μεγάλη εκλογική δύναμη, ήταν αποφασισμένο να συνεργαστεί με το νέο καθεστώς. Ζήτησε όμως έδρες στη νέα Βουλή, με αντάλλαγμα τη διασφάλιση της ελεύθερης λειτουργίας του και έθεσε ως όρο την εξωτερική πολιτική χωρίς περιορισμούς. Οι όροι αυτοί έγιναν αποδεκτοί από τον Μακάριο.³⁶⁵

Η Δημοκρατική Ένωση δεν μετεξελίχθηκε σε κόμμα. Βασικός λόγος ήταν η ανομοιογένεια των στοιχείων που τη συναποτελούσαν. Στις αρχές Ιανουαρίου δημιουργήθηκε το Πατριωτικό Μέτωπο, στεγάζοντας την μακαριακή παράταξη και το ΑΚΕΛ. Υπογράφηκε πρωτόκολλο συνεργασίας για το διαμοιρασμό των εδρών της πρώτης Βουλής, με απώτερο σκοπό την αποτροπή της εκλογικής αντιπαράθεσης και προβλέφθηκε η παραχώρηση πέντε από τις τριάντα πέντε έδρες στο ΑΚΕΛ.³⁶⁶ Ο αριθμός των εδρών ήταν μικρός συγκριτικά με τη συνολική δύναμη και επιρροή του ΑΚΕΛ. Το κόμμα επέλεξε ωστόσο να κάνει μια υποχώρηση και να κρατήσει διαλλακτική στάση, ώστε να εξασφαλίσει τη συνεργασία του με το Μακάριο και τη θέση του στο πολιτικό σύστημα του νέου κράτους.³⁶⁷

³⁶⁵ Στο ίδιο, σελ.341

³⁶⁶ Στο ίδιο, σελ.342

³⁶⁷ Μάριος Θρασυβούλου, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*, ο.π., σελ.247

Συμπεράσματα

Στα τέλη της δεκαετίας του 1940, το ΑΚΕΛ εγκατέλειψε τον στόχο της ανεξαρτησίας και υιοθέτησε το αίτημα της Ένωσης, μεταβάλλοντας τις σχέσεις ανάμεσα στους Ελληνοκύπριους και τους Τουρκοκύπριους. Συμβιβασμένο με την παραδοσιακή κυπριακή κοινωνία, προχώρησε στην αναγνώριση της ηγεμονίας της Εθναρχίας και του δικαιώματος για διεξαγωγή εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, χωρίς όμως να καταφέρει να ενταχθεί ποτέ στο «εθνικό στρατόπεδο».³⁶⁸ Η μετατόπιση του κόμματος συνοδεύτηκε από μια σειρά ιδεολογικών απομακρύνσεων από την κομμουνιστική παράδοση. Η ιδεολογική μετατόπιση της αριστεράς είχε σημαντικό αντίκτυπο στην κυπριακή ιστορία. Πρώτον, αποκρυστάλλωσε τις εθνικές σφαίρες. Ενέτεινε τον διαχωρισμό Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων σε δύο διακριτές εθνοτικές κοινότητες, μια πλειοψηφική και μια μειοψηφική. Οι απόπειρες του κόμματος να εδραιωθεί εντός της τουρκοκυπριακής κοινότητας και να καθιερωθεί ως κόμμα όλων των Κυπρίων ήταν ασυμβίβαστες. Τόσο με τον σκοπό του, όσο και με την επιθυμία του να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις του εθνικού στρατοπέδου. Απότοκο της νέας συνθήκης, ιδιαίτερα για την αριστερά, ήταν η άρση της ένωσης του κυπριακού πληθυσμού με κοινές απαιτήσεις και η επικράτηση των εθνικών ιδεολογιών..³⁶⁹

Οι εκρήξεις της 1^η Απριλίου 1955 βρήκαν το ΑΚΕΛ σε πλήρη σύγχυση, ενδεικτικής της οποίας ήταν η αρχική του ανακοίνωση περί της έναρξης του αγώνα. Εκ του αποτελέσματος, φαίνεται ότι το κόμμα λειτούργησε περισσότερο αντανάκλαστικά και λιγότερο νηφάλια. Με την πρώτη του ανακοίνωση έδωσε την αφορμή στην ΕΟΚΑ να διατυπώσει το αφήγημα περί προδοτών κομμουνιστών. Η τοποθέτηση του Γεώργιου Γρίβα ως στρατιωτικού ηγέτη, με το παρελθόν του στην Ελλάδα, έπαιξε επίσης σημαντικό ρόλο. Το ΑΚΕΛ είχε κάθε λόγο να υποπτεύεται ότι η ΕΟΚΑ είχε διπλό στόχο. Εκτός από το αίτημα της Ένωσης με την Ελλάδα, το ΑΚΕΛ θεωρούσε ότι στόχευε στη καταστολή της κυπριακής αριστεράς, ιδιαίτερα από τη στιγμή που η μεταπολεμική αντικομμουνιστική εχθρότητα των Ελλήνων εθνικιστών είχε παρεισφρήσει και στη Κύπρο.³⁷⁰ Επίκεντρο όμως της διαφωνίας του κόμματος με την ΕΟΚΑ αποτέλεσε η μορφή της ένοπλης πάλης, καθώς το περιεχόμενο του αγώνα σε πολλά σημεία ήταν συμβατό με τις θέσεις που υιοθέτησε το ΑΚΕΛ.

³⁶⁸ Stavros Tombazos, «AKEL: Between Nationalism and ‘Anti-Imperialism’», στο Ayhan Aktar, Niyazi Kizilyürek, Umut Özkirimli (επιμ.), στο Ayhan Aktar, Niyazi Kizilyürek, Umut Özkirimli (επιμ.), *Nationalism in the Troubled Triangle Cyprus, Greece and Turkey*, Palgrave Macmillan, Basingstoke and New York 2010, σελ.218-235, σελ.227

³⁶⁹ Στο ίδιο, σελ.220

³⁷⁰ Στο ίδιο, σελ.226

Ο φόβος των Βρετανικών Αρχών για την κομμουνιστική παρουσία, την οποία έβλεπαν ως σοβαρή απειλή για τα συμφέροντα της Βρετανία και των συμμάχων της, έθεσαν το κόμμα εκτός νόμου στα τέλη της ίδιας χρονιάς. Η ΠΕΟ παρέμεινε στη νομιμότητα και έτσι ανέλαβε την εξωστρεφή κομματική δραστηριότητα. Ο αγώνας της ΕΟΚΑ έδρασε καταλυτικά για τη στροφή της κυπριακής κοινωνίας προς τα δεξιά. Η εν λόγω στροφή ήταν ιδιαίτερα εμφανής στους νέους, οι οποίοι ενθουσιάστηκαν από την ένοπλη φύση του. Το ΑΚΕΛ υποστήριζε ότι ο πραγματικός λόγος πίσω από το ένοπλο κίνημα ήταν η πρόθεση της Εθναρχίας και της δεξιάς να ανακτήσουν την υπεροχή τους στην κυπριακή κοινωνία, θέση την οποία κατείχε το ΑΚΕΛ κατά τη προηγούμενη δεκαετία.³⁷¹

Η παρανομία δεν ήρθε στο κόμμα ως κεραυνός εν αιθρία, καθώς ήταν από πριν ένα ανοιχτό ενδεχόμενο, μια πιθανότητα που ενίσχυαν πολλοί παράγοντες: Οι πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο, το μετεμφυλιακό κλίμα στην Ελλάδα, το γεγονός πως η αριστερά στην Κύπρο αποτελούσε τη μεγαλύτερη απειλή τόσο για τους Βρετανούς, όσο και για την δεξιά. Το ΑΚΕΛ ωστόσο φάνηκε απροετοίμαστο να δράσει για την προστασία της ηγεσίας του, με πολλά από τα στελέχη του να φυλακίζονται. Η οργανωτική του ανασυγκρότηση από την άλλη ήταν άμεση, με επίκεντρο συγκεκριμένες επαρχίες της Κύπρου. Αξίζει εδώ να αναφερθεί ότι το κόμμα ήταν απότοκο της παρανομίας του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου. Εκμεταλλευόμενο λοιπόν τα προϋπάρχοντα κοινωνικά του δίκτυα και την παραμονή της ΠΕΟ σε καθεστώς νομιμότητας, κατάφερε να ανασυγκροτηθεί και να μπει σε μια διαδικασία απελευθέρωσης των μελών του.

Ακριβώς αυτή η άμεση αντανακλαστική αντίδραση για ανασυγκρότηση του κόμματος και απελευθέρωσης των κρατούμενων μελών, υποδηλώνει ότι το κόμμα γνώριζε ότι ενδέχεται να τεθεί εκτός νόμου. Οι πρώτες αποδράσεις, με την απελευθέρωση ηγετικών στελεχών, καθώς και του ίδιου του Γενικού Γραμματέα, ήταν πολύ σημαντικές και σίγουρα χρειάστηκαν καλή προετοιμασία. Τα στελέχη που είχαν διαφύγει της σύλληψης αποτέλεσαν τον βασικό καθοδηγητικό πυρήνα του κόμματος κατά την παρανομία. Αποκατέστησαν την συνεχή επαφή και το συντονισμό με τα στελέχη που βρισκόντουσαν υπό κράτηση. Μόλις τρεις μήνες μετά τα κλείσιμο της εφημερίδας *Νέος Δημοκράτης*, δημιουργήθηκε το νέο δημοσιογραφικό όργανο του κόμματος: η εφημερίδα *Χαραυγή*. Δημιουργήθηκε ολόκληρος παράνομος μηχανισμός με την εμπλοκή απλών μελών και

³⁷¹Yiannos Katsourides, «The National Question in Cyprus and the Cypriot Communist Left in the Era of British Colonialism (1922–59)», *ο.π.*, σελ.474-501, σελ.19

τοπικών στελεχών. Ο παράνομος μηχανισμός αφορούσε την προστασία της ηγεσίας και των παράνομων συνεδρίων του κόμματος, την κατασκευή κρησφύγετων, την επαφή και το συντονισμό με τα συντεχνιακά στελέχη της ΠΕΟ, την αλληλογραφία μεταξύ κέντρου και επαρχιακών οργανώσεων, μέσα από τις οποίες διοχετεύονταν οι οδηγίες για κινητοποίηση και οργανωτική ανασυγκρότηση, την πολυγράφηση και διάδοση φυλλαδίων με τις θέσεις του κόμματος, οργάνωση και καθοδήγηση του «μαζικό-πολιτικού αγώνα», καθώς και τη στήριξη των οικογενειών των πολιτικών κρατουμένων της αριστεράς.³⁷² Μπορεί να διατυπωθεί η υπόθεση ότι το ΑΚΕΛ επεδίωξε μέσω της διαδικασίας ανασυγκρότησης να κάνει μια νέα αρχή αφήνοντας πίσω του όσους διαφωνούσαν με την πολιτική του. Πιο απλά, η παρανομία να λειτούργησε ως εφιαλτήριο πολιτικής ομογενοποίησης και αποβολής αντιφρονούντων θέσεων.

Στα μέσα του αγώνα της ΕΟΚΑ, το αριστερό κόμμα είχε χάσει το μεγαλύτερο μέρος των Τουρκοκύπριων από την ΠΕΟ. Εκτός από το ζήτημα της Ένωσης, σημαντικό ρόλο έπαιξε η πίεση που ασκούσε η τουρκοκυπριακή κοινότητα. Παράλληλα, το ΑΚΕΛ άρχισε να προσεγγίζει συστηματικά το Μακάριο και να αλλάζει τη στάση του απέναντι στην ΕΟΚΑ. Εξακολούθησε βέβαια να αρνείται την πολιτική του ένοπλου αγώνα, ακόμη και όταν τα όπλα στράφηκαν εναντίον του. Οι δολοφονίες του 1958 σε καμία περίπτωση δεν αφορούσαν μια μαζική εξόντωση κομμουνιστών, αλλά αναλογιζόμενοι τα πληθυσμιακά και γεωγραφικά δεδομένα της Κύπρου, επρόκειτο για μια σημαντική επίθεση κατά του κόμματος και συνολικά κατά της αριστεράς. Σκόπιμα η παρούσα εργασία δεν αναφέρθηκε σε αριθμούς δολοφονηθέντων και στο εάν δόθηκαν ή όχι εντολές για τις δολοφονίες. Αυτά εξάλλου είναι ερωτήματα που έχουν τεθεί και έχουν λάβει, δικαίως, μεγάλη έκταση μέσα στις δεκαετίες που ακολούθησαν, τόσο στη βιβλιογραφία, όσο και στο δημόσιο διάλογο.

Το κεντρικό ζήτημα που απασχόλησε ήταν ο χαρακτήρας των πρακτικών που ακολουθήθηκαν κατά το 1958, με ενδεικτικά παραδείγματα που είχαν ως κοινό σημείο το δημόσιο χαρακτήρα της βία. Από την ανάλυση του τρόπου δράσης κατά των αριστερών και της μεθοδολογίας που ακολουθήθηκε, προκύπτει ότι επρόκειτο για ένα απότοκο πρακτικών που έφεραν ορισμένα μέλη της ΕΟΚΑ, ενδεχομένως από πρότερη εμπλοκή τους σε αντίστοιχες συνθήκες. Αναφορικά με το κόμμα, παρά τις μειωσηφικές απόψεις για ένοπλη απάντηση, καθώς και τις διάφορες αναφορές για ένοπλο εξοπλισμό των μελών, η απάντηση δόθηκε μόνο μέσα από απεργίες, διαδηλώσεις και αναζήτηση στήριξης από

³⁷²Γιαννάκης Κολοκασιδής, «Η προγραφή και παρανομία του ΑΚΕΛ 1955-1959», Διάλογος, 13.12.2015, <https://dialogos.com.cy/i-prografi-ke-paranomia-tou-akel-1955-1959/> (τ.π. 15.11.2020)

εξωτερικούς παράγοντες. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τον Σπύρο Παπαγεωργίου, αγωνιστή της ΕΟΚΑ:

*«Οι Κύπριοι κομμουνιστές ούτε όπλα εισήγαγον, ούτε μαχητικές ομάδες συνεκρότησαν, ούτε τους Άγγλους έπληξαν, αλλ' ούτε και κατά των αγωνιστών του Διγενή αντέστησαν, όσον και αν διεφώνουν προς την δυναμικήν μέθοδον του Αγώνος».*³⁷³

Η προσπάθεια της Βρετανίας να επιβάλει το σχέδιο Μακμίλαν σε μια έκρυθμη περίοδο, επέτρεψε τη νομιμοποίηση μιας νέας πολιτικής στρατηγικής ανεξαρτησίας τόσο για τη Κύπρο, όσο και για την Ελλάδα. Οι διαφωνίες του ΑΚΕΛ δεν στάθηκαν εμπόδιο, καθώς η ανεξαρτησία πλέον παρουσιαζόταν ως απάντηση στο αδιέξοδο, στην αδυναμία επίτευξης του στόχου της Ένωσης και στον κίνδυνο της διχοτόμησης.³⁷⁴ Έχοντας όμως ήδη συνειδητοποιήσει ότι ο Μακάριος διέφερε από το Γρίβα, τόσο ως προς τον τρόπο αντιμετώπισης της αριστεράς, όσο και ως προς το όραμά του για το μέλλον της Κύπρου, η διχοτόμηση ήταν επικείμενη εάν προωθούσαν διαφορετικό στόχο. Ως εκ τούτου, με την ανακοίνωση για αλλαγή στόχου, το ΑΚΕΛ πρόσφερε την στήριξή του στον Μακάριο. Η αλλαγή πλεύσης στο κόμμα χρειάζεται να αναλυθεί σε συνάρτηση με την ιδιόμορφη θέση της Κύπρου κατά την ολοκλήρωση του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά και ότι το κόμμα βρέθηκε σε δυσμενή γεωπολιτική κατάσταση, καθώς η Κύπρος ήταν υπό βρετανική αποικία και ενέπιπτε στη δυτική σφαίρα επιρροής. Δεδομένης της πολυπλοκότητας, το αριστερό κόμμα αναζήτησε συμμάχους στη πολιτική πέρα από την αριστερά. Με τον Μακάριο να αποτελεί έναν από αυτούς. Υιοθετώντας την πολιτική της ενότητας και προσφέροντας τη στήριξη του στον Μακάριο. Με στόχο την εξασφάλιση της ανεξαρτησίας της Κύπρου, αποφασίζοντας παράλληλα την μη διεκδίκηση της εκτελεστικής εξουσίας.³⁷⁵

Εκφράζοντας τις διαφωνίες του για τις συμφωνίες Ζυρίχης – Λονδίνου, το ΑΚΕΛ κράτησε μια μετριοπαθή στάση. Επιδιώκοντας μια μετέπειτα συνεργασία με τον Μακάριο. Με τις διαδικασίες για τη γένεση της Κυπριακής Δημοκρατίας, το κόμμα εκκίνησε δράσεις με αίτημα τη νομιμοποίηση του. Η νομιμοποίηση του κόμματος ήταν κομμάτι της διαδικασίας ίδρυσης του νέου κράτους, κρίσιμη για την έναρξη του ελεύθερου πολιτικού βίου της Κύπρου χωρίς περιορισμούς, ιδιαίτερα όταν αυτοί θα αφορούσαν δυνητικά το μεγαλύτερο αυτόνομο πολιτικό οργανισμό του νησιού και των δύο κυπριακών

³⁷³Σπύρος Παπαγεωργίου, *Κυπριακή Θύελλα 1955-1959*, Εκδόσεις Κ. Επιφανίου, Λευκωσία 1977, σελ.606

³⁷⁴Γιάννης Μηλιός και Τάσος Κυπριανίδης, «Το Κυπριακό μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ελληνική και ελληνοκυπριακή στρατηγική», *ο.π.*

³⁷⁵Yiannos Katsourides, «The National Question in Cyprus and the Cypriot Communist Left in the Era of British Colonialism (1922–59)», *ο.π.*, σελ.21

κοινοτήτων.³⁷⁶ Η εξέλιξη του αιτήματος της νομιμοποίησης επιτρέπει να φανεί η οργανωτική δουλειά του κόμματος καθ' όλη τη περίοδο της παρανομίας. Αρχίζοντας από τις συζητήσεις για την ανεξαρτησία, το κόμμα δρούσε μόνο τυπικά ως παράνομο. Η αίσθηση βέβαια τις ιδιότυπης παρανομίας δεν εμφανίζεται μόνο σε αυτό το σημείο. Έχουν υπάρξει διάφορες αναφορές ότι το κόμμα ήταν μεν παράνομο, αλλά η αυστηρότητα της πρώτης περιόδου εξασθενούσε μέσα στο χρόνο. Από πλευράς Μακαρίου, η μη νομιμοποίηση του κόμματος θα επέφερε διάφορες αντιδράσεις, δεδομένης της επιρροής του. Επιπλέον, η νομιμοποίηση του κόμματος σε συνάρτηση με τη σχέση του ΑΚΕΛ με την ΕΣΣΔ, θα μπορούσαν να βοηθήσουν τον Μακάριο στην προσπάθεια του να αποφύγει τη διπλή ένωση.³⁷⁷

Ο Μακάριος, έχοντας την αδιαμφισβήτητη πολιτική ηγεμονία, κατάφερε να εντάξει στους κόλπους της παράταξής του τη μεγαλύτερα μάζα της ΕΟΚΑ, μέσα από μια σειρά πρωτοβουλιών που ολοκληρώθηκαν με την ίδρυση του Ενιαίου Δημοκρατικού Μετώπου Αναδημιουργίας (ΕΔΜΑ). Στις Προεδρικές Εκλογές το ΑΚΕΛ εναντιώθηκε στον Μακάριο, υποστηρίζοντας τον Ιωάννη Κληρίδη, ιδιαίτερα λόγω της έλλειψης συμφωνίας ανάμεσά τους. Στην πρώτη εκλογική αναμέτρηση για την ανάδειξη του προέδρου, το αριστερό κόμμα κατάφερε να καταγράψει μια σημαντική δύναμη, χωρίς όμως να είναι αρκετή για να εξαναγκάσει τον Μακάριο σε παραχωρήσεις.³⁷⁸ Με κεντρικό ζήτημα την ένταξη του αριστερού κόμματος στη Βουλή, στρατεύτηκε με τον Μακάριο και το Πατριωτικό Μέτωπο που του απέδιδαν 5 έδρες. Στις Βουλευτικές Εκλογές, το αριστερό κόμμα στις τρεις επαρχίες που είχε υποψήφιους σημείωσε υψηλά ποσοστά που αντιστοιχούσαν στο 42,9% των έγκυρων ψήφων. Έγινε έτσι εμφανές ότι η επιρροή του παρέμενε ισχυρή παρά την αποχή του από τον ένοπλο αγώνα. Η αποδοχή όμως των πέντε βουλευτών αποτελούσε ένα συμβιβασμό. Το Σύνταγμα προέβλεπε ότι για να συγκροτηθεί κοινοβουλευτική ομάδα, με κοινοβουλευτικό εκπρόσωπο χρειαζόνταν έξι βουλευτές. Συναινώντας στην μη απόκτηση κοινοβουλευτικής ομάδας, εξασφάλιζε τη συναίνεση των πιο αυστηρών τμημάτων της αστικής πολιτικής τάξης στην παρουσία του.³⁷⁹

³⁷⁶Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ: μία κρίσιμη πτυχή της μεταξυριχικής πολιτικής σκηνης στην Κύπρο, με βάση βρετανικές πηγές», *ο.π.*, σελ.352

³⁷⁷Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση*, *ο.π.*, σελ.430

³⁷⁸Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ: μία κρίσιμη πτυχή της μεταξυριχικής πολιτικής σκηνης στην Κύπρο, με βάση βρετανικές πηγές», *ο.π.*, σελ.361

³⁷⁹Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση*, *ο.π.*, σελ.429-430

Εν κατακλείδι, η τετραετία του αγώνα αποτελεί μια από τις πιο προβεβλημένες στιγμές της κυπριακής ιστορίας, αλλά και ένα πεδίο διεκδίκησης από τις μετέπειτα πολιτικές δυνάμεις. Είναι χρήσιμο λοιπόν να διατυπώνονται νέα ερωτήματα και να φωτίζονται οι αθέατες πτυχές της περιόδου. Η αναζήτηση της παρουσίας του ΑΚΕΛ δεν αποτελεί μια νέα διαδικασία, αλλά επιδιώκει να συμβάλει στο να τεθούν νέα ερωτήματα, να καταγραφούν και να μελετηθούν τα γεγονότα υπό διαφορετικό πρίσμα. Αρχίζοντας την έρευνα για αυτή την εργασία, το μεγαλύτερο μου ερώτημα ήταν το γιατί. Γιατί εξαφανίζεται το ΑΚΕΛ από την επίσημη ιστορία της περιόδου; Γιατί δεν θυμάμαι καμιά αναφορά του σε κανένα σχολικό βιβλίο; Παρ' ότι το γιατί αυτό δεν μπορεί να απαντηθεί απόλυτα, φαίνεται ότι η παρουσία του ΑΚΕΛ στα χρόνια 1955-1959 αποσιωπήθηκε, καθώς το ιδεολογικό πλαίσιο που χαρακτήρισε την επίσημη ιστορία δεν είχε χώρο για την αριστερά. Η ένταξη όμως της αριστεράς στην ιστορία του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα είναι αναγκαία αν θέλουμε διευρύνουμε την κατανόησή μας για την εποχή. Η αναζήτηση των αθέατων όψεων της ιστορίας αφορά τελικά το δικαίωμα στη μνήμη, με το αίτημα αυτό να μην περιορίζεται *«σε εκείνες τις συλλογικότητες των οποίων η ιστορία αποσιωπήθηκε ή αναγκάστηκε να προσαρμοστεί σε εκδοχές κυρίαρχες, εχθρικές ή καταπιεστικές»*.³⁸⁰

³⁸⁰ Αντώνης Λιάκος, «Δοκίμιο για μια ποιητική της ιστορίας», *Τα Ιστορικά*, Τεύχος 31, 1999, σελ.259-290, πηγή: [antonisliakos.gr, https://antonisliakos.files.wordpress.com/2011/04/cf80cebfc9ceb7cf84ceb9cebaceae-cf84ceb7cf82-ceb9cf83cf84cebfcf81ceafceb1cf822.pdf](https://antonisliakos.files.wordpress.com/2011/04/cf80cebfc9ceb7cf84ceb9cebaceae-cf84ceb7cf82-ceb9cf83cf84cebfcf81ceafceb1cf822.pdf) (τ.π. 25.08.2020), σελ.12

Πρωτογενείς Πηγές

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 03.04.1955: Αρχίζει ενωπίον του Εφέτη Ζεκκιά ακρόαση για την παράνομη κράτησης «Χάμπεας Κόρπους» των Εζεκία Παπαϊωάννου, Κώστα Παρτασίδη, Γιώργου Χριστοδουλίδη και Ζαχαρία Φιλιππίδη (πρώτη ημέρα ακρόασης), S-1286

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 05.03.56 Ο Κώστας Παρτασίδης μεταφέρεται στο Νοσοκομείο καθώς το ΑΚΕΛ αγωνίζεται για απελευθέρωση των μελών του από τις φυλακές ενώ αρχίζουν προειδοποιήσεις και απόπειρες εναντίον στελεχών του ΑΚΕΛ αποο την ΕΟΚΑ ως και συλλήψεις αριστερών τούρκων όπως ο Ν. Καβάζογλου, S-1285

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 23.3.56: Ο ακελιστής δήμαρχος Λεμεσού Κώστας Παρτασίδης, επιστρέφοντας στις κεντρικές φυλακές ύστερα από παραμονή δύο εβδομάδων στο γενικό νοσοκομείο Λευκωσίας εισηγείται στον κρατούμενο Γενικό Γραμματέα του ΑΚΕΛ Εζεκία Παπαϊωάννου να απόδρασει από τις κεντρικές φυλακές μέσω του νοσοκομείου.

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 19.04.1956: Ο Δικαστής Ζεκκιά απορρίπτει την αίτηση των Εζεκία Παπαϊωάννου, Κώστα Παρτασίδη, Γ. Χριστοδουλίδη και Ζαχ. Φιλιππίδη για παράνομη κράτηση «Χάμπεας Κόρπους» και αποφυλάκιση τους, S-1288

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 21.1.1958: Περιγραφή της δολοφονίας του Μιχαήλ Πέτρου στη Λύση από τον αυτόπτη μάρτυρα Παναγιώτη Παπαδημήτρη, S-1298

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 21.1.1958: Σε θλιβερά επεισόδια δολοφονούνται από προσωπιδοφόρους στη Λύση και την Κώμα του Γιαλού οι Μιχαήλ Πέτρου και Ηλίας Ττοφαρής, S-1297

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 24.1.1958: Η εφημερίδα *Χαραυγή* με αφορμή τις δολοφονίες στη Λύση και την Κώμα του Γιαλού των Μιχάλη Πέτρου και Ηλία Ττοφαρή (Ττοφαρή) προειδοποιεί ότι η Κύπρος βρίσκεται στην άκρη του γκρεμού, S-1299

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 5.2.1958: Δραματική έκκληση της Μαρούλας Πέτρου και της Παρασκευούς Ηλία Ττοφαρή (Ττοφαρή) συζύγων των δολοφονημένων στη Λύση και τη Κώμα του Γιαλού από προσωπιδοφόρους της ΕΟΚΑ προς τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο και άλλοι παράγοντες να παρέμβουν πριν είναι αργά, S-1300

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 27.2.58 Η υπηρεσία ΥΑΚΑ αρχίζει την παρακολούθηση κομμουνιστών. Τους επόμενους μήνες μασκοφόροι της ΕΟΚΑ επιτίθενται εναντίον

αριστερών και τους ξυλοκοπούν άγρια, ενώ άλλοι αριστεροί συζητούν μαζί τους στα καφενεία και στις πλατείες και σε ορισμένες περιπτώσεις του επιτίθενται, S-1301

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 23.5.1958: Η ΕΟΚΑ δολοφονεί τους αριστερούς Σάββα Μένοικο στο Λευκόνοικο και Γεώργιο Γιασουμή Μάτσουκου στη Γύψου, S-1203

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 24.09.1958: Το Κυπριακό μέτωπο διασπάται από την πρόταση Μακαρίου για πορεία προς ανεξαρτησία. Ο Κυρηνείας εξαπολύει μύδρους, ενώ ο Θεμιστοκλής Δέρβης, δήμαρχος Λευκωσίας και οι δήμαρχοι των άλλων πόλεων και το ΑΚΕΛ συμφωνούν με τον Μακάριο, S-1334

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 12.4.1959: Συγκροτείται στη Λευκωσία το ιδρυτικό συνέδριο της Ενιαίας Δημοκρατικής Οργάνωσης Νεολαίας (ΕΔΟΝ), S-1441

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 24.5.1959: Το ΑΚΕΛ και σημαντικοί παράγοντες της κυπριακής πολιτικής ζωής, μεταξύ των οποίων και παράγοντες της δεξιάς, ασκούν πίεση στον Κυβερνήτη για να άρει την προκήρυξη του ως παράνομου μαζί με τις οργανώσεις του, S-1436

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 5.7.1959: Ιδρύεται στη Λευκωσία η Παγκύπρια Συνομοσπονδία Γυναικείων Οργανώσεων (ΠΟΓΟ) σε διαδοχή της ΠΟΔΓ, S-1442

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 2.8.1959: Ιδρύεται η Ένωση Κυπρίων Αγροτών (ΕΚΑ) που διαδέχεται την Ένωση Αγροτών Κύπρου (ΕΑΚ), S-1443

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 4.11.1959: Οι δήμαρχοι καταρτίζουν μέτωπο εναντίον του Μακαρίου. Ο Δέρβης κατηγορεί τον Μακάριο ότι εφάρμοσε φασισμό, ενώ ο Μακάριος απαντά ότι απουσίαζαν κατά τον αγώνα της ΕΟΚΑ, S-1392

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 15.11.1959: Ο Ιωάννης Κληρίδης και ο Θεμιστοκλής Δέρβης παραγνωρίζονται από τον Μακάριο, ιδρύουν τη Δημοκρατική Ένωση για να διεκδικήσουν τις προεδρικές εκλογές και στρέφονται ανοικτά εναντίον των συμφωνιών Ζυρίχης και Λονδίνου, S-1393

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 24.11.1959: Το ΑΚΕΛ τάσσεται στο πλευρό της Δημοκρατικής Ένωσης και ζητεί αναβολή των εκλογών με την ελπίδα επίτευξης διακομματικής συμφωνίας και καθιέρωση Απλής Αναλογικής, S-1395

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 27.11.1959: Το ΑΚΕΛ ανακοινώνει επίσημα την υποστήριξη του προς τον υποψήφιο του Ιωάννη Κληρίδη, ανθυποψήφιο του Μακαρίου και

καλεί το λαό να τον ανεβάσει στο προεδρικό αξίωμα, S-1397

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 2.12.1959: Αίρονται οι προγραφές του ΑΚΕΛ και των οργανώσεων του ΕΑΚ (Αγροτών), ΑΟΝ (Νεολαίας) και ΠΟΔΓ (Γυναικών) και των εφημερίδων του ΑΚΕΛ, S-1439

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 3.12.1959: Μακάριος και Κληρίδης υποβάλλουν υποψηφιότητα. Το επόμενο δεκαήμερο οι δύο παρατάξεις ανταλλάσσουν σκληρές κατηγορίες. Επιθέσεις εναντίον αριστερών ενώ η «Χαραυγή» εκφραστικό όργανο του ΑΚΕΛ καλεί το λαό να «μαυρίσει» τον Μακάριο, S-1400

Αρχείο Παναγιώτη Παπαδημήτρη, 31.7.1960: Τα αποτελέσματα των πρώτων βουλευτικών εκλογών. Πατριωτικό Μέτωπο και ΑΚΕΛ εφαρμόζουν πλήρως την προεκλογική συμφωνία και εξασφαλίζουν και τις 35 έδρες στη Βουλή των Αντιπροσώπων, S-1433

ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ.372, Φ=20/22/23 «Επιστολή διαμαρτυρίας της Κ.Ε. του ΑΚΕΛ σχετικά με ανακρίβειες που εντοπίζονται σε δημοσίευμα της εφημερίδας *Αυγή* για την συμμετοχή μελών του ΑΚΕΛ στην ΕΟΚΑ», 3 Ιουλίου 1956

ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ.372, Φ=20/22/28, «Απόφαση της πλατειάς ολομέλειας της Κ.Ε. του ΑΚΕΛ», 1 Μαΐου 1957

ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ.371, Φ 20/21/59, «Μια σύντομη έκθεση της κατάστασης από το Γενάρη του 1949 ίσαμε σήμερα», Εζεκίας Παπαϊωάννου προς ΚΚΕ, Δεκέμβριος 1949

ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κ.371, Φ=20/21/3, «Ζητήματα οργανωτικής προετοιμασίας», 19/07/1951

ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1951, Αριθμός Φακέλου 71, Αριθμός Υποφακέλου 8, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Σοβιετική προπαγάνδα εν Μ.Ανατολή», Λευκωσία, 7 Μαρτίου 1951, Γενικός Πρόξενος Α. Ι. Παππάς

ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1951, Αριθμός Φακέλου 71, Αριθμός Υποφακέλου 8, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Δελτίο Πληροφοριών της 20.8.51» Αριθμός 10/3661/1

ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1951, Αριθμός Φακέλου 71, Αριθμός Υποφακέλου 8, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Δελτίον Πληροφοριών της 22ας Αυγούστου 1951. Περί νυχτερινών Σχολείων λειτουργούντων φροντίδι του ΑΚΕΛ»

ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1951, Αριθμός Φακέλου 71, Αριθμός Υποφακέλου 8, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον

Εξωτερικών, Διεύθυνσιν Β' Πολιτική. Εν Αθήναις τη 26 Οκτωβρίου 1951. Γενικός Προξενείον Λευκωσίας»

ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1951, Αριθμός Φακέλου 72, Αριθμός Υποφακέλου 4, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Κομμουνιστικά εκδηλώσεις κατά εορτασμόν επετείου 28 Οκτωβρίου», 2 Νοεμβρίου 1951

ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1954, Αριθμός Φακέλου 35, Αριθμός Υποφακέλου 6, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Σημείωμα Πληροφοριών της 6.5.54»

ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1954, Αριθμός Φακέλου 35, Αριθμός Υποφακέλου 6, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Διευθυντής "Νέου Δημοκράτη" Χριστοδούλου Μιλτιάδης» Λευκωσία 20 Αυγούστου 1954

ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1954, Αριθμός Φακέλου 35, Αριθμός Υποφακέλου 6, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Επιστολή Γενικού Γραμματέως ΑΚΕΛ», Αθήνα 4.10.1954

ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1954, Αριθμός Φακέλου 35, Αριθμός Υποφακέλου 6, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Κομμουνισμός εν Κύπρω», Λευκωσία 18 Οκτωβρίου 1954

ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1954, Αριθμός Φακέλου 39, Αριθμός Υποφακέλου 2, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Διαμαρτυρία Εθναρχίας δια δηλώσεις Κυρίου Υπουργού Εξωτερικών», Λευκωσία 1 Μαΐου 1954

ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1954, Αριθμός Φακέλου 39, Αριθμός Υποφακέλου 2, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Θέμα: Κομμουνισμός εν Κύπρω» 24 Ιουνίου 1954

ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1954, Αριθμός Φακέλου 39, Αριθμός Υποφακέλου 2, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Διαμαρτυρία Εθναρχίας δια δηλώσεις Κυρίου Υπουργού Εξωτερικών», Λευκωσία 1 Μαΐου 1954

ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1954, Αριθμός Φακέλου 39, Αριθμός Υποφακέλου 2, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Πολιτική του ΑΚΕΛ επί του ενωτικού ζητήματος και επί του ζητήματος της μεταφοράς του αγγλικού στρατηγείου του Σουέζ εις Κύπρον»

ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1954, Αριθμός Φακέλου 39, Αριθμός Υποφακέλου 2,

Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Πολιτική εθνικοφρόνων Κυπρίων» Λευκωσία 22 Νοεμβρίου 1954

ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1954, Αριθμός Φακέλου 39, Αριθμός Υποφακέλου 2, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 1, Τμήμα 1: «Διεξαγωγή του εν Κύπρω Αγώνος»

ΔΙΑΥΕ, Αρχείο: Κεντρική Υπηρεσία 1956, Αριθμός Φακέλου 82, Αριθμός Υποφακέλου 1, Σύνολο τμημάτων υποφακέλου 3, Τμήμα 1: «Ζυμώσεις μεταξύ Κυπρίων κομμουνιστών», Λευκωσία 27 Απριλίου 1956

Κεντρικό Αρχείο Κύπρου, «Προκήρυξης της Κ.Ε. του ΑΚΕΛ», ΕΟΚΑ 15/41

Κρατικό Αρχείο Κύπρου, «Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού (ΑΚΕΛ), Καταγγέλλουμε τους συκοφάντες και προβοκάτορες, Ανακοίνωση της Κ.Ε. του ΑΚΕΛ», ΕΟΚΑ 15/40

Κρατικό Αρχείο Κύπρου, «Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού. ΑΚΕΛ», ΕΟΚΑ 15/22

Κρατικό Αρχείο Κύπρου, «Αριστεροί πατριώτες...», ΕΟΚΑ 17/07

Κρατικό Αρχείο Κύπρου, «Η Φωνή του ΑΚΕΛ. Ε.Ε. ΑΚΕΛ Λεμεσού», ΕΟΚΑ 15/64

Κρατικό Αρχείο Κύπρου, «Η Φωνή του ΑΚΕΛ. Ε.Ε. ΑΚΕΛ Λεμεσού», ΕΟΚΑ 15/63

Κρατικό Αρχείο Κύπρου, «Κάτω τα συνταγματικά παζαρέματα. Κάτω το ξεπούλημα της Εθνικής μας υπόθεσης. Ελεύθερο, γνήσιο δημοψήφισμα. Λευτεριά δίχως όρους», ΕΟΚΑ 15/25

Κρατικό Αρχείο Κύπρου, «Οι Ανεμόμυλοι του ΑΚΕΛ», ΕΟΚΑ, ΕΟΚΑ 8/50

Κρατικό Αρχείο Κύπρου, ΕΟΚΑ, Καφενεία και εκκλησία, ΕΟΚΑ 8/89

Κρατικό Αρχείο Κύπρου, Ο.Α.Ε. «Αριστεροί πατριώτες...», ΕΟΚΑ 17/04

Κρατικό Αρχείο Κύπρου, ΟΑΠ, «Ακόμα ένα βήμα μπροστά στο δρόμο του καθήκοντος», ΕΟΚΑ 17/09

Εφημερίδα *Χαραυγή*, Τρίτη 26 Ιουνίου 2012

Ν. 48/87 «Ο περί Αναγνώρισεως του Απελευθερωτικού Αγώνα του Κυπριακού Λαού 1955-1959 και της Εθνικής Οργάνωσης Κυπρίων Αγωνιστών (Ε.Ο.Κ.Α.), Ε.Ε., Αρ. 2220/03.04.87

Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων, Δ΄ Βουλευτική Σύνοδος - Σύνοδος Α΄ (02/10/1991 - 15/07/1982), Συνεδρίαση 7 Οκτωβρίου 1982, σελ. 960

Πρακτικά της Βουλής των Αντιπροσώπων, Ε' Βουλευτική περίοδος – Σύνοδος Α' (02.10.1986-23.10.1987), Συνεδρίαση 26 Μαρτίου 1987, σελ. 1943

Βιβλιογραφία

Anagnostopoulou Sia, «The Complexities of Greek Nationalism, Nationalism in the Troubled Triangle Cyprus, Greece and Turkey», στο Ayhan Aktar, Niyazi Kizilyürek, Umut Özkirimli (επιμ.), *Nationalism in the Troubled Triangle Cyprus, Greece and Turkey*, Palgrave Macmillan, Basingstoke and New York 2010, σελ. 194-203

Crouzet François, *Η κυπριακή διένεξη 1946-1959, Δίτομο*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2011

Durrell Lawrence, *Πικρολέμονα*, μτφρ. Λώρενς Χουρμούζιος, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1980

Geertz Clifford, *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*, Basic Books, New York, 1973

Holland Robert, *Britain and Revolt in Cyprus 1954-1959*, Clarendon Press, Oxford University press, New York 2002

Karakatsanis Leonidas, «Repositioned/re- signified: echoes of violence, aporias of solidarity across Cyprus, Turkey and Greece», στο Karakatsanis, Leonidas, and Nikolaos Papadogiannis (επιμ.), *The Politics of Culture in Turkey, Greece & Cyprus: Performing the Left Since the Sixties*, London Taylor and Francis, 2017, σελ.75-141

Katsourides Yiannos, «The National Question in Cyprus and the Cypriot Communist Left in the Era of British Colonialism (1922–59)», *Journal of Balkan and Near Eastern Studies, Volume 16, Issue 4*, 2014, σελ. 474-501

Katsourides Yiannos, *The History of the Communist Party in Cyprus: Colonialism, Class and the Cypriot Left*, Bloomsbury Publishing, London 2014

Kizilyurek Niyazi, *Μια ιστορία βίας και μνησικακίας. Η γένεση και η εξέλιξη της εθνοτικής διένεξης στην Κύπρο, Α' Τόμος*, μτφρ. Μιχάλης Θεοδώρου, Εκδόσεις Ετεροτοπία, Λεμεσός 2019

Kizilyurek Niyazi, *Μια ιστορία βίας και μνησικακίας. Η γένεση και η εξέλιξη της εθνοτικής διένεξης στην Κύπρο, Β' Τόμος*, μτφρ. Μιχάλης Θεοδώρου, Εκδόσεις Ετεροτοπία, Λεμεσός 2019

Markides Diana, «Τιμή και πολιτική στην τελική φάση: Κύπρος 1958-1959», στο Βασίλης T. W. Adams, *AKEL: The Communist Party of Cyprus*, Hoover Institution Press, Stanford 1971

Tombazos Stavros, «AKEL: Between Nationalism and ‘Anti-Imperialism’», στο Ayhan Aktar, Niyazi Kizilyürek, Umut Özkirimli (επιμ.), στο Ayhan Aktar, Niyazi Kizilyürek, Umut Özkirimli (επιμ.), *Nationalism in the Troubled Triangle Cyprus, Greece and Turkey*, Palgrave Macmillan, Basingstoke and New York 2010, σελ.218-235

Αβδελά Έφη, «"Μνημονικοί νόμοι" και ιστορικοί: η ευρωπαϊκή εμπειρία», *Μνήμων*, Τόμος 35, Αριθμός 35, 2016, σελ. 343-357

Αθανασιάδης Χάρης, «Ασυμφιλίωτες μνήμες. Η διαμάχη για το εγχειρίδιο της Γ’ Λυκείου Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου» (2002)», *Πρακτικά: 7ου Επιστημονικού συνεδρίου ιστορίας εκπαίδευσης με διεθνή συμμετοχή, «Ποια γνώση έχει την πιο μεγάλη αξία; Ιστορικές – συγκριτικές προσεγγίσεις». Συνεδριακό & Πολιτιστικό Κέντρο Πανεπιστήμιου Πατρών 28-29 Ιουνίου 2014. Ιστορία Εκπαίδευση και Δημοκρατία*, σελ. 26-40, πηγή: Εργαστήριο Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης, shorturl.at/zP679 (τ.π. 25.05.2020)

Αιμιλιανίδης Αχιλλεύς Κ. (επιμ.), *Οι εκθέσεις της Ευρωπαϊκής επιτροπής ανθρωπίνων δικαιωμάτων για την Κύπρο (ΑΡ.:176/1956&299/1956 και 299/1957)*, Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού, Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-1959, Ίδρυμα απελευθερωτικού Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-1959, Λευκωσία 2008

Αλέκου Αλέξης, «Όψεις του ελληνικού εμφυλίου στη Κύπρο 1946-1949», στο Πρακτικά Συνεδρίου, *Οι κρίσιμες δεκαετίες 1940 και 1950: Διακοινοτικές και Ενδοκοινοτικές Σχέσεις στην Κύπρο*, Ινστιτούτο Ερευνών Προμηθέας, Λευκωσία 2017, σελ.71-96

Αλεξάνδρου Χαράλαμπος, «Διατήρηση της ιστορικής μνήμης του αγώνα της ΕΟΚΑ. Η περίπτωση των απομνημονευμάτων», πηγή: Academia.edu, shorturl.at/bcBLX (τ.π. 05.05.2020)

Αλέξης Αλέκου, *Οι πολιτικές εξελίξεις στην Κύπρο, 1945-1955*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, Αθήνα 2012, <http://hdl.handle.net/10442/hedi/38916> (τ.π. 25.11.2020)

Αναγνωστοπούλου Σία, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος: 1878-1960

(η "θρησκευτικοποίηση" της "κυπριακής" πολιτικής δράσης: ένωση)», *Σύγχρονα θέματα: τριμηνιαία έκδοση επιστημονικού προβληματισμού και παιδείας*, Τεύχος 21, Αριθμός 68-69-70, Ιουλ. 1998 - Μάρτ. 1999, σελ. 198-227

Βλάχος Άγγελος, *Δέκα Χρόνια Κυπριακού*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1980

Βόγλης Πολυμέρης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004

Γρίβα Γεώργιου Διγενή, *Χρονικόν Αγώνος ΕΟΚΑ 1955-1959*, Λευκωσία 1972

Διγκλής Παύλος Μ., *ΑΚΕΛ: Με τόλμη και παρρησία. Προσωπικές Μαρτυρίες*, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 2010

Δρουσιώτης Μακάριος, *ΕΟΚΑ: Η σκοτεινή όψη*, Εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα 1998

ΕΟΚΑ, *Η κομμουνιστική ηγεσία έναντι του κυπριακού αγώνος*, Επανεκδοσις υπό τις Ε.Φ.Ε.Κ., 1969

Ζαβού Σούλα, *Τα πολιτικά κόμματα της Κύπρου στον 20ό αιώνα*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2002

Ζάμπας Θεορής, *Ιστορική Διαδρομή ΚΚΚ-ΑΚΕΛ Αμμοχώστου 1920-1960*, Λάρνακα 2009

Θρασυβούλου Μάριος, *Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων, από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία. Όψεις, τάσεις και ο ρόλος της Αριστεράς*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Αθήνα 2016

Ίδρυμα Απελευθερωτικού Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-1959, *Η Προετοιμασία του Αγώνα. Προετοιμασία και Έναρξη του Αγώνα: 1953 έως την Εξορία του Μακαρίου 9 Μαρτίου 1956*, (επιμ.) Φοίβος Πρωτόπαπας, Ακαδημία Ιστορικών Σπουδών, Λευκωσία 2014

Ινστιτούτο Ερευνών Προμηθέας, *Πολιτικές Αποφάσεις και Ψηφίσματα Συνεδριών του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου (ΚΚΚ) και Ανορθωτικού Κόμματος Εργαζόμενου Λαού (ΑΚΕΛ)*, Έκδοση Κ.Ε. ΑΚΕΛ, Λευκωσία 2014

Κ. Γουρνάρης, Στάθης Ν. Καλύβας, Ιωάννης Δ. Στεφανίδης (επιμ.), *Ανορθόδοξοι πόλεμοι: Μακεδονία, Εμφύλιος, Κύπρος*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2010, σελ.420-437

Καβουλάκος Κάρολο- Ιωσήφ και Γρίτζας Γιώργος, *Εναλλακτικοί Οικονομικοί και Πολιτικοί Χώροι Κοινωνικά κινήματα και χωρική ανάπτυξη*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα και Βοηθήματα, Αθήνα 2015

Καουρής Ανδρέας, *Γρηγόρης Αυξεντίου: η ζωή και η δράση του Σταυραετού του Μαχαιρά*,

Εκδόσεις Δροσίστης, Λευκωσία 1996

Κατσιαούνης Ρολάνδος, *Η διασκεπτική 1946-1948: με ανασκόπηση της περιόδου 1878-1945*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 2000

Κατσουρίδης Γιάννος, «Το εθνικό ζήτημα στην Κύπρο, η Αριστερά και οι Τουρκοκύπριοι», στο Πρακτικά Συνεδρίου, *Οι κρίσιμες δεκαετίες 1940 και 1950: Διακοινοτικές και Ενδοκοινοτικές Σχέσεις στην Κύπρο*, Ινστιτούτο Ερευνών Προμηθέας, Λευκωσία 2017, σελ.161-192

Κολοκασίδης Γιαννάκης, «90χρονα ΚΚΚ-ΑΚΕΛ: Η προγραφή του ΑΚΕΛ και οι πρώτες αντιδράσεις», *Διάλογος*, 11.12.2016, <https://dialogos.com.cy/90chrona-kkk-akel-o-laos-areti-arsi-tis-prografis-tou-akel/> (τ.π. 20.10.2020)

Κολοκασίδης Γιαννάκης, «Η προγραφή και παρανομία του ΑΚΕΛ 1955-1959», *Διάλογος*, 13.12.2015, <https://dialogos.com.cy/i-prografi-ke-paranomias-tou-akel-1955-1959/> (τ.π. 15.11.2020)

Κολοκασίδης Γιαννάκης, «Τα "σχέδια" του ΑΚΕΛ για ένοπλο αγώνα», *Εφημερίδα Χαραυγή*, 04.04. 2016, http://applications.ucy.ac.cy/dailypress/dailypress.manage_documents2.download?p_file=42180 (τ.π. 16.10.2020)

Κρατικό Αρχείο Κύπρου, *Προπαγάνδα – Αντιπροπαγάνδα. Απελευθερωτικός Αγώνας 1955-1959*, Έκδοση Κρατικό Αρχείο, Υπουργείο Δικαιοσύνης και Δημόσιας Τάξεως, Λευκωσία 2014

Κτωρής Σώτος, *Τουρκοκύπριοι. Από το περιθώριο στο συνεταιρισμό (1923-1960)*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2013

Κυριάκου Ανδρέας, *Αυτόπτης Μάρτυρας: Πολιτική Κύπρος 1940-1987, Α' τόμος: Πολιτική Κύπρος 1940-1987*, 2001, πηγή: Academia.edu, shorturl.at/gCFL1, (τ.π. 25.01.2021)

Κώστας Παλούκης, *Η στάση της κυπριακής αριστεράς απέναντι στο κυπριακό ζήτημα από τη δεκαετία του '20 έως σήμερα, Εργασία στα πλαίσια σεμιναρίου για την Κύπρο*, Διδάσκων Χατζηιωσήφ Χρήστος, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, 2001, πηγή: Scribd, shorturl.at/lorH2 (τ.π. 26.11.2020)

Λαμπροπούλου Δήμητρα, «Η προσωπική μαρτυρία στην ιστορία: πράξη, τεκμήριο, επιστημολογικό εργαλείο», στο Στρατής Μπουρνάζος (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου, 1821*

και Απομνημονεύματα. Ιστορική χρήση και ιστοριογραφική γνώση, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2020, σελ. 262-276

Λιάκος Αντώνης, «Δοκίμιο για μια ποιητική της ιστορίας», *Τα Ιστορικά*, Τεύχος 31, 1999, σελ. 259-290, πηγή: antonisliakos.gr, <https://antonisliakos.files.wordpress.com/2011/04/cf80cebfc9ceb7cf84ceb9cebaseae-cf84ceb7cf82-ceb9cf83cf84cebfcf81ceafceb1cf822.pdf> (τ.π. 25.08.2020)

Λιάκος Αντώνης, *Πως το παρελθόν γίνεται ιστορία;*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2007

Μηλιός Γιάννης και Κυπριανίδης Τάσος, «Η προτεραιότητα του κράτους: Εθνικισμός, αλυτρωτισμός, αυτονομισμός. Η περίπτωση της Κύπρου», πηγή: Users.ntua.gr, http://users.ntua.gr/jmilios/seminario2/9_20-02-2019.pdf (τ.π. 26.09.2020)

Μηλιός Γιάννης και Κυπριανίδης Τάσος, «Το Κυπριακό μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ελληνική και ελληνοκυπριακή στρατηγική», *Θέσεις, τριμηνιαία επιθεώρηση*, Τεύχος 25, περίοδος Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1988, πηγή: theseis.com, http://www.theseis.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=234 (τ.π. 25.09.2020)

Μιχαήλ Μιχάλης, «Διμέτωπος ο Αγών». *ΕΟΚΑ και Αριστερά την περίοδο 1955-1959*, Εκδόσεις Ετεροτοπία, Λεμεσός 2016

Μιχαήλ Μιχάλης, *Εν ψυχρώ εκτελέσεις στελεχών της Αριστεράς*, Εκδόσεις Εφημερίδα Γνώμη, Λευκωσία 2012

Μιχαήλ Μιχάλης, *Η εν ψυχρώ διπλή δολοφονία του Ηλία Ττοφαρή και του Μιχάλη Πέτρου*, Εκδόσεις Εφημερίδα Γνώμη, Λευκωσία, 2014

Μόντης Κώστας, *Κλειστές πόρτες*, Έκδοση Εθνικού Συμβουλίου Νεολαίας Κύπρου, Λευκωσία 1964

Νικολακόπουλος Ηλίας, *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2019

Ολύμπιος Μιχάλης Γ., *Με τη δύναμη του οράματος. Πορεία Μέσα από ΑΟΝ-ΕΛΟΝ*, Λευκωσία 2005

Παπαγεωργίου Σπύρος, *ΑΚΕΛ το άλλο ΚΚΕ*, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 2004

Παπαγεωργίου Σπύρος, *Αρχείον των παράνομων εγγράφων του Κυπριακού αγώνος 1955-1959*, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 1984

Παπαγεωργίου Σπύρος, *Κυπριακή Θύελλα 1955-1959*, Εκδόσεις Κ. Επιφανίου, Λευκωσία 1977

Παπαπολυβίου Πέτρος (επιμ.), *Η τρομοκρατία εν Κύπρω. Το Ημερολόγιον του Γρίβα*, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 2020

Παπαπολυβίου Πέτρος, «Η ελλαδική Αριστερά και ο αγώνας της ΕΟΚΑ: Μια πρώτη προσέγγιση», στο *Πενήντα χρόνια μετά την έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ. Μια ιστορική αποτίμηση, Επιστημονικό – ιστορικό συνέδριο*, Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης Αγώνα ΕΟΚΑ 1955 - 1959, Λευκωσία 2006, σελ. 87-120

Παπαπολυβίου Πέτρος, «Ο αγώνας της ΕΟΚΑ και η ταυτότητα προδότης»: Η χρήση της λέξης, η προϊστορία, το έγκλημα και η τιμωρία», στο Βασίλης Κ. Γουρνάρης, Στάθης Ν. Καλύβας, Ιωάννης Δ. Στεφανίδης (επιμ.), *Ανορθόδοξοι πόλεμοι: Μακεδονία, Εμφύλιο, Κύπρος*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2010, σελ.380-395

Παπαπολυβίου Πέτρος, «Σκέψεις για ένοπλο αγώνα στην Κύπρο πριν από την ίδρυση της ΕΟΚΑ και μια πρόταση του Εζεκία Παπαϊωάννου (1951)», *Περί Ιστορίας και ιδία περί της νήσου Κύπρου*, 01.04.2016, <https://papapolyviou.com/2016/04/01/skepseis-gia-enorplo-agona-stin-kipro-prin-aro-tin-idrisi-tis-eoka/> (τ.π. 14.10.2020)

Πουμπουρής Μιχάλης, *Βιώματα. Για τα 80-χρονά του ΚΚΕ – ΑΚΕΛ*, Λευκωσία 2008

Πουμπουρής Μιχάλης, *Μέρες δοκιμασίας*, Λευκωσία 1993

Πρωτοπαπάς Βασίλης Ι., *Εκλογική ιστορία της Κύπρου: Πολιτευτές, κόμματα και εκλογές στην Αγγλοκρατία 1878-1960*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2012

Πρωτοπαπάς Βασίλης Ι., *Εκλογική Ιστορία της Κύπρου: πολιτευτές, κόμματα και εκλογές στην Αγγλοκρατία (1878-1960)*, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ). Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών. Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, Αθήνα 2011, <https://www.didaktorika.gr/eadd/readonline?handle=10442/31045>, (τ.π. 05.01.2021)

Ρούφος Ρόδης, *Η χάλκινη εποχή. Το μυθιστόρημα του κυπριακού αγώνα*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1999

Σακελλαρόπουλος Σπύρος, «ΑΚΕΛ – ΚΚΕ στις δεκαετίες '40- '50 : Μια δύσκολη σχέση στο πλαίσιο του αιτήματος της Ένωσης», 15.11.2013, <http://spyrossakellaropoulos.com/keimenaDetails.php?nid=91>. (τ.π. 15.05.2020)

Σακελλαρόπουλος Σπύρος, *Ο κυπριακός κοινωνικός σχηματισμός (1191-2004). Από τη συγκρότηση στη διχοτόμηση*, Εκδόσεις Τόπος, Αθήνα 2017

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος (επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής, Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα, Τόμος Γ΄*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1994

Σοφοκλέους Κώστας, *Πάλη για την Ελευθερία, ενδογενείς αντιπαραθέσεις, Β΄ Τόμος*, Εκδόσεις Αλφάδι, Λευκωσία 2008

Στεφανάτος Γεράσιμος, «Η αναγκαιότητα της μαρτυρίας», στο Στρατής Μπουρνάζος (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου, 1821 και Απομνημονεύματα. Ιστορική χρήση και ιστοριογραφική γνώση*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2020, σελ. 243-252

Στρατηγού Γρίβα Γεώργιου – Διγενή, *Απομνημονεύματα Αγώνος ΕΟΚΑ 1955-1959*, Αθήνα 1961

Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-1959, *50 χρόνια από τη λήξη του απελευθερωτικού αγώνα της Ε.Ο.Κ.Α. 1955-59: επετειακό ημερολόγιο 2009*, Λευκωσία 2009

Σύνδεσμοι Αγονιστών ΕΟΚΑ, *Ο αγωνιστής ΕΟΚΑ 1955-1959, Έκδοση Συνδέσμων Αγονιστών ΕΟΚΑ 1955-1959, Τεύχος 34*, Ειδική Έκδοση, Λευκωσία 2013

Τουντζέλ Κκιαμίλ, *Στο ίδιο μετερίζι*, Λευκωσία 2004

Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού. Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης Αγώνα της ΕΟΚΑ 1955-59, *Η νεολαία στον απελευθερωτικό αγώνα της ΕΟΚΑ 1955-1959 (Μελέτες- Γενικές Επισημάνσεις- Προσωπικές Μαρτυρίες*, Λευκωσία 2000

Υπουργείο Παιδείας και πολιτισμού, Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης Αγώνα ΕΟΚΑ 1955 – 1959, *Πενήντα χρόνια μετά την έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ. Μια ιστορική αποτίμηση, Επιστημονικό – ιστορικό συνέδριο*, Λευκωσία 2006

Φάντης Ανδρέας, *Το κυπριακό συνδικαλιστικό κίνημα στα χρόνια της Αγγλοκρατίας, Β΄ Τόμος*, Λευκωσία 2005

χ.σ., «Οργανωτική Δομή», Ίδρυμα Απελευθερωτικού Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-1959, http://www.eoka.org.cy/?page_id=1043 (τ.π. 15.08.2020)

χ.σ., *Τρία Κείμενα για την Κύπρο*, Εκδοτική ομάδα εργασία, Αθήνα 1977

Χάιντς Α. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου, Β' τόμος: 1950-1959*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 2011

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Εξώθηση και καταστολή, βόμβες και ψηφοδέλτια: η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας, 1954-1958», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, Τόμος 12-13, 2001-2002, σελ. 221-239

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ: μία κρίσιμη πτυχή της μεταζυριχικής πολιτικής σκηνής στην Κύπρο, με βάση βρετανικές πηγές», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, Τόμος 27, Λευκωσία 2001, σελ. 339-365

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Στρατηγικές του Κυπριακού: Η δεκαετία του 1950*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2005

Χόλαντ Ρόμπερτ, *Η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας 1954-1959*, μτφρ. Βίλλυ Φωτοπούλου, Εκδόσεις Ποταμός, Αθήνα 2001